

**ВОЛАТЫ НАРОДНАГА СЛОВА:  
ДА 140-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ  
ЯКУБА КОЛАСА І ЯНКІ КУПАЛЫ**

Гомель  
2022

Установа адукацыі  
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт  
імя Францыска Скарыны”

Навукова-даследчы інстытут  
гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў  
пры Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны

**ВОЛАТЫ НАРОДНАГА СЛОВА:  
ДА 140-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ  
ЯКУБА КОЛАСА І ЯНКІ КУПАЛЫ**

Зборнік навуковых артыкулаў

*Навуковае электроннае выданне*

Гомель  
ГДУ імя Ф. Скарыны  
2022

ISBN 978-985-577-897-5

© Установа адукацыі  
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт  
імя Францыска Скарыны” 2022

**Волаты народнага слова: да 140-годдзя з дня нараджэння Якуба Коласа і Янкі Купалы** [Электронны рэсурс] : зборнік навуковых артыкулаў / Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны, Навукова-даследчы інстытут гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў пры Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Ф. Скарыны; рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]. – Электр. тэкст. дадз. (1,46 МБ). – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2022. – Сістэмныя патрабаванні: ІЕ ад 11 версіі і вышэй або любы актуальны браўзер, хуткасць доступу ад 56 кбіт. – Рэжым доступу: <http://conference.gsu.by>. – Загалолак з экрана.

ISBN 978-985-577-897-5

У зборніку змешчаны артыкулы, у якіх асвятляюцца праблемы коласазнаўства і купалазнаўства, падкрэсліваецца роля класікаў беларускай літаратуры ў фарміраванні нацыянальнай літаратурнай мовы, разглядаюцца пытанні розных узроўняў беларускай мовы, міжмоўнай камунікацыі і моўных кантактаў, а таксама асаблівасці перакладу і інтэрпрэтацыі тэкстаў, стылістыка мастацкага слова, літаратуразнаўства.

Адрасаваны вучоным, выкладчыкам роднай мовы і літаратуры, гісторыі і культуры, студэнтам.

Зборнік выдаецца ў адпаведнасці з арыгіналам, падрыхтаваным рэдакцыйнай калегіяй, пры ўдзеле выдавецтва.

#### **Рэдакцыйная калегія:**

А. М. Воінава (галоўны рэдактар),  
З. У. Шведава (намеснік галоўнага рэдактара),  
А. М. Ермакова (адказны сакратар),  
С. А. Вяргееў, Н. П. Цімашэнка, К. Л. Хазанова

#### **Рэцэнзенты:**

доктар філалагічных навук У. І. Коваль,  
кандыдат філалагічных навук І. А. Бароўская

ГДУ імя Ф. Скарыны  
246028, Гомель, вул. Савецкая, 104  
Тел.: 50-49-03, 50-05-49  
<http://www.gsu.by>

© Установа адукацыі  
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт  
імя Францыска Скарыны”, 2022

## ЗМЕСТ

|                                                                                                                                          |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Андрэева А. У.</b> Трансэрміналагізацыя ў беларускай турыстычнай тэрміналогіі.....                                                    | 4   |
| <b>Бароўская І. А.</b> Адметнасці стылю песенна-паэтычнай спадчыны Якуба Коласа.....                                                     | 7   |
| <b>Болбас Г. В.</b> Идеи природосообразного воспитания в системе педагогических взглядов Я. Коласа и Я. Купалы.....                      | 11  |
| <b>Бурдзялёва І. А.</b> Кніга А. Горвата «Радзіва “Прудок”» у кантэксце літаратурнай традыцыі.....                                       | 15  |
| <b>Воінава А. М.</b> Асаблівасці ранніх перакладаў рускай паэзіі беларускімі пісьменнікамі.....                                          | 20  |
| <b>Вяргеев С. А.</b> «Спачатку было слова...»: да праблемы фарміравання лінгвакультуры беларусаў.....                                    | 24  |
| <b>Ганчарова І. А.</b> Творчая спадчына Янкі Купалы і Якуба Коласа ў нацыянальным і сусветным кантэксце.....                             | 27  |
| <b>Дубровская Д. О.</b> Национально-культурная специфика белорусских компаративных фразеологизмов с антропонимным компонентом.....       | 31  |
| <b>Ермакова А. М.</b> Тэкст навін як аб’ект дыскурсіўнага аналізу.....                                                                   | 34  |
| <b>Калеснікова І. А.</b> Фальклорна-літаратурная спадчына Якуба Коласа і Янкі Купалы ў нацыянальным і сусветным кантэксце.....           | 38  |
| <b>Карніеўская Т. А.</b> Вывучэнне пытанняў стылістыкі ў медыцынскіх ВНУ.....                                                            | 41  |
| <b>Кісялёва Л. Г.</b> Асноўныя траекторыі беларускіх літаратараў XIX стагоддзя.....                                                      | 44  |
| <b>Лапицкая Н. И.</b> Восточнославянские заговорные тексты как источник лингвистических исследований.....                                | 48  |
| <b>Лухверчык В. М.</b> Найменні асоб у беларускай прэсаніміі.....                                                                        | 51  |
| <b>Ляшчынская В. А.</b> Накірункі працы Янкі Купалы па ўнармаванні беларускай мовы.....                                                  | 53  |
| <b>Матвеева М. С.</b> Критерии выделения прецедентных имен.....                                                                          | 58  |
| <b>Міхалевіч А. Г.</b> Канструкцыі з паўторам як моўная асаблівасць камедыі Янкі Купалы «Паўлінка».....                                  | 61  |
| <b>Новак В. С., Кастрыца А. А.</b> Радзінна-хрэсціянскія абрады і звычаі Веткаўскага раёна: лакальныя асаблівасці.....                   | 65  |
| <b>Палуян А. М.</b> Тэматычныя групы лексікі са значэннем характарыстыкі раслін.....                                                     | 68  |
| <b>Паплаўная Л. В.</b> Варыянтнасць ужывання назоўнікавых і дзеяслоўных форм у паэтычнай мове Якуба Коласа.....                          | 73  |
| <b>Пімінёва Т. В.</b> Радзінна-хрэсціянскія абрады і песні Хойнікшчыны.....                                                              | 78  |
| <b>Русаленко И. А., Сенчук М. Ю.</b> Современное состояние вопроса о переводе фразеологических единиц в английском и русском языках..... | 81  |
| <b>Сакратарова С. М.</b> Мастацтва і жыццё ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка».....                                                      | 86  |
| <b>Станкевіч А. А.</b> Іншасказальная вербалізацыя зместу беларускіх народных загадак пра прылады працы і прыстасаванні.....             | 89  |
| <b>Стародубец С. Н., Белугина О. В.</b> Синкретичные тексты в русской лингвокультуре....                                                 | 93  |
| <b>Фіцнер Т. А.</b> Феномен кахання ў асэнсаванні сучасных беларускіх пісьменнікаў.....                                                  | 96  |
| <b>Хазанова К. Л.</b> Аб антрапаміконе беларускіх народных прыказак і прымавак.....                                                      | 99  |
| <b>Цімашэнка Н. П.</b> Ужыванне складаназалежных сказаў у мове трылогіі Якуба Коласа «На ростанях».....                                  | 103 |
| <b>Цыбакова С. Б.</b> Поэтика православной сказочной повести Надежды Веселовской «Сокровища».....                                        | 108 |
| <b>Чайкова С. В.</b> Найменні бугэлькі ў гаворках Гомельшчыны.....                                                                       | 111 |
| <b>Чарота К. М.</b> Вобраз Аўгуста Крамера як значнае мастацкае адкрыццё ў творчасці І. Навуменкі.....                                   | 116 |
| <b>Чарота У. І.</b> Янка Купала ў італьянскім друку першай паловы XX стагоддзя.....                                                      | 119 |
| <b>Шведава З. У.</b> Аб якасцях маўлення беларусаў (на матэрыяле фразеалагізмаў мовы Янкі Купалы).....                                   | 122 |

**А. У. АНДРЭЕВА**

(г. Мінск, Інстытут менеджменту спорту і турызму  
УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт фізічнай культуры»)

## ТРАНСТЭРМІНАЛАГІЗАЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ТУРЫСТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

*У артыкуле разглядаюцца асаблівасці транстэрміналагізацыі як асобнага тыпу семантычнай дэрывацыі на матэрыяле тэрміналогіі маладой навуковай дысцыпліны. Адзначаюцца прычыны прадуктыўнасці запазычвання тэрмінаў з іншых прадметных галін у турыстычную сферу. Апісваюцца групы транстэрміналагізаваных адзінак з улікам тэрміналогіі-донара, структурных характарыстык і семантычных асаблівасцей лексем. Выяўляюцца негатыўныя з'явы, што ўзнікаюць у выніку міграцыі тэрмінаў. Робіцца вывад аб важнасці такога роду даследаванняў для тэрміналагічнай работы па ўніфікацыі спецыяльнай лексікі навукі аб турызме, якая сёння актыўна развіваецца.*

Адным з распаўсюджаных і эфектыўных шляхоў папаўнення тэрміналогіі маладых навук і прадметных галін, у прыватнасці тэрміналогіі турыстычнай сферы, з'яўляецца транстэрміналагізацыя. Пад транстэрміналагізацыяй разумеюць асобны тып семантычнай дэрывацыі – пераход лексічнай адзінкі з адной тэрмінасістэмы ў другую; у працэсе тэрміналагічных міграцый могуць назірацца пэўныя семантычныя зрухі ў значэнні запазычаных спецыяльных найменняў [4, с. 7; 5, с. 194].

Транстэрміналагізацыю як прадуктыўны тэрмінатворчы прыём справядліва разглядаюць як заканамерны вынік дзеяння сучасных тэндэнцый да інтэграцыі і дыферэнцыяцыі навуковых ведаў (гл., напрыклад, [2–4; 6]). Працэсы ўзаемаўплыву, узаемапрапінання і аб'яднання навук “непазбежна прыводзяць да міграцыі тэрмінаў з адной навуковай галіны ў другую” [7, с. 12]. Пры гэтым сёння транстэрміналагізацыя асабліва актуальная для тэрміналогіі маладых навуковых дысцыплін, якія знаходзяцца на этапе свайго станаўлення і фарміравання [1, с. 128]. Так, ва ўмовах дынамічнага развіцця індустрыі турызму і гасціннасці ў суверэннай беларускай дзяржаве фарміруецца новая міждысцыплінарная навука (навука аб турызме), якая абапіраецца на шырокі спектр галін навуковых ведаў, што абумоўлена неабходнасцю цэласнага, сістэмнага і ўсебаковага вывучэння турызму як складанага эканамічнага і сацыякультурнага феномена сучаснага грамадства. У гэтай сувязі ў апошнія дзесяцігоддзі турыстычны тэрмінафонд актыўна папаўняецца шляхам запазычвання тэрмінаў з розных прадметных галін (эканомікі, маркетынгу, культуралогіі, географіі, правазнаўства і інш.).

У выніку праведзенага даследавання фактычнага матэрыялу выяўлена, што значную групу транстэрміналагізаваных адзінак складаюць спецыяльныя найменні, прыцягненыя з эканамічнай тэрміналогіі. Тлумачыцца гэта цеснымі сувязямі турызму і эканомікі з прычыны найбольш частай трактоўкі турызму як асобнай галіны эканомікі, самастойнай эканамічнай дзейнасці, г. зн. дзейнасці па абслугоўванні турыстаў. Турыстычнай тэрміналогіяй адаптаваны лексічныя адзінкі, якія адлюстроўваюць тыя эканамічныя адносіны, што ўзнікаюць пры распрацоўцы і рэалізацыі турыстычнага прадукту і паслуг. Напрыклад: *акцыя, бюджэт, дэпазіт, запат, інвестыцыя, падатак, прыбытак, страта, рэнтабельнасць* і інш.

У складзе турыстычнай тэрміналогіі зафіксавана група лексічных адзінак, запазычаных з тэрміналогіі маркетынгу. Напрыклад: *дэмаркетынг, люкс-маркетынг, прыватны продаж, рынак паслуг, сегментацыя рынку* і інш. Гэтыя лексічныя намінацыі абсалютна рэlevantныя для турыстычнай сферы. Ужываюцца яны для абазначэння паняццяў, звязаных з сістэмай спецыяльных мерапрыемстваў па даследаванні турыстычнага рынку і попыту спажываўцоў з мэтай задавалення іх патрэб і атрымання максімальнага прыбытку.

Важнасць вывучэння эфектыўных метадаў і інструментаў рэалізацыі турыстычнай прадукцыі і паслуг прадвызначыла неабходнасць уключэння ў даследаваную тэрміналогію

спецыяльных лексем са сферы рэкламы і тэорыі сувязі з грамадскасцю (PR). Напрыклад: *буклет, выстаўка, кірмаш, постар, праспект, слоган, тэлерэклама, экспанент* і інш. Транстэрміналагізаваныя тэрміны абазначаюць віды рэкламы і рэкламнай прадукцыі, мерапрыемстваў па стымуляванні збыту турыстычнага прадукту і паслуг, а таксама ўдзельнікаў гэтых мерапрыемстваў.

Сярод запазычаных лексічных адзінак, успрынятых турыстычнай тэрміналогіяй, прадстаўлены некаторыя геаграфічныя тэрміны, якія намініруюць прыродныя рэсурсы, што выкарыстоўваюцца ў турыстычнай дзейнасці. У якасці прыкладаў можна прывесці наступныя тэрмінаадзінкі: *акваторыя, запаведнік, заказнік, ландшафт, пляж* і інш.

Уваходжанне ў тэрмінафонд турыстычнай галіны некаторых спецыяльных лексем культуралогіі і музеезнаўства звязана з важнасцю даследавання турызму ў культуралагічным аспекце з прычыны таго, што многія віды сучаснага турызму арыентаваны на знаёмства з іншымі народамі і іх самабытнымі культурамі. Транстэрміналагізаваныя адзінкі гэтай групы можна праілюстраваць наступнымі прыкладамі: *акультурацыя, антыкварыят, культурная спадчына, культурны шок, музей, сядзіба* і інш.

У сувязі з развіццём актыўных відаў адпачынку турыстычная тэрміналогія папаўняецца за кошт спецыяльных найменняў тэрміналогіі фізічнай культуры і спорту, напрыклад: *альпінізм, дайвінг, рафтынг, сёрфінг, скайсёрфінг* і інш.

Турыстычная тэрміналогія ўключае і шэраг тэрмінаў транспарту, якія звязаны з паслугамі перавозкі турыстаў. Напрыклад: *аэрапорт, багаж, лайнер, пасажыр, транзіт, чартарны авіярэйс* і інш.

У складзе турыстычнай тэрміналогіі зафіксаваны тэрміны правазнаўства (*дэпартацыя, непераадольная сіла, нерэзедэнт, рэферэнцыя, юрыдычная асоба* і інш.) і страхавання (*абандан, блок-поліс, страхаванне, страхавальнік* і інш.), якія ўжываюцца для апісання арганізацыйна-прававых аспектаў забеспячэння турыстычнай дзейнасці.

Акрамя таго, у тэрмінафонд турызму і гасціннасці ўведзены тэрміны курорталогіі, што абазначаюць метады, асаблівасці курортнага лячэння і адпаведныя медыцынскія лячэбныя ўстановы: *акватэрапія, бальнеалагічнае лячэнне, санаторый* і інш.

Запазычаная з розных прадметных галін тэрміналагічная лексіка неаднародная ў генетычным плане. Адзначаюцца як уласныя, так і іншамоўныя спецыяльныя найменні. Пры гэтым ядро транстэрміналагізаваных адзінак складаюць лексемы іншамоўнага паходжання, многія з якіх адносяцца да інтэрнацыянальнай лексікі.

Як паказвае прааналізаваны матэрыял, пры транстэрміналагізацыі значэнні большасці запазычаных тэрмінаў падвяргаюцца семантычным трансфармацыям – звужэнню аб'ёму паняцця, яго спецыялізацыі. Функцыянуючы ў турыстычнай тэрміналогіі, запазычаныя з іншых прадметных галін тэрміны фарміруюць новыя парадыматычныя сувязі і непазбежна прырастаюць спецыяльнымі, дыферэнцыйнымі семамі ('турыстычны', 'турызм', 'турыст' і да т. п.). Напрыклад:

*бонус* 'дадатковае ўзнагароджанне, якое тураператар выплачвае сваім турагентам за павелічэнне продажу тураў';

*страхавальнік* 'юрыдычная або фізічная асоба, якая заключае са страхавой кампаніяй які-небудзь дагавор страхавання, у тым ліку і на здзяйсненне турыстычнага падарожжа';

*рыначны сегмент* 'група спажывцоў турыстычных паслуг, якія валодаюць падобнымі патрэбамі і магчымасцямі і могуць аднолькава рэагаваць на прапановы';

*экспанент* 'удзельнік турыстычнай выстаўкі або кірмашу, супрацоўнік, які прапаноўвае турыстычныя паслугі і тавары на экспазіцыі сваёй фірмы'.

Характэрнай асаблівасцю турыстычнай тэрміналогіі з'яўляецца тое, што яна даволі часта запазычвае лексічныя адзінкі з іншых прадметных галін у якасці тэрмінаэлементаў пры стварэнні базавых полікампанентных тэрмінаў. Напрыклад: *турыстычны рынак, жыццёвы цыкл турыстычнага прадукту, гасцінічнае прадпрыемства, рэстаранны бізнес, банкруцтва ў турызме, кампенсацыя страты ў турызме, плацежаздольнасць у турызме* і інш. Выступаючы ядзернымі кампанентамі тэрміналагічных словазлучэнняў, запазычаныя тэр-

міны нясуць асноўную сэнсавую нагрузку. Азначальнымі кампанентамі з’яўляюцца прыметнікі (*турыстычны, гасцінічны, рэстаранны* і пад.) або прыназоўнікава-склонавыя спалучэнні (*у турызме, у гасціннасці*), якія маркіруюць прыналежнасць тэрміналагічных адзінак да сферы турызму і гасціннасці і, такім чынам, выконваюць ролю экспліцытнага сродку выражэння спецыяльных турыстычных сем.

Часам у тэкстах турыстычнай тэматыкі “маркіруючы” элемент апускаецца, што прыводзіць да ўзнікнення варыянтаў тэрміналагічных адзінак. Напрыклад: *турыстычная анімацыя – анімацыя ў турызме* – *анімацыя* ‘паслуга, пры аказанні якой турыст уцягваецца ў актыўнае дзеянне, накіраванае на забаву і стварэнне асаблівай радаснай і святочнай атмасферы турыстычнага адпачынку’; *персанал у турызме* – *персанал* ‘супрацоўнікі турыстычных і транспартных кампаній, што займаюцца продажами турыстычных і транспартных паслуг’.

У турыстычнай тэрміналогіі адзін і той жа запазычаны тэрмін можа ўжывацца як гатовая намінатыўная адзінка, так і тэрмінаэлемент (*рынак і турыстычны рынак, баланс і турыстычны баланс, брэнд і турыстычны брэнд* і інш.). У такім выпадку наглядаецца дыферэнцыяцыя семантыкі тэрміналагічных адзінак. Напрыклад: *рынак* ‘сфера таварнага абмену, гэта значыць сукупнасць працэсаў і працэдур, якія забяспечваюць абмен паміж пакупнікамі (спажывальцамі) і прадаўцамі (пастаўшчыкамі) тых ці іншых тавараў і паслуг’ – *турыстычны рынак* ‘сфера праяўлення эканамічных адносін паміж вытворцамі і спажывальцамі турыстычных, гасцінічных, транспартных і іншых паслуг, якая характарызуецца наяўнасцю плацежаздольнага побыту і прапановы на ўнутраныя і міжнародныя турыстычныя падарожжы’. Як бачна з прыведзенага прыкладу, тэрмін *рынак* захоўвае ў турыстычнай тэрміналогіі першапачатковае значэнне, якое ён набыў у “роднай” (эканамічнай) тэрміналогіі. Пры гэты тэрмін *турыстычны рынак* ужываецца ў вузкаспецыяльным значэнні, абазначаючы асобную разнавіднасць рынку, якая мае месца ў галіне турызму. Адпаведна, тэрмінаадзінкі *рынак і турыстычны рынак* суадносяцца як гіперонім і гіпонім. На сённяшнім этапе развіцця турыстычнай тэрміналогіі адсутнічае паслядоўнасць ва ўжыванні запазычаных найменняў у ролі самастойных тэрмінаадзінак і тэрмінаэлементаў.

Неабходна звярнуць увагу і на тую акалічнасць, што шырокае ўжыванне ў спецыяльных тэкстах кароткай формы турыстычных полікампанентных тэрмінаў (без азначальных элементаў) можа прыводзіць да ўзнікнення непажаданай аманіміі (напрыклад, *рынак і турыстычны рынак – рынак*). У межах турыстычнай тэрміналогіі аказваюцца лексічныя адзінкі з аднолькавай гукавой і графічнай формай для наймення розных паняццяў, што, безумоўна, ускладняе зносіны спецыялістаў.

Частка тэрмінаў з іншых прадметных галін, інтэгруючыся ў турыстычную тэрміналогію, захоўвае сваё зыходнае значэнне. Напрыклад: *акваторыя* ‘водная прастора або яе ўчастак у натуральных, штучных або ўмоўных межах’, *чартарны авіярэйс* ‘перавозка пасажыраў або грузаў на арандаваным самалёце’, *культурныя каштоўнасці* ‘сукупнасць унікальнай матэрыяльнай і нематэрыяльнай спадчыны, якая ўзнікла ў выніку дзейнасці народаў свету ў розныя гістарычныя эпохі’. Адсутнасць спецыяльнай дэфініцыі ў шэрагу запазычаных у турыстычную тэрміналогію адзінак сведчыць аб маладосці навукі аб турызме, недастатковай распрацаванасці яе паняццйна-тэрміналагічнага апарату.

Такім чынам, для даследавання тэрміналогіі маладой прадметнай галіны адным з асноўным спосабам утварэння спецыяльных лексем і апэратыўнага папаўнення тэрмінафонду з’яўляецца тэрміналагізацыя. Турыстычная тэрміналогія запазычвае лексічныя адзінкі з іншых навуковых дысцыплін у якасці гатовых тэрмінаў або (часцей) тэрмінаэлементаў для стварэння базавых полікампанентных спецыяльных найменняў. Міграцыя тэрмінаў прыводзіць да ўзнікнення негатыўных з’яў у гэтай тэрміналогіі, што патрабуе ў далейшым планамернай тэрміналагічнай работы па ўпарадкаванні спецыяльнай лексікі.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Гринев-Гриневиц, С. В. Терминоведение : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / С. В. Гринев-Гриневиц. – Москва : Академия, 2008. – 302 с.

2 Кухарчишин, М. І. Семантична деривація в українській біологічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. / М. І. Кухарчишин ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2021. – 247 с.

3 Разбегіна, Н. В. Сучасні способи поповнення термінології й термінотворчі процеси в українській мові (на прикладі терміносистеми міжнародного права) / Н. В. Разбегіна // Лінгвістичні дослідження. – 2014. – Вип. 38. – С. 219–224.

4 Рыженкова, Т. В. Специфика процесса транстерминологизации в отраслевой термино-системе (на материале русской и английской терминологии правоведения) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Т. В. Рыженкова ; Саратовская государственная академия пра-ва. – Волгоград, 2001. – 22 с.

5 Суперанская, А. В. Общая терминология : вопросы теории / А. В. Суперанская, А. В. Подольская, Н. В. Васильева / отв. ред. Т. Л. Канделаки. – Изд. 3-е, стереотипное. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.

6 Туранин, В. Ю. Транстерминологизация – новая проблема современного юридиче-ского языка / В. Ю. Туранин // Право и политика. – 2005. – № 2. – С. 134–140.

7 Фигон, Э. Б. О современных аспектах в изучении научно-технической терминологии / Э. Б. Фигон // История отечественного терминоведения. Аспекты и отрасли терминологических исследований (1973-1993) : хрестоматия / отв. ред. В. А. Татарinov. – Т. 3. – М. : Московский Лицей, 2003. – С. 8–16.

*The article examines the features of transterminologicalization as a separate type of semantic derivation based on the material of the terminology of a young scientific discipline. The reasons for the productivity of borrowing terms from other subject areas in the tourism sphere are noted. Groups of transterminological units are described, taking into account the donor terminology, structural characteristics and semantic features of lexemes. Negative phenomena arising as a result of the migration of terms are revealed. A conclusion is made about the importance of this kind of research for the terminological work on the unification of the special vocabulary of the science of tourism, which is actively developing today.*

УДК 811.161.3 : 821.161.3 -192 Колас.08

**І. А. БАРОЎСКАЯ**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны  
медыцынскі ўніверсітэт»)

## **АДМЕТНАСЦІ СТЫЛЮ ПЕСЕННА-ПАЭТЫЧНАЙ СПАДЧЫНЫ ЯКУБА КОЛАСА**

*У артыкуле на шырокім фактычным матэрыяле даследуюцца індывідуальныя моўныя сродкі, характэрныя для стылю Якуба Коласа, адзначаецца яго роля ў развіцці беларускай літаратуры. Майстар дэталёвага аналізу, псіхалагічнага асэнсавання, глыбіні пранікнення ў розныя жыццёвыя лёсы, рэалістычнага паказу вобразаў і перадачы атма-сферы часу. Таму цікава прасачыць выкарыстанне пэўных сродкаў пры стварэнні магутных вобразаў паэта.*

Асоба Якуба Коласа займае сваё пачэснае месца на небасхіле беларускай літаратуры. Ён стаў песняром народнай душы, калі па-мастацку глыбока ахарактарызаваў лёс і жыццё беларускага народа ў розныя перыяды гісторыі нашай краіны. Шчодрасць мастацкага таленту Коласа раскрыла для наступных пакаленняў трагічныя і шчаслівыя моманты жыцця і побыту беларускага народа. Дзякуючы ўласнаму жыццёваму вопыту Колас лічыцца май-страм дэталёвага аналізу, псіхалагічнага асэнсавання, глыбіні пранікнення ў моманты паўся-

дзённага побыту, у розныя жыццёвыя лёсы, абставіны, праўдзівага і дакладнага, пераканальна рэалістычнага паказу вобразаў і перадачы атмасферы часу. Кожны вобраз з народнага жывога жыцця перадае працавітасць і сумленне беларуса, які заўсёды думаў і марыў аб сваёй зямельцы, на якой бы ён жыў і працаваў. Зямля і родныя прасторы так вабілі Коласа, што акрамя эпічных, драматычных твораў, ён стварыў шэраг паэтычных, дзе назіраецца замілаванне прыродай, эмацыянальны напал героя, лірычная абаяльнасць і глыбокія душэўныя перажыванні аўтара.

Такая лірычнасць прыцягвала шматлікіх кампазітараў, якія складалі песні і рамансы на словы паэта. Калі ў 30-я гады пачалі стварацца першыя нацыянальныя оперы, адной з такіх стала опера “У пушчах Палесся” на музыку А. Багатырова. У паэтычнай сферы ў той перыяд заўважны пастаянны зварот да спадчыны класікаў нашай паэзіі, да Коласа ў прыватнасці. У часы Вялікай айчыннай вайны яго творы былі прасякнуты глыбокім патрыятызмам, натхнялі дзеячоў культуры на актыўную творчасць. У мірныя пасляваенныя часы пачалі звяртацца да жанру раманса, меладычная мова якога зайграла новымі фарбамі, выявіла новыя творчыя магчымасці кампазітараў. “Сярод рамансаў на словы Я. Коласа вылучаецца “Ноч”. У яго задушэўнай вакальнай партыі ствараецца вобраз глыбокай засяроджанасці адзінокага чалавека і начной цішыні *шырокіх палёў*. Па сіле эмацыянальнага ўздзеяння гэты твор можна параўнаць з лірыка-сузіральнымі рамансамі С. Рахманінава [1, с. 289].

Даследаванне асаблівасцей, адметнасцей песенна-паэтычнай спадчыны класіка выклікае цікавасць і сёння. Прасачыць прыгажосць коласаўскага слова ў паэтычным радку і з’яўляецца нашай мэтай.

Найбольш яскравае вобразнае выяўленне думак і пачуццяў у песенна-паэтычнай лірыцы ствараюць адметныя элементы фанетычнай арганізацыі вершаванай мовы, якія ў спалучэнні з іншымі сродкамі вобразнасці ствараюць своеасаблівую мілагучнасць, яскравасць і выразнасць.

Асобныя віды інструментальныя ўзмацняюць выразнасць карціны з дапамогай гукаў, якія перадаюць уражанне ад пэўнай жыццёвай з’явы.

Такі стылістычны прыём як алітэрацыя прадвызначае паўтарэнне ў вершаванай мове аднолькавых зычных гукаў або гукаспалучэнняў [2, с. 19]. Пры гэтым яе прызначэнне ў канкрэтных творах рознае. Для паэтызацыі прыроды, стварэння эфекту музычнасці, меладычнасці радкоў паэты звяртаюцца да паўтору [3], [с]: *Неба слухае той сказ, Хмаркі не схінуцца, Толькі зоркі раз-параз ціха ўсміхнуцца* (Я. Колас. Ноч). І. Б. Голуб, разглядаючы сімваліку гукаў, сцвярджала, што за алітэрацыяй [з], [с] “вельмі часта праступае гукавобраз снегу, менавіта гэта слова звычайна азначае падбор лексікі” [3, с. 33].

Гукапіс і паўтор дрыжачага [р] добра перадае шум, грукат, паўторы [р] могуць быць выкарыстаны і для выразнай зніжанасці стылю, напрыклад, каб стварыць не пшчотную “салаўіную трэль” (што характэрна для класічных любоўных песень), а нешта зусім супрацьлеглае: *Драў горла ў лозах За рэчкаю драч, І грукаў у сцену Рагамі маркач*. (Я. Колас. Ганулька). Як відаць, шматлікія паэты выдзяляюць цэлую гаму адценняў у, здавалася б, немусычным гуку [р].

Дзякуючы перш за ўсё алітэрацыі – інструментальныя на зычныя гукі – у многіх песенных творах з’яўляецца эфект гукапераймання. Так, інструментальныя на асобныя гукі дапамагае асацыятыўна ўгадваць, напрыклад, раскацістасць грому па лясных і лугавых абшарах: *Голасам моцы, Ціха і важна Гром пракаціўся ўгары. Луг адазваўся грому працяжна, Лес адгукнуўся стары*. (Я. Колас. Гром).

Любоўю, замілаваннем роднымі мясцінамі, радасцю і ўзнёслым настроем прасякнуты песні на словы Я. Коласа, якія ў большасці – пейзажныя. Іх лексікон утрымлівае найменні навакольнай прыроды і эмацыянальных пачуццяў чалавека, якія дапамагаюць асэнсаваць сувязь чалавека з прыродай, вызначыць яго філасофію. Выразныя магчымасці слова з некалькімі значэннямі павялічваюцца. У паэзіі Я. Коласа назіраецца выкарыстанне мнагазначных слоў, што з’яўляецца ў песенных радках крыніцай яскравай эмацыянальнасці і незвычайнай прыгажосці прадметаў і з’яў. Так, у песні на верш “На полі вясной” ужыта лексема *плёс*

'шырокі ціхі ўчастак ракі паміж перакатамі або астравамі' (5, 274), якая спалучана яе са словам *поле*, і адбылося паэтызаванае апісанне навакольнай прыроды: *Люблю я прасторы шырокіх палос, Люблю цябе поле, люблю я твой плёс*; лексема *хваля* ў спалучэнні са словам *наветра* ўжыта ў гэтым жа творы ў пераносным значэнні 'пра тое, што сваім рухам, формай нагадвае хвалі' (5, 186): *А хваля наветра дрыжыць і дрыжыць*. У песні "Вясна" ў пераносным значэнні ўжыты дзеясловы *пракоціцца* 'раздасца, разнесціся (пра раскацістыя гукі)' (4, 332) і *ўскалыхнуцца* 'ажывіцца' (5, 56): *І першы гром, як музыка, таемна так пракоціцца. Зямелька ўся ўскалыхнацца*. Вельмі выразнае апісанне месяца стварыў паэт з дапамогай пераноснага значэння слова *шаты*: *Смутны вартайнік цёмных шатаў ночы*, дзе *шаты* мае сэнс 'покрыва (звычайна з лісця, снегу)' (5, 359). Гаворачы пра лес, паэт выкарыстоўвае слова *гоман* у значэнні 'пра спалучэнне прыродных гукаў' (2, 68): *Гоман доўгі несканчоны цэлы дзень над ім стаіць* ("Лес"). Гэтая ж лексема ўжыта ў песні "Многа слаўненькіх куточкаў": *Дзе пад гоман ручаёчкаў...* У радках гэтай жа песні сустракаем назойнік *рой* у пераносным значэнні ў спалучэнні са словам *думы* 'мноства, вялікая колькасць каго-небудзь, чаго-небудзь' (4, 714): *Рой журботных дум пакінеш*. Слова *разгон* у песні "Радасць" успрымаецца ў пераносным значэнні 'шырыня, размах у дзеяннях, дзейнасці' (4, 591): *Ці было калі ў наро-дзе Столькі нам разгону?*

Паэтычная мова дзякуючы шматлікасці кантэкстуальных сувязей аказваецца арганізаванай мадэллю мовы з характэрнымі для яе сістэмнымі адносінамі. У паэтычнай мове могуць аб'ядноўвацца стылістычна нейтральныя словы. Паэты звычайна карыстаюцца ўсёй гамай значэнняў гэтых слоў, у тым ліку і пераносных, якія значна пашыраюць сэнсавы аб'ём слоў і надаюць ім новыя значэнні або сэнсавыя адценні. Пры гэтым часта ўключаецца механізм, рэалізацыя якога становіцца антрапацэнтрэчна падыход да навакольнага свету.

Для паэзіі ўвогуле, як і для творчасці Я. Коласа ў прыватнасці, характэрна адухаўленне прыроды. Пры гэтым распрацоўваецца мадэль, па якой адбываецца "перастаноўка" актыўных і пасіўных элементаў аб'ектыўнай сітуацыі. Такая мадэль адухаўлення ўзмацняе эффект персаніфікацыі расліннага свету. У радках *"Дзе ўвосень плачуць лозы"* ("Родны край") расліне надаюцца рысы адухоўленай асобы і форма дзеяслова *плачуць* успрымаецца як 'пакрывацца кроплямі вільгаці, пацець' (4, 265). У песні "Дуб" Колас стварыў вобраз магутнага дрэва, якое выклікае захапленне, у паэта дуб – сімвал моцы, жыццёвай сілы. Кожная лексема ў творы ўжыта з мэтай яскравай перадачы вобраза волата-дрэва. Вобразны малюнак адухаўлення ствараецца тэматычным падборам слоў такім чынам, што асацыяцыі не толькі фарміруюць адухаўленне як спосаб адлюстравання рэчаіснасці, але і малююць, адлюстроўваюць унутраныя настроі аўтара: *У нагах трава нізка сцелецца*, дзе лексема *сцелецца* ўжыта з пераносным значэннем 'расцілаць што-небудзь па паверхні або нізка над паверхняй чаго-небудзь' (5, т. 5, 200); *Комель – слуп-скала дыша сілаю*, дзе дзеяслоў *дыхаць* (сілаю) у кантэксце набывае пераноснае значэнне 'быць прасякнуты чым-небудзь, выражаць што-небудзь' (5, т. 2, 226). Аўтар захапляецца гэтым дрэвам, апавядае пра яго, нібы пра жывую істоту (*вартайнік лугоў, весці бяседу і г. д.*). У вершы "Засада" падаецца момант засады партызан, пры гэтым паэт апісвае расліны, дрэвы, якія "дапамагаюць" хавацца ім: *Лес развесіў плашч-шацёр*. Плашч – 'лёгкае паліто пераважна з непрамакальнай тканіны' (5, т. 4, 271); шацёр – 'навес з матэрыі, драўніны з галін і лісця дрэў' (5, т. 5, 361); *Ахінула ноч прасторы Чорным полагам-руном*, дзе *полаг* – 'тое, што закрывае, ахутвае што-небудзь, покрыва' (4, 288), *руно* – 'шэрсць авечкі' (5, т. 4, 727), а дзеяслоў *ахінуць* ужыты ў пераносным значэнні 'агарнуць, аваяць' (5, т. 1, 308); *З дуба, волата старога, Падае сігнал да зор*, дзе *волат* выкарыстаны ў пераносным значэнні 'што-небудзь надта вялікіх памераў' (5, т. 1, 503). Дзіцячая песня "Певень" змяшчае спалучэнне *сыплюць чарадою*, якое з'яўляецца размоўнай формай і ўжыта ў пераносным значэнні 'імкліва бегчы, ісці' (5, т. 5, 433): *Як кіўне ён галавою, Сыплюць куры чарадою*.

Мнагазначныя словы ў кантэксце песенных тэкстаў выконваюць цэлы комплекс камунікатыўна-прагматычных функцый. Значэнне слова ўключае як неабходныя, пастаянныя, сацыяльна-тыповыя кампаненты, так і кампаненты, якія могуць змяняцца ў залежнасці ад вопыту чытача, яго думак і пачуццяў, а таксама прафесійнага і культурна-нацыянальнага асяроддзя. У сувязі з гэтым слова можа разумецца рознымі людзьмі па-

рознаму і трансфармавацца ў кантэксце, пры гэтым мнагазначныя словы здольныя выклікаць у рэцыпіента моцны экспрэсіўны эффект. Для песеннай лірыкі важнейшымі з’яўляюцца павышэнне экспрэсіўнасці выказвання і тэксту, а таксама павелічэнне “глыбіні кантэксту праз індукцыраванне асацыятыўнага патэнцыялу слоў і іх значэнняў” [6, с. 68]. Полісемія ў песеннай лірыцы выконвае складаную эстэтычную задачу: пры дапамозе яе ствараюцца разнастайныя мастацкія характарыстыкі аб’екта і з’яў рэчаіснасці, перадаюцца глыбокія пачуцці чалавека, яго думкі і ўчынкі.

Стылістычныя, семантычныя, семантыка-стылістычныя сінонімы выкарыстоўваюцца ў песенных радках Я. Коласа: *Крэпка дуб стаіць, не варушыцца* (“Дуб”), *Гоман доўгі, несканчоны цэлы дзень над ім стаіць* (“Лес”), *Люблю я ўзгоркі і насып-курбан* (“На полі вясной”). Сінанімія адлюстроўвае багацце моўных стыляў мовы і адрознівае словы ў эмацыянальна-экспрэсіўных адносінах.

Часцей за ўсё сінанімізуюцца прыметнікі, прыслоўі: *Вясёлы спеў, прыветлівы* *Вады ў ручках пачуецца* (“Вясна”). Часта ў песенных радках назіраецца нанізванне сінонімаў, іх градацыя, дзе кожны наступны ўзмацняе папярэдні: *Аб апал дарогі залеглі... ляжаць... Чакаюць* (“Партызаны выходзяць на бой”); *Уцякаў бы, бег, здаецца, Сам не ведаеш куды* (“Наш родны край”). Сінонімы выконваюць у радку песеннага твора разнастайныя стылістычныя функцыі. Галоўнай функцыяй семантыка-стылістычных сінонімаў з’яўляецца замяшчэнне, што дае магчымасць пазбегнуць непажаданых паўтораў адных і тых жа слоў, а таксама слоў, утвораных ад адных і тых жа каранёў: *Сцішна, нудна, бы ў астрозе* (“Наш родны край”); *Стомленасць, знямеласць... Тояць думку боры..* (“Адлёт жураўлёў”). Вельмі часта праз выкарыстанне сінонімаў назіраецца ўзмацненне прыметы або дзеяння: *А ён гучны і смяшлівы, Так і ходзіць, аж дрыжыць* (Я. Колас. Уцякай, Мароз-дзядуля).

Наяўнасць сінонімаў у мове шматлікіх песень сведчыць пра лексічнае багацце, пра аўтарскае майстэрства выкарыстання гэтых слоў, дазваляе пазбегнуць паўтору, выявіць адметнасць, падкрэсліць новае адценне, выразіць адносіны.

Аналіз лексікі песенных тэкстаў выяўляе пэўны пласт устарэлых лексем. Разнастайнымі ў семантычных адносінах прадстаўлены ў песеннай лірыцы гістарызмы, якія тэматычна можна падзяліць на некалькі груп:

- назвы адзінак і асоб адміністрацыйнага і паліцэйскага апарату: *стражнік*;
- назвы асоб структуры дарэвалюцыйнага грамадства: *батрак, панна, панскі*;
- лексемы для абазначэння зброі, вайсковых адзінак: *нагайка*;
- назвы прадметаў, звязаных з рознымі галінамі бытавой сферы: *кросны, лапачь*.

Новыя словы, якія ствараюцца паэтамі ў канкрэтным кантэкście і звычайна не маюць шырокага распаўсюджвання, называюць неалагізмамі, ці аўтарскімі наватворамі, аказіянальнымі словамі. Гэтыя словы, як правіла, не адпавядаюць агульнапрынятаму ўжыванню, характарызуюцца індывідуальным густам творцы, абумоўлены спецыфічнасцю кантэксту. Таленавітым майстрам у стварэнні новых слоў, безумоўна, быў Я. Купала (*злыбяды, ап’янчаны, пусталістыя, скурганіць, песнябай, скачны, пакрыёма, сухазелле, фашыстоўскі, верасны, свяцячы, надумляцца, абняволіць, зазялёняцца, гітлерцы, сціша, горна* і інш.). Аўтарскія неалагізмы называюць яшчэ індывідуальна-стылістычнымі, таму што такія словы ствараюцца паэтамі для пэўнай мастацкай мэты. Так, Я. Колас у песні “Ручэй” ужывае наватвор *срэбразонны*. Срэбра звязана ў моўным уяўленні з паняццем меладычнасці і чысціні гуку. Тыя ж асацыяцыі, заснаваныя на візуальна-аптычным сэнсе, узнікаюць і пры вымаўленні *срэбразонны*.

Часцей за ўсё аказіяналізмы сустракаюцца ў паэтычнай мове для максімальнага выяўлення магчымасцей слова, для навізны выказвання, для свежага, нечаканага моўнага вобраза. Выкарыстанне тлумачыцца іх экспрэсіўнасцю ў параўнанні са стылістычна нейтральнымі сінонімамі [7, с. 110]. Спецыфікай песенных радкоў з’яўляецца нешматлікасць іх распаўсюджвання ў такім аб’ёме, як можа назірацца ў іншых паэтычных радках. Але хаця іх і не так шмат, тым не менш гэта адзін з вобразна-выяўленчых моўных сродкаў.

Утварэнне аказіянальных слоў – не стыхійны працэс. Яно ідзе па пэўнай аналогіі, паводле ўзораў звычайнага слова, і пры гэтым можа быць падобным да яго або не. З усёй колькасці аўтарскіх наватвораў можна выдзеліць:

– назоўнікі, якія структурна бываюць простыя, напрыклад: *Толькі зоркі раз-параз усміхнуцца ціха, Каб сказальніка свайго пахваліць як трэба* (Я. Колас. Ноч), *Гэй, спрадвечныя курганы, Сведкі прошласці глухой!* (Я. Колас. Родны край);

– прыметнікі простыя і складаныя, напрыклад: *І шуміць, і грывіць Срэбразвонны ручэй* (Я. Колас. Ручэй), *Ці гром тучнабежны пракоціцца ў хмарах* (Я. Колас. Водгулле).

Творчая камбінацыя існуючых кампанентаў у мове паэта абумоўлена пэўнымі стылістычнымі мэтамі. У песенных радках выкарыстоўваецца для выражэння розных з’яў, пачуццяў. Утварэнне складаных слоў, на думку даследчыкаў, з’яўляецца даволі прадуктыўным сродкам утварэння аказіянальных назоўнікаў і прыметнікаў [8, с. 24].

Аказіяналізмы ўтвараюцца з парушэннем законаў утварэння лексічных адзінак аналагічнай структуры, яны актывізуюць выяўленчыя, экспрэсіўныя якасці фразы, не адпавядаюць агульнапрынятаму ўжыванню і характарызуюцца незвычайнасцю і індывідуальнасцю.

Такім чынам, асобныя віды інструментарыя, шматлікія магчымасці мнагазначнасці лексем, абыгрыванне розных відаў сінанімічных адзінак і ўтварэнне аказіянальных слоў, – усё гэта выступае стылем Я. Коласа, за кожным словам якога праступае майстэрства і яркая індывідуальнасць класіка нашай літаратуры.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Гісторыя беларускай савецкай музыкі. – Мінск : “Вышэйшая школа”, 1971. – 544 с.
- 2 Розенталь, Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. Просвещение, 1976.
- 3 Голуб, И. Б. Символика звуков / И. Б. Голуб // Рус. речь, № 6. – Мінск : Наука, 1980. – 128 с.
- 4 Рагойша, В. П. Гутаркі пра верш: Метрыка. Рытміка. Фоніка / В. П. Рагойша. – Мінск : Народная асвета, 1979. – 128 с.
- 5 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. – Мінск : Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1977-1984.
- 6 Маслова, А. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : учебное пособие / А. А. Маслова. – Минск : Вышэйшая школа, 1997. – 156 с.
- 7 Ляшчынская, В. А. Асаблівасці выкарыстання новаўтварэнняў у мастацкай літаратуры / В. А. Ляшчынская // Беларуская мова : міжвед. зборнік – 1989. – Вып. 16. – С. 105–111.
- 8 Копаць, А. І. Аказіяналізмы ў сучаснай беларускай паэзіі / А. І. Копаць // Веснік БДУ. Серыя IV – 1981. – № 1. – С. 21–29.

*The article examines the individual language terms characteristic of the style of Yakub Kolas on extensive factual material, and notes his role in the development of Belarusian literature. Master of detailed analysis, psychological comprehension, depth of penetration into various life destinies, realistic display of images and transmission of the atmosphere of time. Therefore, it is interesting to trace the use of certain means when creating powerful images of the poet.*

УДК 37.013

**Г. В. БОЛБАС**

(г. Минск, УО «Белорусский государственный педагогический университет имени М. Танка»)

### ИДЕИ ПРИРОДОСООБРАЗНОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ Я. КОЛАСА И Я. КУПАЛЫ

*В статье раскрываются взгляды белорусских писателей Я. Купалы и Я. Коласа на воспитание «в согласии с природой». Акцентируется внимание на идеях классиков о необхо-*

*димости гармонизации отношений человека с природным и социальным миром, а также важности в формировании личности учета ее индивидуально-возрастной и этнической природы.*

В современных условиях глобализации, активно заявляющей о себе и проявляющейся в различных сферах жизни общества, возникают серьезные риски для национальных культур. Сохранение и развитие уникального этнического наследия при реализации глобализационных процессов выступает сегодня одной из актуальных задач общества и государства. В частности, для системы образования достаточно остро стоит задача интеграции в мировое образовательное пространство при сохранении национальных педагогических традиций, что зафиксировано в Кодексе Республики Беларусь об образовании как принцип государственной политики.

Историко-педагогическое наследие Беларуси богато на традиции и феномены, одним из которых является природосообразное воспитание. Его идеи получили устойчивое развитие в истории отечественной педагогической мысли и образовательной практики. Социально-политические, а также культурно-исторические явления и события обуславливали специфику формирования его теоретических основ на каждом из историческом этапов. Так, начало XX в. для Беларуси стало временем национального подъема, поиска национальной идеи и формирования национального самосознания, что во многом определило особенности содержательно-целевых и процессуальных основ природосообразного воспитания в данный период.

Выразителями духа этого времени стали белорусские писатели Я. Купала и Я. Колас. Их вклад в развитие белорусской литературы более чем очевиден и представлен в многочисленных научных трудах, а значение идей просветителей в развитии педагогической культуры изучено недостаточно, тем более идей природосообразного воспитания.

Исходным моментом в педагогических взглядах Я. Коласа и Я. Купалы была вера в человека и понимание того, что перед природой все люди равны. Как истинные гуманисты и демократы они придерживались идеи «свободы личности, стремящейся исполнить свое высокое человеческое призвание и реализовать естественное право на человеческое равенство, достоинство, уважение» [8, с. 240]. Потенциальные способности и возможности человека, согласно их взглядам, не обусловлены происхождением, полом, национальностью, знатностью и богатством, поэтому каждый имеет право на развитие и реализацию своего потенциала.

В произведениях Я. Купалы и Я. Коласа просматривается особое отношение к природе как к ведущему фактору, определяющему формирование ментальности, национальной идентичности и самосознания человека и народа. Воспитание, сообразное с природой, в этом случае опосредованно способствует решению данных задач. Природа часто представлена в образе одушевленного существа, нередко «очеловеченной», что сближает мир человека и природы, вызывает в нем чувства сопричастности к происходящему в природном мире, формирует бережное к ней отношение. Зимний лес в рассказе Я. Коласа «Калядны вечар» наделен свойствами человека: “перастаў хістацца, закрыўшыся белым снегам, усё роўна як узлажыў к святу чыстую кашулю” [4, с. 46]. Антропоморфизация используется автором и в описании весеннего неба накануне Пасхи: луна ведет себя, как заботливая хозяйка накануне великого праздника, а звезды уподобляются девушкам, которые уходят прихорашиваться в укромные места, “неба і зямля абняліся ў змроку і маўчалі” [4, с. 119]. При этом объекты природы и природные явления наделены индивидуальными свойствами, на что указывал, в частности, сам Я. Колас: “у кожным моманце прыроды ўсё <...> было напоўнена глыбокай цікавасці і сэнсу, і кожны бачны элемент прыроды меў <...> свой воблік, акрэсленую індывідуальнасць, сваё пэўнае жыццё, свядомае, адухоўленае” [1, с. 15–16]. Заклучая в себе уникальное, одухотворенное и сознательное начало, природа представляет собой образец для подражания, способствует узнаванию и осмыслению человеком своих собственных индивидуальных свойств и качеств, стимулирует его к духовно-нравственному росту.

В некоторых работах Я. Коласа встречается образ звездного неба, который выражает единение человека с окружающим миром, в высшей степени сообразность с природой. Такая слитность с мирозданием способствует формированию экзистенциального сознания, дости-

жению экстаза как иступленно-восторженного состояния и наивысшей степени воодушевления: “душа мімаволі адрывалася ад зямлі і ляцела ў невядомую высь, каб зліцца з хараством, з безмежнасцю гэтага таемнага, неразгаданага свету, і нейкая беспрычинная радасць разыходзілася па ўсім целе...” [4, с. 170].

Необходимость единства и целостности со средой в произведениях Я. Купалы выражалась в стремлении к формированию единого пространства культурной коммуникации, которое открывает возможность для людей совместных усилий в решении задач социокультурного развития, а также способствует формированию национального самосознания, активизации и реализации внутреннего потенциала человека. Частыми в произведениях Я. Купалы являются слова «братство», «братцы», «общая и согласная работа», «наш народ, как один» и т. п., определяющие национальную общность, что также свидетельствует о значимости включения человека в социум как среду, в которой человек проявляет и реализует свою природу.

Исследователи творчества Я. Купалы и Я. Коласа считают, что духовные усилия писателей-просветителей были направлены «на решение тех неотложных задач, которые имели первостепенную значимость в плане национальной самоидентификации, национального самопознания, самоутверждения, защиты общечеловеческих и национальных прав, самоценности личности» [8, с. 239]. Я. Колас, продолжая развивать идеи Я. А. Коменского и К. Д. Ушинского, важную роль отводил изучению родного языка ввиду способности языка отражать внутреннее содержание общности людей, разговаривающей на нем. Ссылаясь на научные взгляды психологов и языковедов, педагог определял связь языка с мышлением, что объяснял взаимообусловленностью их развития. Он глубоко и тонко чувствовал связь языка с национальной ментальностью как глубинным уровнем коллективного индивидуального сознания, которое включает и бессознательное. Также Я. Колас писал, что родной язык должен рассматриваться не как предмет преподавания, а как средство социальных отношений, что обеспечивает встраивание человека в социум и взаимодействие в нем. Я. Купала также большое значение в развитии человека отводил языку. В своей статье «Имеем ли мы право отречься от родного языка» он назвал человеческую речь самым важным и непреложным законом жизни, так как она делает человека выше всякого создания под солнцем», а родной язык заключает в себе самобытность и уникальность белорусского этноса.

Понимание природы человека в ее целостности обусловило для Я. Коласа единство задач воспитания и просвещения, которые, по его убеждению, «органично связаны между собой, одни других поддерживают, одни другим помогают» [3, с. 39]. Также педагог считал необходимым развивать не только интеллектуальную сферу личности ребенка, но и эмоционально-чувственную, которые, в свою очередь, должны найти выход в практической деятельности. При этом деятельность понималась не имитирующей и подменяющей реальность, что мы можем наблюдать в жизни современных детей, а настоящей, но сильной для детей: следить за чистотой класса и школы, работа в саде, огороде и на школьном участке, посадка деревьев [3, с. 40–41]. Также важным является то, чтобы действия ребенка приносили не только ему удовлетворение, но и осуществлялись на благо общества, родины, словами классика, «пользы народа». Подготовка детей к реальной жизни путем прямого в нее включения и коллективистическая направленность такой деятельности – основополагающие идеи народной педагогики, которую на практике, в ходе собственной жизни, освоил Я. Колас и распространял как приобретенный, осмысленный и эффективный опыт. Еще в годы обучения в Несвижской учительской семинарии (1892-1894) он собирал и записывал этнопедагогических идей [2]. Исследователь М. А. Лазарук педагогическое мастерство Я. Коласа как раз и связывал с «синтезом традиционной школьной педагогики с народной педагогикой» [7, с. 132]. Я. Купала близок идеям Я. Коласа и считает эффективным формирование человека, познание им мира в ходе естественного и непосредственного с ним контакта, о чем и пишет в стихотворении “Мая навука”: “Ад самай красы маіх дзён невясёлых / Настаўнікам быў беларускі абшар; / Усходы палеткаў і гоманы ў сёлах / Навуку сваю мне прыносілі ў дар”. Более того, белорус-

ский поэт также как и чешский педагог Я. А. Коменский считал особо ценной для развития ребенка материнскую школу: “Наўчыўся я слоў беларускіх ад маці / І дум беларускіх без школы і кніг...”

Психологизм, получивший активное распространение в белорусской литературе начала XX века, обусловил интерес писателей к индивидуальным проявлениям природы человека. Детство они определяли как значимый период в жизни человека, который имеет свои особенности. Я. Колас отмечал необходимость учета индивидуально-возрастных особенностей ребенка и наилучшим методом считал тот, который “не гвалтуе дзіцячай прыроды і ідзе на спатканне яе патрэбам” [6, с. 348]. К методу, травмирующему психику ребенка, педагог относил метод устрашения, часто используемый в воспитании родителями. В статье “Як выдумляюцца страхі” он подвергал критике такой способ формирования личности и объяснял детям причины страха: “Страхі найчасцей здараюцца ўначы. Уначы чалавек кепска бачыць і часта самую простую рэч прымае за страх. Апроч таго, нас яшчэ маленькімі страшаць цемнатаю, усякімі дзядамі з торбамі, каторыя быццам бяруць нягодных плаксівых дзяцей” [5, с. 85]. Писатель высмеивал ненужный страх в своих сказках, которые считал эффективным средством воспитания.

Особое внимание Я. Колас обращал на развитие творческой природы ребенка, активности и самостоятельности, считал, что “выбраны матэрыял для чытання не павінен даваць дзецям гатовага вываду” и должен побуждать к поиску [6, с. 403]. Также педагог, понимая особенности возрастного развития детей, настаивал на том, чтобы читаемые книги были «доступные пониманию учеников определенного возраста» [3, с. 39–40]. Доступность, по его мнению, обеспечивается постепенным переходом от простого и понятного к более сложному.

Глубокое осознание важности этих задач привело Я. Коласа к написанию хрестоматии “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” (1909 г.), в которой на белорусском языке детям были предложены произведения для чтения. Следует отметить, что в хрестоматию были включены сказки, стихи, басни, рассказы, формирующие представления о природном мире и его явлениях (“Лясны пажар”, “Прылёт птушак”, “Мурашкі і іх будова”, “Песня ластаўкі”, “Навальніца”, “Ручай”, “Увосень”, “Зіма” і інш.), что по мнению автора наиболее востребовано именно в детском возрасте [5]. В некоторых из них описаны образы и явления, имеющие отношение к родному краю: “Разліў Нёмана”, “Вясна на Палессі”, “Палеская веска”, “Палессе”, “Вечар на Палессі”. А такие произведения, как “Куцця”, “Пахаванне”, “Могілки” приобщали детей к национальным традициям и обычаям. Такое погружение в мир родной природы и культуры соотносилось с задачей согласования воспитания с этнической природой человека, а также способствовало формированию у подрастающего поколения патриотических чувств. Белорусский ученый А. П. Орлова считала, что хрестоматия Я. Коласа демонстрирует, как белорусская литература, фольклор, народные традиции, родная природа являются существенными факторами, методами и средствами воспитания и обучения ребенка [9]. Этническая природа включает в себя особенности национального характера, которые Я. Купала в статье «Независимое государство и его народы» определил как гуманность, толерантность, добродушие, демократизм. Писатель также задает вопрос в большей степени риторический: «Разве найдется на свете более демократический по своей природе и более уживчивый народ, как народ белорусский?». Учет специфики ментальности народа особенно важен в формировании национальной и этнической идентичности личности.

В реализации воспитания Я. Колас считал обязательным опираться на наследие классиков педагогики, выделяя имена ученых, в трудах которых достаточно выразительно представлены идеи природосообразного воспитания: Я. А. Коменского, И. Г. Песталоцци, Ф. Скорины, С. Полоцкого, К. Д. Ушинского.

Таким образом, творческое наследие белорусских писателей-просветителей транслирует идеи природосообразного воспитания, определяющего необходимость формирования гармоничных отношений со средой, природоохранного поведения, учета природы воспитанника во всей ее сложности и многогранности. Особенно важным в произведениях Я. Купалы и Я. Коласа представляется согласование педагогических усилий с этнической природой человека.

## Список использованной литературы

- 1 Аўтабіяграфіі Я. Коласа 1923, 1926, 1927 і 1956 гг. // Якуб Колас. Да 80-годдзя з дня нараджэння: бібліяграфічны даведнік / склад.: Н. Б. Ватацы [і інш.]. Мінск, 1962. – 186 с.
- 2 Гардзіцкі, А. К. Беларускія пісьменнікі (1917–1990) : даведнік / склад. А. К. Гардзіцкі; нав. рэд. А. Л. Верабей. – Мінск : Маст. літаратура, 1994. – 653 с.
- 3 Колас, Я. Задачы савецкай школы / Я. Колас // Зб. тв.: у 14 т. – Мінск : Маст. літаратура, 1976. – Т. 12. – С. 39 – 42.
- 4 Колас, Я. Збор твораў: у 12 т / Я. Колас. – Т.4. – Мінск, Дзяржвыд БССР, 1964. – 460 с.
- 5 Колас, Я. Другое чытанне для дзяцей беларусаў [Электронны ресурс] / Я. Колас // Беларуская палічка. – Режим доступа: [http://knihi.com/Jakub\\_Kolas/Druhoje\\_cytannie\\_dla\\_dziaciej\\_bielarusau.html#2](http://knihi.com/Jakub_Kolas/Druhoje_cytannie_dla_dziaciej_bielarusau.html#2). – Дата доступа: 24.10.2022.
- 6 Колас, Я. Методыка роднай мовы / Я. Колас // Зб. тв. : у 14 т. – Мінск : Маст. літаратура, 1976. – Т. 12. – С. 313 – 506.
- 7 Лазарук, М. А. Педагагічная спадчына Якуба Коласа / М. А. Лазарук // Разам з народам : матэрыялы юбілейных навук. сесій АН БССР, прысвеч. 100-годдзю з дня нараджэння Я. Купалы і Я. Коласа / АН БССР ; пад рэд. І. Я. Навуменкі. – Мінск, 1983. – С. 124–135.
- 8 Национальная культура в контексте социокультурных трансформаций / М. И. Веренич [и др.]; науч. ред. В. А. Максимович. – Минск : Беларуская навука, 2021. – 456 с.
- 9 Орлова, А. П. Этнопедагогика : учеб. пособие / А. П. Орлова. – Минск : РИВШ, 2014. – 408 с.

*The article reveals the views of the Belarusian writers Y. Kupala and Y. Kolas on education “in harmony with nature.” Attention is focused on the ideas of the classics about the need to harmonize human relations with the natural and social world, the importance in shaping the personality of taking into account its individual age and ethnic nature.*

УДК 821.161.3-3.09

### **І. А. БУРДЗЯЛЁВА**

(г. Мінск, УА «Мінскі дзяржаўны  
лінгвістычны ўніверсітэт»)

#### **КНИГА А. ГОРВАТА «РАДЗИВА “ПРУДОК”» У КАНТЭКСЦЕ ЛІТАРАТУРНАЙ ТРАДЫЦЫІ**

*У артыкуле аналізуецца карэляцыя твора з мастацкай традыцыяй рэалізму, адзначаецца сугучнасць праблематыкі кнігі, у якой паказаны ўзаемаадносіны інтэлігента і вёскі, вёскі і горада, пошук героям унутранай цэласнасці і раўнавагі, з творамі М. Гарэцкага, М. Стральцова, А. Федарэнкі.*

Сучасную сітуацыю ў беларускай літаратуры вызначае мастацкі плюралізм, наяўнасць у ёй разнастайных тэндэнцый, якія знаходзяцца паміж сабой у няспынным дыялогу і ўзаемадзеянні. Літаратура як жывая і рухомая сістэма здольная да самарэгуляцыі. Пасля бурлівых 1990-гг. з гучнымі маніфэстамі і амбітнымі заявамі літаратурнай генерацыі, якая дэкларавала сваю блізкасць да постмадэрнізму, наступіў больш ураўнаважаны і адносна спакойны, але не менш багаты на мастацкія адкрыцці, перыяд літаратурнага развіцця. Асноўная тэндэнцыя, якую можна вылучыць у сучаснай літаратурнай сітуацыі, гэта ўвага да традыцыі, да аксіялогіі і этычных прынцыпаў класічнай літаратуры. Абапіраючыся на мастацкі вопыт літаратуры рэалізму, пісьменнікі выкарыстоўваюць пры гэтым шырокі эстэтычны арсенал самых розных мастацкіх практык і стыляў, што стварае эфект вобразна-выяўленчага сінтэтызму.

Такая тэндэнцыя сучаснай беларускай літаратуры карэліруе з агульнымі заканамернасцямі літаратурнай і агульнамастацкай эвалюцыі, фарміраваннем новага тыпу паэтыкі, новага тыпу культурнай свядомасці, заснаванай на сінтэзе мадэрнізму і постмадэрнізму з папярэдняй класічнай традыцыяй рэалізму. Амерыканскае і заходнееўрапейскае літаратуразнаўства звяртала ўвагу на тое, што ў творчасці многіх постмадэрнісцкіх аўтараў, такіх, як познія Джон Фаўлз, Маргарэт Этвуд, Дон Деліла, Норман Мейлер і інш., назіраецца своеасаблівы кампраміс паміж постмадэрнізмам і рэалізмам, перапляценне элементаў гэтых дзвюх мастацкіх сістэм [3]. Па-сутнасці, пры захаванні фармальных прыёмаў постмадэрнізму назіраецца зварот да каштоўнасцей прыняцця класічнай літаратуры, імкненне да глыбокага і сур'ёзнага спасціжэння чалавечага быцця ў наяўнай рэчаіснасці. Для абазначэння падобнай тэндэнцыі даследчыкі прапануюць розныя тэрміны – метамадэрнізм (Т. Вермюлен і Р. ван ден Акер), трансавангард (А. Баніта Оліва), пострэалізм (Н. Лейдерман і М. Ліпавецкі). Пераняўшы многае з сучасных літаратурных практык, пострэалізм сцвярджае аб'ектыўную рэальнасць як дадзенасць, “як сукупнасць мноства акалічнасцяў, якія так ці інакш уплываюць на чалавечы лёс”. Па-другое, пострэалізм не парывае з канкрэтным вымярэннем чалавечай асобы” [3]. Усе прапанаваныя тэрміны, якія імкнуцца зафіксаваць і апісаць актуальную тэндэнцыю, супадаюць у адным: размова вядзецца пра “новы творчы “інструментарый”, які дазваляе асэнсоўваць свет як дыскрэtnы, алагічны, абсурдны хаос – і больш таго, шукаць у ім сэнс” [3].

Варта пагадзіцца, што мастацкая традыцыя рэалізму ў беларускай літаратуры мае асабліва моцную сілу прыцягнення, якую адчуваюць і маладыя аўтары, якія спрабуюць сябе ў розных жанрах і стылях. Нечакана і гучна ў літаратурную прастору ўварваўся Андрэ Горват сваёй кнігай «Радзіва “Прудок”», спалучыўшы ў ёй сучасныя практыкі і літаратурную традыцыю. Гісторыя нараджэння твора адпаведная сённяшнім рэаліям і можа быць прыкладам сеткавай літаратуры, бо першапачаткова гэта была серыя аўтарскіх допісаў у фэйсбуку, якая не мела прэтэнзіі на самастойную кнігу. Аднак твор стаўся папярэвым выданнем, дзякуючы краўдфандынг-праекту. Фармат серыі рознакаліберных і рознатэматычных нататак таксама ўпісваецца ў сучасную тэндэнцыю фрагментарнага адлюстравання свету як мазаічнага і дыскрэтнага. Такая кліпавая форма пісьма, якая добра падыходзіць да перадачы дысгармоніі і энтрапіі свету, характэрна многім аўтарам: Б. Пятровічу, У. Сцяпану, В. Шніпу і іншым сучасным творцам.

Выдадзеная ў 2018 годзе кніга стала сапраўдным бестселерам і не страціла чытацкі попыт і сэнна. Твор адразу атрымаў 2 прэміі – “Дэбют” і “Залатая літаратура”, быў уключаны ў шорт-ліст прэміі Е. Гедройца, а самае галоўнае, за яе “прагаласаваў” чытач, бо тысячныя наклады разоходзіліся за лічаныя дні. Крытыкі шукалі тлумачэнне феномена незвычайнай папулярнасці кнігі, напісанай чалавекам без першапачатковых прэтэнзій на пісьменніцтва і стварэнне мастацкага твора.

А. Горват вызначае кнігу як дзённікавыя запісы, але акцэнт на аўтарскім эмацыянальным перажыванні рэчаіснасці і асэнсаванні яе фактычных праяў, метафарычнасць рэальнага факта, самарэфлексія, глыбіня самараскрыцця, уключэнне ў тэкст лірычных адступленняў і разважанняў побач з падзейнай канвой дазваляе аднесці твор да жанру аўтафікш.

Твор выяўляе моцны суб'ектыўны пачатак, прэзентуе іранічна-пазітыўнае бачанне рэчаіснасці і прадуктыўную спробу стварэння ўласнага свету сярод хаосу быцця. “Гэта кніга пра тое, як аднавіць напайразбуранага сябе. Можа быць, яна пра тое, як вярнуцца да каранёў, да роднай моўнай і культурнай стыхіі і пра тое, як важна не згубіць бабуліны апаведы. А можа, пра тое, як стаць сваім для самога сябе,” – напісана ў анатацыі да твора. У аўтарскіх допісах праяўляецца экзістэнцыйнае процістаянне жыццёвай неўладкаванасці і непрытульнасці, імкненне да аўтанамізацыі і самасцвярджэння ў вялікім свеце. Невыпадкова Космас і зорнае неба часам фігуруюць у кнізе: “Космас не можа мяне любіць. Бо касмічныя законы – жэрці маленькія галактыкі... А я смяюся з гэтых законаў” [2, с. 125]. Насуперак усяму хаосу вялікага і неўладкаванага свету герой шукае апірышча, якое яму дапаможа адчуць пэўнасць і пачаць выбудоўваць свой мікракосмас, збалансаваць свой унутраны свет.

У паказе “шляху да сябе” аўтабіяграфічнага героя А. Горват звяртаецца да экзістэнцыйнай праблемы самапазнання і самаспасціжэння ў спалучэнні з традыцыйнай тэмай узаемаадносін горада і вёскі, маладога інтэлігента і вёскі, запачаткаваную Я. Коласам, М. Гарэцкім, арыгінальна працягнутую М. Стральцовым і А. Федарэнкам. Асаблівасці рэцэпцыі мастацкага вопыту папярэдняй літаратуры абумоўлены актуальнасцю часу, бягучай літаратурнай сітуацыяй і творчай індывідуальнасцю А. Горвата.

«Радзіва “Прудок”» апеліруе да цэлага корпусу знакавых тэкстаў беларускай літаратуры з падобнай праблематыкай і выклікае ў арыентаванага чытача шэраг паралеляў. Па-першае, гэта знакавы топас твора – усходняе Палессе, зямля І. Мележа. Пачатак кнігі адразу скіроўвае да прэцэдэнтных “Людзей на балоце”. Робіцца гэта эпатажна, з гумарам, якім прасякнуты ўвесь тэкст: “Ноччу сасніў Ганну Чарнушку з “Людзей на балоце”. У сне мы цалаваліся, і Ганна нават паказала мне калена.

Калена Чарнушкі – от сапраўдны беларускі эратычны сон” [2, с. 4].

У кнізе аўтабіяграфічны герой, сучасны хіпстар, перасяляецца ў вёску Прудок і жыве сярод сучасных “людзей на балоце”, якія праз час не сталі менш каларытнымі, чым у класічным творы. Даследчыкі падкрэслівалі, што твор І. Мележа стаў асаблівым падсумаваннем усёй ранейшай вясковай прозы ў беларускай літаратуры. Кніга А. Горвата – не вясковая проза, нягледзячы на трапныя і рэалістычныя замалёўкі вясковага жыцця. Гэта кніга пра пошук свайго месца ў жыцці і той асновы, глебы пад нагамі, на якую можна абаперціся і набыць нейкую пэўнасць. Такую глебу герой набывае ў літаральным сэнсе – спадчынны кавалак зямлі з закінутым дзедавым домам. Калі немагчыма змяніць сусвет, то можна спарадкаваць свет вакол сябе: “Дом – гэта тэрыторыя, якую я магу змяніць. У мяне ёсць паўгектара, абнесеныя плотам, і ўнутры гэтага плота я магу рабіць усё, што хачу. Ну, умоўна кажучы. Гэта і ёсць дом – магчымасць там будаваць сваё” [1, с. 28]. Матэў вяртання, адбудова і абжыванне родавага дома выклікае алузію на знакавы твор беларускай літаратуры, на купалаўскае “Раскіданае гняздо”. Па-сутнасці, герой твора імкнецца да самааднаўлення праз вяртанне да каранёў, спадчыны, паглыбленне ў гісторыю роду, адчуванне сябе гаспадаром на ўласнай зямлі.

Адзначым, што твор А. Горвата падкрэслена антыпафасны і скіраваны на простыя рэчы, пра якія гаворыцца простымі словамі. Ён не сацыяльны, не адраджэнска-будзіцельскі. Ён анталагічны. У сучасным свеце толькі простыя рэчы з’яўляюцца адзіна пэўнымі і трывалымі. Увесь папярэдні вопыт спачатку маркетолога, апісаны ў падраздзеле “Ляхатрон”, потым дворніка Купалаўскага тэатра, сямейная неўладкаванасць, няпэўнасць – усе актывуе пошукі супрацьлеглага, стабільнага. Калі ўсё папярэдняе несапраўднае, і ён толькі “сыграў ролю дворніка ў рэалістычнай працяглай дзеі”, то цяпер герой адкрывае для сябе новае набытае: “не саромецца рабіць простыя рэчы” [2, с. 27]. “Суседка адключыла мяне ад электрычнасці (спужалася, што яе хата згарыць праз мяне). Я купіў у краме свечку, сшытак і аловак. І ведаеце што? Так крута! Так проста. Так зразумела ўсё. Ежа – гэта вогнішча. Святло – гэта агонь. Тэкст – гэта папера” [1, с. 38]. Калі герой глядзіць на свайго першага зялёнага гадаванца, якога назваў Гарох Андрэевіч, то яму думаецца аб немагчымасці змены вялікага свету, палёту ў космас і іншых маштабных справах, але ёсць радасць і задавальненне – “вырасціў жывую зялёную казюку” [2, с. 44].

У адрозненне ад постмадэрнісцкага рэалізму пісьменнік сцвярджае глыбокі сэнс простых спраў і рэчаў. Але гэта прастата ўяўная. “Я належу да цэлага пакалення людзей – і ў вёсцы, і ў горадзе, – якія стаміліся верыць у абстрактнае. Я-мы прачнуліся, паглядзелі ў акно, убачылі, што шмат жыцця прайшло, і зрабілі свой выбар – будаваць свае маленькія хаткі на ўскрайках вялікіх сусветаў” [2, с. 235]. Стварэнне свету ідзе ў тым ліку і праз наданне імёнаў яго насельнікам: надакучліва муха завецца Наташа. Яе потым з’есць кот Рома. Самая шкодная мыш – Верачка, кура – Марына, а самы вялі клопат – каза Цёця. Назваць – значыць спарадкаваць свет, арганізаваць і надаць яму пэўнасць.

Насамрэч, у лёгкай і нязмушанай форме, з гумарам і самаіроніяй, у кароткіх нататках-разважаннях, нататках-назіраннях пісьменнік гаворыць пра важнае: пра свет, быццё чалаве-

ка, пра самавызначэнне, пошукі ўнутранай гармоніі і прымірэння з самім сабой, пра радзіму, мову, праз назіранні за сваякамі і суседзямі – пра народ. Падобнымі праблемамі апанаваны героі М. Гарэцкага, якія перажываюць у вёсцы драму экзістэнцыйнай адзіночаты. Пакутліва, пасля духоўных пошукаў і разважанняў, выходзіць са стану ўнутранага разладу Лявон Задума ў аповесці “Меланхолія”: “Надумаўся ўзяцца за сялянскую працу, працаваць да поту, гаварыць з людзьмі, казаць ім аб вызваленні і лепшым жыцці, усведамляць іх... Адпачнуўшы троху ў бацькі, паехаць зноў у свет, на сваю працу, а там ужо будзе відаць, што і як...” [1, с. 114]. Герой А. Горвата, наадварот, бачыць выйсце з неўладкаванасці і алагізму сучаснага свету ў вяртанні да анталагічных каштоўнасцей, да сваіх каранёў: “У Прудку на могілках пахаваны прынамсі шэсцьдзясят адзін мой продак. Столькі я налічыў у метрычных кнігах у архіве. Там, напэўна, кожнае дрэва захоўвае частку майго генетычнага матэрыялу, бо вырасла з праху дзядоў” [2, с. 25].

Балючую нацыянальную праблему, як і іншыя высокія пытанні, А. Горват вырашае праз простае і прыватнае. Ён піша, што калі хтосьці тлумачыць сваю любоў да Расіі, Англіі, Амерыкі таму што гэта вялікія дзяржавы, то “Я люблю Беларусь, бо тут мы з Вовам Зайчыкавым закапалі сакрэт. Мы яго глыбока закапалі пад клёнам. Той сакрэт дагэтуль там ляжыць. Ужо Вова Зайчыкаў памёр, а сакрэт усё адно ляжыць. Усе краіны вялікія. А мой сакрэт ёсць толькі ў Беларусі... І мова.

Я буду любіць яе не праз Статуты ВКЛ ці кніжныя словы, а праз маленькіх людзей, якія мяне ёй навучылі” [2, с. 176]. Паняцце тутэйшасці ў А. Горвата рэабілітуецца. Гэта натуральная, без кніжнасці і прыўзнятасці, любоў да сваёй зямлі. Шлях да нацыянальнага, паказвае ён, пачынаецца таксама праз асабістае. Успамінаючы родную цётку Вольгу, ён піша, што яе любоў да наваколля такая ж лірычная, як у Якуба Коласа. А свет такі ж таямнічы і жывы, як у Яна Баршчэўскага.

Выразныя сюжэтна-тэматычныя паралелі бачацца з аповесцю А. Федарэнкі “Вёска”. З глыбокім псіхалагічным майстэрствам пісьменнік паказаў у творы ўнутраны канфлікт, які перажывае адлічаны з ўніверсітэта за нацыяналізм Антон Васковіч. Герой вяртаецца ў маргіналізаваную родную вёску, дарэчы, таксама на Палессі, і не вытрымаўшы націску бездухоўнасці вясковага жыцця, паступова співаецца і ледзь не страчвае сябе. Яго ратуе выезд назад у горад вучыцца. А. Федарэнка малое бязрадасную карціну дэградаванай вёскі, якая перастала быць захавальніцай традыцыйнай нацыянальнай культуры, маральнасці, мовы. У пошуках сваёй праўды герой А. Федарэнкі блізкі да герояў М. Гарэцкага, высокія памкненні якіх разбіваюцца ўшчэнт пры судакрананні з рэальным жыццём. Антон Васковіч з’язджае ў горад, адчуваючы віну перад вёскай, не зразумеўшы, што ён у стане зрабіць для яе. Вёска засталася “неразгаданая, непазнаная ім. Не разгадаў – а які быў шанс! Пражыў амаль год чужаком, саму сабе, і вось едзе... <...> Была ў тым, што ён едзе, а матка, Пульс, вёска – астаюцца, нейкая несправядлівасць, нейкая страшная тайна” [5, с. 203].

А. Горват не ідэалізуе вёску і не мае намераў яе мяняць, прасвятляць і адукоўваць. Ёсць тут і п’яніцы, і іншыя маргіналы, ёсць праявы бездухоўнасці і нацыянальнага нігілізму. “Гэтага жонка забіла, гэны сам павесіўся. Хведарава патравіла сваіх дзяцей, жонка хрышчэніка зноў украла і ў турме... – бабця на прыпынку проста расказвае пра сваіх суседзяў” [2, с. 79]. Герой аўтанамізуецца і ў вёсцы, аддзяляе сябе і ад вясковага жыцця з яе сумнымі рэаліямі гэтаксама, як ён аддзяліў сябе ад горада з яго нівеліроўкай чалавечай індывідуальнасці і іншымі негатыўнымі праявамі. Ён прыныцпова не п’е, не водзіць сяброўства з мясцовымі маргіналамі, а выступае хутчэй назіральнікам за сацыяльным жыццём сучаснай вёскі. Пры гэтым вёска ў яго жывая, паліфанічная, населеная каларытнымі асобамі – хітраватымі і наіўнымі, кемлівымі і праставатымі, скрытнымі і добразычлівымі. З назіранняў за рэакцыямі суседзяў, з сукупнасці жыццёвых лёсаў сваіх бацькоў і родзічаў, з лаканічных і трапных дыялогаў вяскоўцаў паступова вымалёўваецца адметны характар тутэйшых жыхароў.

У выбары героя, у пераездзе ў вёску і “вяртанні да асноў” закладзены ўнутраны канфлікт, і ён праяўляецца ў кантрасных па настрою і інтанацыі допісах. А. Горват супрацьпас-

таўляе свой маленькі спарадкаваны свет вялікаму свету, простае – маштабнаму. Хтосьці забіраецца на высокую гару, “хтосьці караблём разразе акіян на дзве часткі”, а ў яго “цёплае малако льецца ў слоік... А ў хаце цёпла і спакойна” [2, с. 212]. У кагосьці такога ніколі не будзе. З аднаго боку, гэта нараджае спакой і раўнавагу. З другога, ці надоўга хопіць героя кнігі для самарэалізацыі вырашчвання кабачкоў і даення казы, ці заўсёды будзе задаволены самаізаляцый ад свету культуры, гарадской цывілізацыі, якая многа адымае, але і многа дае інтэлектуальнаму, адукаванаму чалавеку. Ёсць у самарэфлесіях героя матывы палескай адзіночкі, адарванасці ад вялікага свету, адчуванне інтэлектуальнага голаду, прага камунікацыі з культурным асяродкам. Як А. Горват вызначыў у адным з допісаў, “гуманітарый на вёсцы – гэта як ружовы бант на свінні” [2, с. 86]. Ён ратуецца кнігамі, паездкамі ў Мінск, трансляцый свайго “я” ў вялікі свет праз фэйсбук. “Я хачу, каб у лесе была таемная спежка ў Мінск. Каб можна было ёю хадзіць да людзей з вышэйшай адукацыяй, якія не пачынаюць размову пытаннем: “У цябе ё што?”. Каб былі кавярні і праспекты з чыстай пліткай, канцэрты Лявона Вольскага, ГУМы і ЦУМы. Але і каб быў Прудок, хата, куры, каза.

Мабыць, у мяне дзве душы. Мабыць, гэта называецца ўнутраным канфліктам.

Канфлікт прыйшоў да мяне, мы каву заварылі і думаем, як цяпер мяне склеіць” [2, с. 228].

Пошукі ўласнай цэласнасці родняць яго з героем аповесці М. Стральцова “Сена на асфальце”, назва якой стала ў нашай літаратуры метафарычнай. Не істотна, хто з герояў куды выехаў, або хто куды вярнуўся. Абодва яны блізкія ў сваім жаданні злучыць “простыя рэчы” і ўсё тое, што можа даць інтэлектуалу горад. “Што я думаю, – кажа галоўны герой аповесці М. Стральцова, – дык гэта – каб тое і другое ў чалавечай душы прымірыць...” [4].

Аўтары закранаюць архетыповую праблему дзвюх душ, адвечнай беларускай бінарнасці і раздвоенасці. Праблема дзвюх душ, якая з’яўляецца ўніверсумам беларускага светаадчування, была канцэптуальна аформлена ў п’есе Я. Купалы “Тутэйшыя” і ў аповесці М. Гарэцкага “Дзве душы”. За XX стагоддзе беларуская літаратура пашырыла канцэпт дзвюх душ: да ўніверсальнага змагання ў чалавечай душы добра і зла, да ўласнабеларускага супрацьстаяння Захаду і Усходу, дадалася і актуальная апазіцыя горада і вёскі. У творах М. Стральцова і А. Горвата, якія можна супаставіць па наяўнасці гэтай праблемы, прысутнічае жаданне гарманічна паяднаць супярэчлівыя кампаненты чалавечай натуры, імкненне да ўнутранага адзінства.

Такім чынам, кніга А. Горвата пры наяўнасці мадыфікаванай жанравай формы і стылістычных прыёмаў адпавядае рэалістычнай парадэгме і арганічна ўпісваецца ў кантэкст беларускай літаратурнай традыцыі.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Гарэцкі, М. І. Збор твораў : у 4 т. / М. І. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ. Т. 2, 1985. – 416 с.
- 2 Горват, А. І. Радзіва “Прудок” : дзёнік / А. І. Горват. – Мінск : Медысонт, 2018. – 248 с.
- 3 Лейдерман, Н. Л. Современная русская литература. 1950-1990-е годы: в 2 т. Т. 2. [Электронны ресурс] / Н. Л. Лейдерман, М. Н. Липовецкий. – Режим доступа: <https://royallib.com/book/>. – Дата доступа: 15.10.2022
- 4 Стральцоў, М. Сена на асфальце [Электронны рэсурс] / М. Стральцоў. – Рэжым доступу: [https://knihi.com/Michas\\_Stralcou/Siena\\_na\\_asfalcie.html](https://knihi.com/Michas_Stralcou/Siena_na_asfalcie.html). – Дата доступу: 15.10.2022
- 5 Федарэнка, А. М. Вёска : аповесці, апавяданні / А. М. Федарэнка. – Мінск : Беларусь, 2013. – 349 с.

*The article analyzes the correlation of the work with the artistic tradition of realism, highlights the consistency of the book problematics which is also related to the works of M. Goretsky, M. Straltsov, and A. Fedorenko. The author examines the relationship between the intellectual class and the village, the village and the city, the hero's search for internal integrity and balance.*

**А. М. ВОІНАВА**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны  
універсітэт імя Ф. Скарыны»)

## **АСАБЛІВАСЦІ РАННІХ ПЕРАКЛАДАЎ РУСКАЙ ПАЭЗІІ БЕЛАРУСКІМІ ПІСЬМЕННІКАМІ**

*Аўтар разглядае асаблівасці ранніх інтэрпрэтацый вершаў А. Пушкіна «Рэха» і «Вязень» рознымі беларускімі пісьменнікамі – А. Гурывічам, М. Танкам, В. Аколавай, М. Багдановічам. Падкрэсліваюцца агульныя і адрознівальныя рысы перакладных твораў, зробленых напачатку развіцця перакладчыцкай дзейнасці, асноўным прынцыпам якой было літаральнае ўзнаўленне тэксту.*

Мастацкі пераклад у кожнай краіне складае арганічную частку гісторыі літаратуры. Ужо старажытныя пісьмовыя сведчанні кожнага народа паказваюць на наяўнасць перакладчыцкай дзейнасці. Эпохі станаўлення нацыянальных літаратур суправаджаюцца хуткім ростам перакладаў, якія ўспрымаюцца ў адным шэрагу з творамі арыгінальнай творчасці. Трэба адзначыць, што пераклад на многіх этапах з'яўляўся своеасаблівым стымулятарам узаемадзеяння і ўзаемаўзбагачэння літаратур. У першую чаргу гэта адносіцца да блізкароднасных славянскіх літаратур – беларускай і рускай.

Беларускіх пісьменнікаў прываблівалі найперш тыя майстры мастацкага слова, якія па сваёй грамадзянскай і патрыятычнай пазіцыі, творчай манеры былі ім блізкія, а іх творы – гучныя сваім ідэйна-мастацкім зместам. Галоўнай перадумовай такога ўздзеяння быў высокі ўзровень развіцця духоўнага жыцця Расіі, уменне рускіх пісьменнікаў ствараць мастацкія каштоўнасці ўнутрынацыянальнага і міжнацыянальнага значэння, уключыць нацыянальную культуру ў працэс творчага ўзаемаабмену.

Менавіта гэтым можна растлумачыць і цікавасць беларускіх пісьменнікаў да творчасці рускіх майстроў мастацкага слова: Пушкіна, Лермантава, Майкава, Някрасава, Кальцова, Крылова, М. Горкага і інш. Своеасаблівым каталізатарам іх творчасці, носбітам усяго таго станоўчага, што накіпіла гэтая літаратура, павінен быў стаць мастацкі пераклад. Перакладчыцкая практыка дапамагла беларускім майстрам мастацкага слова сфарміраваць пэўныя густы, знайсці правільныя арыенціры ў выбары свайго творчага шляху. Уважлівыя адносіны беларускіх аўтараў да перакладу як самастойнага жанра творчай дзейнасці бяруць свае вытокі ў глыбокім разуменні імі месца перакладной літаратуры ў сістэме нацыянальнага кантэксту, яе ролі ў развіцці пісьменніцкай і чытацкай самасвядомасці, у прапагандзе асветы і эстэтычных густаў беларусаў. Пераклады з рускай мовы сталі неад'емнай часткай іх арыгінальнай творчасці, бо ў іх яны бачылі не толькі спосаб далучэння беларускамоўнага чытача да рускай літаратуры, але цікавую форму ўзбагачэння ідэйна-тэматычных, сюжэтных, вобразна-выяўленчых сродкаў і магчымасцей роднай літаратуры і мовы.

Старонкі ўзаемасувязей дзвюх літаратур праз мастацкі пераклад і ўзаемапераклад пачаліся з асэнсавання творчасці А. Пушкіна. Яго творчасць прываблівала беларускіх літаратараў і чытачоў сваёй магутнай мастацкай праўдай, народнасцю, уменнем стварыць нацыянальныя характары, эстэтычна і псіхалагічна выпісаныя на ўзроўні самых дасканалых шэдэўраў сусветнай класікі.

Але пры пільнай увазе да творчасці А. Пушкіна ў XIX і аж да 30-х гг. XX ст. былі адзінкавыя пераклады яго тэкстаў. Думаецца, па той прычыне, што рускі класік цяжкі для перакладу, тым болей для пачынаючых перакладчыкаў. На пачатковым этапе станаўлення школы нацыянальнага перакладу такая задача была складанай.

Пераклад паэзіі, будучы адной з найбольш цяжкіх галін перакладчыцкай дзейнасці, патрабуе асаблівых, адрозных ад перакладу прозы прынцыпаў і крытэрыяў. Патрабаванні

перадачы рытму, рыфмы, строфікі і г. д. з аднаго боку, і словы – з другога, прыходзяць часам у больш рэзкае сутыкненне, чым патрабаванні дакладнасці літаральнай і дакладнасці сэнсавай у перакладзе праяўляюцца. Іншымі словамі, пры перакладзе паэтычных твораў асабліва прыкметна сутыкненне формы і зместу, і, паколькі перадаць у перакладзе і змест, і форму атрымліваецца рэдка, пераклад не абыходзіцца без страт – сэнсавых і фармальных.

Першым па часе перакладамі твораў А. Пушкіна на беларускую мову займаўся Адам Гурыновіч, які ўзнавіў верш «Эхо». З дзейнасцю яго ў гэтай галіне звязана новая тэндэнцыя ў развіцці мастацкага нацыянальнага перакладу, што выразна заявіла аб сабе ў 90-х гадах XIX ст., – творчая перадача тэксту арыгінала. Маецца на ўвазе дакладнасць яго адпаведнасці рускаму тэксту, натуральнасць яго існавання як мастацкага твора. Прамое капіраванне, як вядома, «высушае» пераклад, збядняе яго, а няўвага да вызначальных рыс арыгінала вядзе да другой крайнасці – адвольнай яго інтэрпрэтацыі.

З’яўляючыся даволі актыўным перакладчыкам з рускай мовы (байка І. Крылова «Страказа і мурашка», вершы А. Някрасава «Мароз», А. Талстога «Восень»), А. Гурыновіч заўсёды імкнуўся да адэкватнага ўзнаўлення зместу і формы пераствараемага твора, ўзнаўлення арыгінала сродкамі роднай мовы. Для часу невысокага развіцця беларускай літаратурнай мовы яго пераклады можна лічыць удалымі. Яны рэалістычна адлюстроўваюць змест арыгінала, ідэйную задумку аўтара. Перакладчык у меру сваіх здольнасцей імкнуўся зберагчы не толькі вобразы арыгіналаў, але і іх фармальных асаблівасці. Менавіта з-за імкнення як мага паўней узнавіць форму А. Гурыновіч часта ўжывае русізмы. Вось прыклад з перакладзенага ім верша Пушкіна «Рэха» (у адным з варыянтаў перакладу ён меў назву «Лялька»): *На ўсё атвет вясёлы свой Паве́трыя дае́ць. Ты стук паслы́шыш перуно́ў І го́лас буры і валны, І крык вясковых пастухо́ў, І зара́з шле́ш атвет... Табе́ ж нет водгу́ку... Так ты, Як ля́лька, мой паэ́т!* [1, с. 256].

Але ў гэтым празмерным выкарыстанні русізмаў (*атвет, паслышыш, нет, шлеш*) нельга зараз вінаваціць паэта. Тады яшчэ не было ні сапраўнай літаратурнай беларускай мовы, ні выпрацаваных прыняццяў мастацкага перакладу. Да таго ж А. Гурыновіч знаходзіўся ў асяроддзі, дзе ўжывалася толькі руская мова.

Звычайна дзеля зместу ахвяруюць формай. Аднак неабходна адзначыць, што лірычны верш, перакладзены прозай, не з’яўляецца адэкватным эквівалентам арыгінала. Хоць такі пераклад і перадае паняццёвае ўтрыманне, у ім не перадаецца эмацыйная насычанасць і дух арыгінала, а перакладчыку ставіцца задача не толькі перадаць інфармацыю, але і стварыць у чытача перакладу прыблізна такое ж настроі, як і ў чытача арыгінала.

Нягледзячы на некаторыя хібы перакладаў А. Гурыновіча, іх трэба лічыць значным дасягненнем нашай перакладной літаратуры. На жаль, яго пераклады, як і арыгінальныя творы, не былі надрукаваны пры жыцці аўтара.

Не ведаў пра гэты пераклад і М. Танк, які да 100-годдзя смерці генія рускай літаратуры даў свой варыянт ўзнаўлення згаданага верша, безумоўна, бліжэйшы да арыгінала, рэалістычна падае яго змест і моўныя асаблівасці. У тэксце адсутнічаюць русізмы, захаваны рытм і вобразна-выяўленчыя сродкі пушкінскага верша: *Ці звер раве ў глушы лясной // Ці песня чутна за гарой, // Ці гром грыміць па-над зямлёй – // Ё цішы заўжды // На кожны голас водгук свой // Народзіш ты. // У буру ловіш гул ракі, // Як гром калыша саснякі, // Як граюць пастухоў ражкі – // І шлеш у свет // Адказ; табе́ ж – ніхто... Такі // І ты паэ́т.* [2, с. 25].

XIX стагоддзе, у якім жыў і ажыццявіў пераклад верша «Эхо» А. Гурыновіч, праз паўстагоддзе пераказаў пушкінскі твор М. Танк, а яшчэ крыху больш паўвека сваю інтэрпрэтацыю прапанавала В. Аколава:

Ревет ли зверь в лесу глухом,  
Трубит ли рог, гремит ли гром,  
Поет ли дева за холмом –  
На всякий звук

Свой отклик в воздухе пустом  
Родишь ты вдруг.  
Ты внемлешь грохоту громов,  
И гласу бури и валов,  
И крику сельских пастухов –  
И шлешь ответ;  
Тебе ж нет отзыва... Таков  
И ты, поэт! [3, с. 274]

Ці звер заб'еца ў глухамань,  
Ці дым-агнём аклікнуць рань,  
Ці песня дзевай ўспоіць рань –  
Знай, кожны гук:  
Цалёбны. Сэрца ім не рань,  
Збягай ад мук.  
Ты разгадаеш небы грань:  
Як гром дрыжыць, імчыцца лань,  
Як пастушок пая для пань –  
Світанню ўслед;  
Табе ж адказ – нямы... Як здань!  
Прызнай, паэт! [4, с. 184]

Пры захаванні рытму і рыфмы арыгінала адразу заўважаюцца моўныя хібы: разбурэнне вобразаў, русізмы (*знай, аклікнуць*), неадэкватная перадача славянізмаў (*гласу бури – як гром грыміць; внемлешь грохоту – разгадаеш небы грань*).

Больш грунтоўна за пераклады ўзяўся М. Багдановіч. Вялікая эрудыцыя ва ўсіх асноўных галінах славянскай філалогіі садзейнічала павышэнню яго цікавасці да рускай літаратуры. Ён свядома і мэтанакіравана арыентаваўся на яе здабыткі, хаця пераклаў рускіх пісьменнікаў даволі мала, добра адчуваючы, што перакладаць Пушкіна – ганаровая, цяжкая і адказная справа. Пры інтэрпрэтацыі тэксту верша М. Багдановіч клапаціўся не толькі аб дакладнасці і адпаведнасці арыгіналу, але і імкнуўся перадаць экспрэсіўнасць лірызму пушкінскага твора.

Кожны твор рускага класіка і кожнае слова ў яго маюць вялікае значэнне, нясуць выключна багатую змястоўнасць, рытміка-сінтаксічную і эмацыянальную афарбоўку. Вось хрэстаматыйныя радкі арыгінала верша «Узнік»: *Сижу за решеткой в темнице сырой. // Вскормленный в неволе орел молодой, // Мой грустный товарищ, махая крылом, // Кровавую пищу клюет под окном, // Клюет, и бросает, и смотрит в окно, // Как будто со мною задумал одно. // Зовет меня взглядом и криком своим // И вымолвить хочет: «Давай улетим!»* [3, с. 203].

А вось гэтыя радкі ў перастварэнні М. Багдановіча: *Сяджу я ў турме за рашоткай гады. // Узросшы на волі арёл малады, // Друг сумны мой, машучы моцным крылом, // Крывавую страву клые пад акном. // Клые і кідае, глядзіць ён ў акно // І нібы задумаў са мною адно. // Завёць мяне крыкам, паглядам сваім // І хоча прамовіць: «Давай уляцім!»* [5, с. 381].

Але адна справа імкнуцца да найлепшага перастварэння тэксту, другая – атрымаць яго. Безумоўна, можна пагадзіцца з А. Лойкам, які ўказаў на шэраг недахопаў перакладчыка. Тут не заўсёды характэрныя Багдановічу памкненні да літаралізму, якія, бадай, тлумачацца адносінамі пачынаючага паэта да класіка вялікай літаратуры, павагай да яго і некаторай боязню прапусціць слова, яго адценні. Не ўпрыгожваюць пераклад і русізмы: «*завёць*», «*уляцім*», «*пціцы*», «*марскія края*» і г. д. Аднак гэта можна лёгка растлумачыць і неўнармаванасцю тагачаснай беларускай мовы, і жыццёвымі абставінамі беларускага паэта, які жыў у рускамоўным асяроддзі.

М. Багдановіч даволі глыбока ведаў творчасць Пушкіна. Ягоня выказванні, асабліва артыкул «Две заметки о стихотворениях Пушкина», былі высока ацэнены знаўцамі творчасці вялікага рускага паэта. У прыватнасці, М. Багдановіч дае тонкія назіранні над некаторымі

вобразамі і творах А. Пушкіна, у тым ліку над «Узніком», дзе ён прыводзіць цікавыя звесткі праз паралелі да IV часткі «Смоленского этнографического сборника» Дабравольскага, захаваўшы арфаграфію запісу: Сядеў я ў астроги, Сядеў я ў тямніцы. // Прилетаў ка мне ворын, І он сеў на вакошкі, // На новым стякле, Пищи яму нету – // Нечига клювать. // Русский наш товарищ Рукою махаў: // – Здесь красотык нету, // Некая любить; // Соўніка ня ўсходить, Жарка ни пякёт; // Тучи ни заходят, Гразою ня бьёт. (с. Боровское, Ельн.у.)

«Трудно сказать, – пісаў М. Багдановіч, – что имеем мы тут перед собой: переделки ли пушкинского стихотворения или, наоборот, чисто народную песню, которою, в таком случае, воспользовался как материалом Пушкин. За первое предположение, казалось бы, ручается довольно необычная для народной песни правильность ритма и несколько подозрительное слово «пища», да еще с эпитетом «кровавая». Однако отсутствие рифм именно в той части песни, которая совпадает с пушкинским текстом, говорит как будто об обратном. К тому же правильность ритма – отнюдь не редкость для тюремных песен; во всяком случае в них она встречается чаще, чем в каких-либо иных (если только не считать частушек, плясунк и, пожалуй, солдатских песен)» [5, с. 416–417].

«І бяда не ў тым, што ў перакладзе М. Багдановіча з дзесятка русізмаў, – піша А. Лойка, – паэтам была страчана арганічнасць, эмацыянальна-стылёвая цэльнасць арыгінала, і на месцы разбуранага не ўзнікла новага адзінства. У Пушкіна, напрыклад, арол «кровавую пищу клюет под окном», у Багдановіча – «крывавую страву клёе пад акном». Здавалася б – адэкват! Ды не... У беларускай мове *страва, ежа, яда* не маюць таго эмацыянальна-стылістычнага арэолу, які мае рускае *пища*. Страва проста не стала ў радок, разбурала яго арганічнасць, «тесноту стихотворного ряда».

Дарэчы, у «Выбраных творах» А. Пушкіна, выдадзеных да 150-годдзя з дня нараджэння вялікага паэта, верш пад назвай «Вязень» змешчаны ў перакладзе Пятра Глебкі: Сяджу я за кратамі вязнем гады, // Узрослы ў няволі арол малады – // Мой сумны таварыш – махае крылом, // Крывавую ежу дзяўбе пад акном. // Дзяўбе і кідае, глядзіць у акно, // Нібы ён са мною задумаў адно; // Заве мяне зіркам і крыкам сваім // І вымавіць хоча: «Давай паляцім!» [6, с. 13]

Пераклад М. Багдановіча ніколі не ўступае П. Глебкаваму, хаця раздзяляюць іх амаль чатыры дзесяцігоддзі. І не проста дзесяцігоддзі, а эпоха, у якую адбыліся рэвалюцыя, дзве сусветныя вайны і ў пэўным сэнсе рэвалюцыя ў мове, літаратуры, культуры ўвогуле. Вылучаецца ён адпаведнасцю метрыцы арыгінала, паслядоўнай і прадуманай агульнай структуры, выразнасці і рытмічнасці малюнка.

Па слушнай заўвазе Н. Гілевіча, М. Багдановіч меў «выключнае пачуццё меры і прапарцыі і ў гэтых адносінах з усіх беларускіх паэтаў мінулага і сучаснага ён самы блізкі да Пушкіна» [7].

Беларускія пісьменнікі добра адчувалі, што перакласці заснавальніка новай рускай літаратуры – значыць не толькі захаваць сэнс арыгінала, але і асаблівасці яго мастацкай спецыфікі, арганічна спалучыць вернасць перадачы пушкінскага тэксту з узнаўленнем яго мастацкай формы ў беларускім варыянце. Трэба адзначыць, што хаця не ўсе першыя спробы перакласці вялікага паэта можна прызнаць удалымі, але яны адыгралі значную ролю ў выпрацоўцы тэарэтычных прынцыпаў мастацкага перакладу Беларусі.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя. – Мінск : Выд. АН БССР, 1956. – 287 с.
- 2 Пушкін, А. С. Выбраныя творы. – Мінск : Дзяржвыд БССР, – 1949. – 570 с.
- 3 Пушкин, А. С. Собрание сочинений: В 10 т. / А. С. Пушкин. – М. : Худож. лит. – Т. II. Стихотворения 1825–1836, 1974. – 310 с.
- 4 Пушкін, А. С. Прарок: Вершы і казкі / А. С. Пушкін ; пер. з руск. мовы В. В. Аколавай. – Мінск : Ковчег, 1999. – 430 с.
- 5 Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3-х т. / М. Багдановіч. — Мінск, 1992–1995.

Т. 1. Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. – 752 с.

Т. 2. Мастацкая проза. Пераклады. Літаратурныя артыкулы. Рэцэнзіі і нататкі. Чарнавыя накіды. – 600 с.

Т. 3. Публіцыстыка. Лісты. Летапіс жыцця і творчасці. – 461 с.

6 Уладзіміраў С. Два жыцці Максіма Багдановіча / С. Уладзіміраў // Літ. і мастацтва. – 1984. – 20 красавіка.

*The author examines the features of early interpretations of A. Pushkin's poems "Echo" and "Prisoner" by different Belarusian writers – A. Gurinovich, M. Tank, V. Akolova, M. Bogdanovich. The general and distinctive features of translated works made at the beginning of the development of translation activity, the main principle of which was the literal reproduction of the text, are emphasized.*

УДК 811.161.3'271

**С. А. ВЯРГЕЕНКА**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### **«СПАЧАТКУ БЫЛО СЛОВА...»: ДА ПРАБЛЕМЫ ФАРМІРАВАННЯ ЛІНГВАКУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ**

*Артыкул прысвечаны аналізу ролі слова як мінімальнай сэнсавай адзінкі ў замоўным тэксце. Засяроджваецца ўвага не толькі на мастацка-эмацыянальную функцыю слова, але і яго прагматычна-ўтылітарным значэнні. Таму мову замовы мы разглядаем і як інструмент перадачы інфармацыі, і як сродак стварэння мастацка-вобразнай сістэмы, і як адзін з элементаў фарміравання лінгвакультуры беларусаў.*

Мова – гэта вербальны код і творца культуры любога народа. Яна з’яўляецца высокаарганізаванай складанай сэнсава-гукавой сістэмай, дзе не толькі слова, спалучэнне гукаў, але і кожны гук утрымлівае ў сабе пэўную сэнсавую (а то і эмацыянальную) нагрузку. Нездарма гукапіс як сродак эўфанічнай выразнасці маўлення з тых спаконвечных часоў з’яўляецца важным сродкам гукавой інструментальнасці замоўнага тэксту. Найбольш частотныя асанансы (сугучнасць галосных, паўтарэнне аднолькавых або падобных гукаў для ўтварэння інтанацыйна-гукавой выразнасці (а-я-о, ю-у) “Капуста, не будзь цыбаста, а будзь пузаста, не будзь красна, а будзь укусна, не будзь пуста, а будзь густа” (запісана ў в. Катловіца Брагінскага р-на ад А. У. Максімчык, 1932 г. н.) і алітэрацыя (паўтарэнне зычных з той жа мэтай). У наступным прыкладзе спалучаюцца і асанансы, і алітэрацыя: “Крамнёўскія горы, жалезныя тыны, мая кароўка носіць да свае пары. Прыйшла Божая Мацер, крамнёўскія горы разрушыла, жалезныя тыны разламала, царскія вароты атварала, душу на еты свет выпускала (запісана ў п. Майскі Брагінскага р-на ад Т. К. Хвост, 1928 г. н.). У слове, пры яго ўключэнні ў абрад, дзе якраз праяўляецца і выкарыстоўваецца яго прагматыка і семантыка, дэманструюцца маўленчыя паводзіны. Больш за тое, характар і менталітэт народа можна спазнаць нават па тым, якія гукі і іх спалучэнні пераважаюць у мове. Агульнавядома адкрытасць, “шырокая натура”, дабрачыннасць і гасціннасць беларусаў. Мова – гэта форма і ўмова існавання духоўнай культуры аўтэнтчнага супольніцтва, дзе кожнае слова – гэта вынік напружанай разумовай дзейнасці яго носьбітаў, своеасаблівы інтэлектуальны ўнёсак у агульнанародную скарбонку культуры. І для беларускай мовы характэрна адкрытасць складоў (пры-ро-да, за-мо-ва, хва-ро-ба, ка-ро-ва...), паўнагалоссе, аканне, бо гук “а” найбольш адкрыты і лёгкавымаўляльны.

Шлях да “нараджэння” першага слова пралягаў праз авалоданне гукамі, бо на пачатку свайго існавання старажытны чалавек мог выдаваць (карыстацца) толькі гукамі – выгукамі

(гіпатэтычна – многія з іх – як перайманне натуральных (р – пагрозлівы рык драпежніка, гукі грому, трэск падаючага дрэва, ш – шолах лістоты, шум дажджу і інш.). З галосных самым адкрытым і моцным з’яўляецца гук “а”, калі далучыць яго да самага моцнага санорнага гука “р” (ён валодае надзвычайнай энергетыкай, яго вібрацыі адразу адчувае, улаўлівае чалавек і прырода – гром грывіць, грукоча), то атрымліваецца вельмі важнае для язычніка спалучэнне Ра – так у нашых продкаў гучала назва сонца.

Але сапраўднай рэвалюцыйнай па сваёй значнасці падзеяй, адпраўным ключавым момантам у жыцці чалавека стала авалоданне словам. Менавіта дзякуючы слову, мове наш старажытны прашчур з біялагічнай істоты ператвараецца, фарміруецца і ўзнімаецца на вяршыні сацыяльна значымай інтэлектуальна развітай асобы. Кожны прадмет, рэчыва, стыхія, з’ява напачатку “знаёмства” з ёй патрабавалі славеснага абазначэння. Сваё найменне любы аб’ект атрымліваў па характэрнай толькі для гэтага аб’екта асаблівасці, якая выдзяляла яго з ліку падобных. Напрыклад, сярод мноства камянёў вялікіх памераў сустракаўся невялікі, за ім умацоўвалася назва каменьчык, або дрэва – дрэўца, дуб – дубок – дубішча. Так паступова фарміруецца лексічны фонд: словы актыўнага лексічнага запasu, якія нарадзіліся і сталі агульнаўжывальнымі ў межах пэўнай супольнасці, становяцца сродкам камунікацыі ў культуры менавіта гэтай супольнасці і не могуць быць асвоены ў адрыве ад яе. Слова несла такую багатую, жыццёва важную (у параўнанні з гукам-выгукам) інфармацыю, што яно надзялялася звышнатуральнай сілай, успрымалася няйначай як дар вышэйшых боскіх сіл. Гэтай сілай слова чалавек не прамінуў скарыстацца. Так, гіпатэтычна, збіраючыся на паляванне, чалавек падчас рытмічных скокаў-танцаў прамаўляў усе вядомыя яму словы, мяркуючы такім чынам сабраць асобныя сілы кожнага слова ў адну вялікую сілу, каб яна прынесла ўдачу. Аб’яднаныя рытмікай слоўнага акцыянальнага дзеяства як сіямскія блізняткі так званыя “рабочыя песні” – умоўная назва рытмічных прамаўленняў і рухаў пры агульнай рабоце тыпу сучасных “раз-два – узялі, яшчэ – узялі” і г. д. Так, зноў жа гіпатэтычна, узніклі першыя замовы-абракадабры – бессэнсоўны набор слоў, бо паміж імі не існавала асацыятыўных сувязей. Каб гэты набор слоў ператварыўся ў сказ, неабходна ўстанавіць паміж імі міжславесныя асацыятыўныя сувязі. Толькі пры гэтай умове можа ўзнікнуць тэкст, зразумелы і адназначна ўспрыняты камунікантам. Кожнае слова выклікае ў свядомасці носьбіта аўтэнтоннай супольнасці пэўныя асацыяцыі, што і дазваляе ў асноўным зразумець сутнасць выказвання. Перш чым прамовіць, уставіць слова ў замовны тэкст наш старажытны творца ашчадна адбіраў, прасейваў “тысячы тонн словесной руды” (Ул. Маякоўскі), каб знайсці тое адзінае, якое дапаможа ў няроўнай барацьбе з нячыстай сілай. Зыходзячы з уласцівай для старажытнага чалавека сістэмы мыслення, у дачыненні да слова дамінантным выступаюць яго ўласцівасці як найбольш дзейснага інструмента барацьбы з агрэсіўнымі сіламі-духамі. Праз магію дакладна падабранага слова, увасобленага ў дзеянне, можна праграмаваць і карэкціраваць жыццёвы шлях чалавека ў сацыюме, закласці маральны падмурак быцця грамадства (чалавека, сям’і, роду, народа).

Паступова вербальны код набывае ўсе большае статуснае значэнне, у выніку стварэння сістэмы вербальных рытуалізаваных сродкаў (сімволіка, клішыраванне, формульнасць, агульныя месцы і г. д.) у параўнанні з прадметна-атрыбутыўным і акцыянальным і ў выніку назіраецца выпяцненне іх з абрадавага замаўлення: “На сінім морушке, на белым камушке сядзелі тры бабушкі. Шылі, вышывалі, нам ад зглаза помашч давалі” [1, с. 85, № 269].

Вялікую ролю ва ўтварэнні тэксту адыгрывала і паслядоўнасць слоў у сказе. Паспрабуем правесці невялікі сінтаксічны эксперымент – зменім канструкцыю сказаў:

*Выганяю кароўку сваю ў чыстае поле, на шырокае раздолле. За ёю ідзе Маць Прачыстая, нясе даёнку і цадзілкі ў прыполі...*

*Выганяю сваю кароўку ў чыстае поле, на шырокае раздолле. За ёю Маць Прачыстая ідзе, нясе даёнку і цадзілкі ў прыполі...*

Нельга не заўважыць, што перастаноўка толькі двух слоў кардынальна змянілі і псіхалагічны стан гаспадыні, і яе настрой, напрамак думак, клопатаў, прыўнеслі новыя

сэнсы, надалі новыя фарбы стылістычнаму афармленню тэксту: напружана-трывожны лаканізм уступнай часткі змяняецца спакойна-ўпэўненым шматслоўным апавяданнем (зусім не характэрным для замоўнага жанру) асноўнай часткі, а дзея з сакральна-абрадавай набывае жыццёваверагоднае. Што паспрыяла гэтай змене? Адказ крыецца ў самім тэксце, дзе пры афармленні прамога парадку слоў у сказе звяртаецца ўвага на суб'ект дзеяння (дзеянік).

У наіўна-міфалагічнай свядомасці язычніка слова, якое заключала ў сабе магутны энергетычны зарад, набывае значэнне вербальнага сакральнага складніка магічнага дзеяства. Гэтая энергія слова і надзяляла яго (замоўнае слова) асобым статусам: слова ўспрымаецца як дэміург, бо не толькі заключае ў сабе і перадае змест твора, але становіцца тым інструментам, якім можна было змагацца і з драпежнікамі, адваёўваючы сабе месца ў такім пагрозліва-варожым свеце, бараніцца ад ліхіх агрэсараў – усюдыйсных сіл-духаў, якія шкодзяць чалавеку, парушаючы першасную гармонію. Менавіта як слова-дзеянне ўспрымае слова К. С. Свядлова з г. п. Уваравічы: “Удар словам разганяю, косці і суставы на места ўпраўляю, кроў кіпучую ўнімаю...” [1, с. 162, № 576].

Ужо даказана, што слова дзейнічае і на свядомасць і на падсвядомасць. Чалавек адгукаецца на вібрацыю кожнага гука, кожнага слова. А старажытны продак ведаў, што слова, у “добры час” сказанае, аказвае пажаданае дзеянне. Таму ў замоўным уступе часта ўспамінаецца “Першым разам, добрым часам, выгаварываю зляк ляконны, пуганны, начны, палуночны...” [1, с. 140, № 471], або “Первым разочкам, гасподнім часочкам, першаю гадзінаю, лепшаю часінаю...” [1, с. 107, № 349], ці проста “Першым разам, лепшым часам. Спудзі, спудзі, у цябе саламяныя ногі. Кладаную бараду спалілі, саламяныя ногі паламалі, цябе праганяю з (імя) жывата” [1, с. 129, № 425]. Менавіта таму, разумеючы, што са словам нельга абыходзіцца неахайна, абыхава, наш старажытны продак слова шанаваў, яго баяўся, бо непахісна верыў у яго бязмежныя магчымасці рабіць дабро, а пры пэўных умовах – зло. Гэтану садзейнічаў і стыль выказвання – гэта такі спосаб выкладу асноўнай ідэі: вырашыць ці хаця б згладзіць канфліктную сітуацыю паміж сіламі дабра і зла, наладзіць парушаную гармонію. Па прыродзе сваёй стыль, як і самі замовы, з’яўляецца з’явай гістарычнай, бо дыктуецца логікай твора і фарміруецца пад уплывам светапоглядных уяўленняў, жыццёвых умоў соцыума, яго культуры, тых практычных задач, якія ставяць перад ведунам-замаўляльнікам.

Апрыёры мова любой супольнасці выконвае дваадзіную функцыю – інфармацыйную і камунікатыўную. Слова, выконваючы інфармацыйную функцыю, называючы прадмет, рэчыва, стыхію і г. д., іншымі словамі знаёмячы чалавека і аб’ектамі рэчаіснасці, з якімі яму прыходзіцца ўзаемадзейнічаць, ужываецца, як правіла, у нейтральна-лагічным сваім значэнні (вада, дрэва, сонца і інш.). Гэта катэгорыя аб’ектыўнай ацэнкі “новага знаёмага”. Разам з тым, гэтае слова найменне можа выступаць і як знак, носьбіт думкі чалавека пра гэты прадмет, з’яву, стыхію і г. д., выказваючы ўсе адценні пачуццяў, перажыванняў, эмоцый, выкліканых гэтым прадметам, рэчывам і г. д., якія ў пэўны час адчувае чалавек. Гэта ўжо катэгорыя суб’ектыўнай ацэнкі, якая ўзнікае ў выніку камунікацыі і дасягаецца і марфалагічнымі (граматычнымі), і сінтаксічнымі, і вербальнымі сродкамі. Калі з дапамогай граматычных сродкаў словы набываюць экспрэсіўна-эмацыянальную афарбоўку (пазітыўную ці негатыўную), то сінтаксічныя і стылістычныя сродкі ўдзельнічаюць у мадэляванні такіх абставін, што забяспечваюць развіццё логікі выказвання, фарміруюць структуру тэксту, сістэму вобразнасці.

Такім чынам, у замоўным жанры біфункцыянальная прызначанасць слова праяўляецца асабліва выразна – прагматычна-ўтылітарная і мастацка-эмацыянальная функцыя стварэння тэксту (магічныя формулы, стылістычныя (сінтаксічныя) фігуры, паэтычныя сродкі і інш.) настолькі арганічна звязаны, што гэта дае падставу разглядаць (а ў некаторым сэнсе і пераарыентаваць) мову замовы не толькі як інструмент перадачы інфармацыі, але і як сродак стварэння мастацка-вобразнай структураўтваральнай сістэмы.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

1 «Гаючае слова роднай зямлі» (беларускія лекавыя замовы). Фальклорна-этнаграфічны зборнік / аўтар уступнага артыкула, аўтар-укладальнік С. А. Вярзеенка. – Гомель : Барк, 2013. – 340 с.

*The article is devoted to the analysis of the role of the word as a minimal semantic unit in a custom text. Attention is drawn not only to the artistic and emotional function of the word, but also to its pragmatic and utilitarian meaning. Therefore, we consider the language of the order both as a tool for transmitting information, and as a means of creating an artistic and imaginative system, and as one of the elements of the formation of the linguistic culture of Belarusians.*

УДК 821.161.3'06-4

**І. А. ГАНЧАРОВА**

(г. Магілёў, УА «Сярэдняя школа № 32 г. Магілёва»)

### **ТВОРЧАЯ СПАДЧЫНА ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА Ў НАЦЫЯНАЛЬНЫМ І СУСВЕТНЫМ КАНТЭКСТЕ**

*У артыкуле выяўляецца значэнне творчай спадчыны Янкі Купалы і Якуба Коласа ў нацыянальным і сусветным кантэксце. Сцвярджаецца думка аб тым, што пісьменнікам удалося данесці сутнасць беларускай ментальнасці, спецыфіку нацыянальных вобразаў да жыхароў многіх краін свету. Праз глыбокае разуменне нацыянальнага быту, адметнага характару беларуса, праз праўдзівое адлюстраванне беларускай рэчаіснасці ў яе разнастайных праявах Янку Купалу і Якубу Коласу ўдалося вывесці беларускую літаратуру на якасна новыя вышыні, паставіць яе побач з іншымі літаратурамі свету.*

Янка Купала і Якуб Колас – імёны, вядомыя нам з дзяцінства. Велічныя постаці нашых песняроў суправаджаюць кожнага свядомага беларуса ўсё жыццё. І толькі з цягам часу разумееш, што іх творы – не толькі наш нацыянальны здабытак. Шматгранная дзейнасць беларускіх класікаў была падпарадкавана галоўнай мэце – паказаць тагачаснае жыццё беларускага народа, асэнсаваць праз сістэму мастацкіх вобразаў нацыянальны характар беларуса, паказаць звычкі і паўсядзённае жыццё селяніна. І ім ўдалося гэта ў поўнай меры: унікальныя нацыянальныя вобразы былі данесены да жыхароў многіх краін свету.

Янка Купала і Якуб Колас – гэта сапраўдныя майстры, якія пакінулі значны след ў беларускай культуры, літаратуры і мастацтве. Яны не толькі знакавая з’ява, якая сведчыць аб вяршынях нацыянальнай творчасці, але і яскравае выяўленне народнага духу, мастацкі ўзор, высокі прыклад, на які не можа не арыентавацца ўся наша нацыянальная культура і мастацкая літаратура.

Вялікія песняры Я. Купала і Я. Колас увайшлі ў гісторыю сусветнай літаратуры галоўнымі напрамкамі сваёй творчасці як сімвалы беларускасці, як найлепшыя прадстаўнікі “хартыі народнага жыцця” (паводле паэта, навукоўцы Алега Лойкі), і сталі праваднікамі нацыянальна-вызваленчых ідэй.

Прыход паэтаў у літаратуру амаль супаў з каляндарным пачаткам XX стагоддзя. Янка Купала так адзначыў гэты лёсапаваротны момант у гісторыі беларусаў: “Калі ў памятны 1905 год зрабілася завіруха, калі ў Расіі ў кожнага чалавека стала будзіцца пачуццё свайго “я”, стала лунаць доўга дрэмлючая думка, што і мы людзі. Паявіліся паэты, песняры свайго, забытага Богам і людзьмі краю і долі народнай” [5, с. 480].

Літаратурная дзейнасць песняроў на самым пачатку творчага шляху паспрыяла таму, што беларусы ўсвядомілі сябе як нацыю, заклалі культурныя асновы для пабудовы сваёй самастойнай дзяржавы.

Янка Купала і Якуб Колас – імёны, якія ў нашым уяўленні заўсёды побач. Мы гаворым ‘Янка Купала’ і працягваем ‘Якуб Колас’. І наадварот – Якуб Колас і Янка Купала. Такія своеасаблівыя “пары” – вядомая заканамернасць у сусветнай літаратуры, дзе ёсць Гётэ і Шылер у нямецкай, Пушкін і Гоголь у рускай, Бальзак і Стэндаль у французскай, Міцкевіч і Славацкі

ў польскай літаратурах. Класік украінскай літаратуры Паўло Рыгоровіч Тычына нездарма параўноўваў Купалу і Коласа з дзвюма вярышніямі “беларускага Эльбруса паэзіі” [9, с. 187].

Максім Танк, знакаміты народны паэт Беларусі, вучань і прадаўжальнік дум і ідэй Янкі Купалы і Якуба Коласа, пісаў: “Мне хацелася б адзначыць тую вялікую ролю, якую адыгралі ў маім жыцці творы нашых беларускіх класікаў Я. Купалы і Я. Коласа. Толькі дзякуючы ім і народным казкам і песням, якія я чуў ад сваёй маці, ад народа, – я пачаў пісаць на сваёй роднай мове” [12, с. 319].

Янка Купала выступіў у літаратуры ў 1905 годзе на хвалі грамадска-палітычнага і нацыянальнага ўздыму. Яго творчасць была выклікана да жыцця ростам нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа. Дзве найвялікшыя гістарычныя падзеі пачатку XX стагоддзя – рэвалюцыя і нацыянальна-вызваленчы рух – узбагацілі яго духоўна, маральна, дапамаглі ўсвядоміць сваё месца і ролю ў літаратуры.

15 мая 1905 года ў прагрэсіўнай рускай газеце “Северо-Западный край” з’явіўся верш Янкі Купалы “Мужык”:

Што я мужык, усе тут знаюць,  
І, як ёсць гэты свет вялік,  
З мяне смяюцца, пагарджаюць, –  
Бо я мужык, дурны мужык.  
Але хоць колькі жыць тут буду,  
Як будзе век мой тут вялік,  
Ніколі, браткі не забуду,  
Што чалавек я, хоць мужык [11, с. 446].

Гэта было яго першае паэтычнае выступленне. А потым з’явіліся зборнікі “Жалейка” (1908), “Гусяр” (1910), “Шляхам жыцця” (1913). Былі напісаны паэмы “Сон на кургане”, “Курган”, “Бандароўна”, “Магіла льва”, “Яна і я”, “Адвечная песня” і інш.

Акрамя паэзіі, Купала – прызнаны нацыянальны драматург. Яго камедыя “Паўлінка”, якая была напісана ў 1912 годзе і пастаўлена Беларускім музычна-драматычным гуртком у Вільні ў 1913 годзе, як твор класічнай беларускай драматургіі не сыходзіць са сцэны да гэтага часу. Ён аўтар драмы “Раскіданае гняздо”, надрукаванай ў 1913 годзе, сцэнічнага жарту “Прымакі”, сатырычнай камедыі “Тутэйшыя”.

Янка Купала ўвайшоў у гісторыю сусветнай мастацкай літаратуры як паэт-патрыёт, гуманіст, носьбіт нацыянальнай ментальнасці. Яго паэзія ўвабрала ў сябе лепшыя здабыткі жывой беларускай культуры, мовы, мыслення; яна раскрыла і ўвасобіла характар беларускай нацыі, яе цягліцасць, любоў да роднай зямлі і, разам з тым, рамантызм, прагу да ўсяго новага, несакрушальную веру ў лепшае і чалавека.

Пра тое, кім з’яўляецца Якуб Колас для нашай нацыі і яе духоўнасці, можна гаварыць бясконца, але нязменным застаецца галоўнае: разам з неўміручым Купалам, сваім равеснікам і сябрам, ён з’яўляецца заснавальнікам сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Пісьменнік самабытнага таленту, адзін з пачынальнікаў айчыннай мастацкай прозы, аўтар шэдэўраў нацыянальнага ліра-эпасу, Якуб Колас стаў сапраўдным узорам служэння Бацькаўшчыне, сімвалам велічы, духоўнага здароўя нацыі, яе жыццёвай моцы.

У сусветную літаратуру Якуб Колас увайшоў як стваральнік нацыянальных паэм – “Новая зямля” і “Сымон-музыка”, у якіх прадстаўлены вобразы маляўнічых беларускіх краявідаў, выяўлены самабытная народная філасофія, распрацавана яркая сістэма нацыянальных вобразаў..

Паэма “Новая зямля” – гэты твор беларускай літаратуры, які па праву названы “энцыклапедыяй народнага жыцця”, помнік паэта сваім родным і блізкім, а таксама гімн і слава ўсяму беларускаму народу:

Мой родны кут, як ты мне мілы!..  
Забыць цябе не маю сілы!  
Не раз, утомлены дарогай,  
Жыццём вясны мае убогай,  
К табе я ў думках залятаю  
І там душою спачываю [10, с. 624].

Першыя літаратурныя спробы адносяцца да часу навучання ў Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі. У друку дэбютаваў напісаным па-беларуску вершам “Наш родны край” (1906 г., газета “Наша доля”). У 1910 годзе ў Вільні выйшаў першы зборнік вершаў “Песьні-жалбы”, затым – кнігі прозы “Апавяданні” (1912 г.), “Родныя з’явы” (1914 г.). У савецкі час выдадзены кніга апавяданняў “Казкі жыцця”, зборнік вершаў “Водгулле”, паэма “Новая зямля”, аповесць “У палескай глушы”, паэма “Сымон-музыка”, аповесць “На прасторах жыцця”, “Дрыгва”, паэма “Суд у лесе”, паэма “Адплата”, паэма “Рыбакова хата”, трылогія “На ростанях” і іншыя. Няскончанай засталася паэма “На шляхах волі”, распачатая ў 1926 годзе. Многія вершы Я. Коласа пакладзены на музыку.

Якуб Колас не толькі класік нашай нацыянальнай літаратуры, але і выдатны вучоны, педагог. Будучы ўжо знакамітым, ездзіў па гарадах нашай Беларусі і выступаў з лекцыямі на настаўніцкіх курсах. Да гэтага часу не страціла сваёй каштоўнасці напісаная ім першая “Методыка роднай мовы”.

Сакрэт вечнай маладосці і творчай актуальнасці здзейсненага Янкам Купалам, Якубам Коласам у тым, што яны гарманічна і ўсебакова спалучылі ў сваёй літаратурнай дзейнасці індывідуальны пачатак і нацыянальныя вытокі, выявілі стыль мыслення, духоўнага жыцця, адносін паміж людзьмі, манеру побытавых паводзін і лад штогодзённага існавання ў вялікім свеце, у той жа час узвялі дасягнутае беларускім народам за стагоддзі свайго гістарычнага жыцця ў ступень з’явы сусветнага міжнароднага значэння і каштоўнасці. Яны данеслі каларыт беларускай ментальнасці, унікальныя нацыянальныя вобразы да жыхароў многіх краін свету [11].

Кожнае новае пакаленне беларусаў бачыла і бачыць у феноменах творчасці вялікіх песняроў увасабленне сваіх надзей, мараў і ідэалаў, выяўленне самых яркіх і самых глыбокіх рыс нацыянальнага менталітэту, без чаго цяжка і немагчыма ўявіць саміх сябе, учарашніх, сённяшніх і будучых. Іх творы – не толькі наш нацыянальны здабытак. Шматгранная дзейнасць беларускіх класікаў была падпарадкавана галоўнай мэце – праз глыбокае вобразнае спасціжэнне нацыянальнага быцця, нацыянальнага характару беларуса, праз праўдзівае адлюстраванне беларускай рэчаіснасці ў яе разнастайных праявах вывесці нацыянальнае пісьменства на якасна новыя вышыні, паставіць беларускую літаратуру побач з іншымі літаратурамі свету.

Беларускія песняры – сапраўдныя летапісцы жыцця, выразнікі думак і спадзяванняў народа. Без іх вершаў, апавяданняў, драм немагчыма ўявіць беларускую літаратуру. Янка Купала і Якуб Колас – носьбіты высокіх ідэй гуманізму, дабра і справядлівасці, наш гонар, наша гісторыя, сапраўдныя патрыёты сваёй краіны, сваёй Бацькаўшчыны.

Іх вялікая дружба пачалася ў бурныя гады рэвалюцыі 1905 года, калі яны, маладыя і мужныя, упершыню выйшлі на літаратурную арэну, каб змагацца за свабоду і шчасце беларускага народа, якому яны прысвяцілі ўсё сваё жыццё.

Якуб Колас і Янка Купала нязменна верылі ў лепшую будучыню свайго краю і народа. Верылі, пераадольваючы смутак і расчараванне ў цяжкія гадзіны ліхалеццяў.

Кнігі класікаў беларускай літаратуры ніколі не стануць старамоднымі, бо ў іх – само жыццё. Вершы Купалы і Коласа чыталі нашы бацькі, чытаем мы, будучы чытаць нашы дзеці і ўнукі. Вечныя тэмы роднай зямлі, патрыятызму, кахання заўсёды будуць хваляваць людзей.

Паэзія Янкі Купалы і Якуба Коласа глыбоканародная, якая сцвярджае ідэю адраджэння роднага краю, веру ў светлую будучыню народа. Таму цэнтральнае месца ў творчасці паэтаў займаюць тэмы народнага жыцця, адраджэння мовы, культуры, абуджэння нацыянальнай самасвядомасці беларусаў.

Асноўнае імкненне паэтаў – абудзіць сваёй творчасцю беларускі народ, згуртаваць яго, зрабіць сацыяльна актыўным. Я. Купала і Якуб Колас жылі клопатам пра народ і краіну. Яны выразнікі душ і спадзяванняў не толькі цэлага народа, але і кожнага з нас, прыклад духоўнай культуры, маральнай чысціні і патрыятызму.

Янка Купала і Якуб Колас прыкладам свайго жыцця, сваёй нястомнай працай, сваімі бясмяротнымі творамі даказалі нам, нашчадкам, што толькі любоў да радзімы, свайго народа можа зрабіць чалавека па-сапраўднаму шчаслівым.

Творчай спадчыне паэтаў наканавана шчаслівая доля: яна не толькі навечна залатымі літарамі ўпісваецца ў гісторыю нацыянальнай культуры, не толькі з'яўляецца прадметам нацыянальнай гордасці, але і становіцца з'явай агульначалавечай, сусветнай. У гэтым яшчэ раз пераконваешся сёння, гартаючы шматлікія выданні твораў Я. Купалы і Якуба Коласа на балгарскай, польскай, чэшскай, нямецкай, французскай і іншых мовах. Творчасць паэтаў вывучаюць ва ўсім свеце.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Бурбоўская, А. Янка Купала і Масква : літаратурная крытыка / А. Бурбоўская // Роднае слова. – 2007. – № 7. – С. 76–77.
- 2 Гарадніцкі, Я. Польскамоўная творчасць Янкі Купалы ў беларускім літаратурным кантэксце / Я. Гарадніцкі // Роднае слова. – 2008. – № 7. – С. 8–10.
- 3 Казыра, Л. Купала на радзіме Шэкспіра / Л. Казыра // Літаратура і мастацтва. – 1982. – 22 кастр. – С. 4.
- 4 Корсакас, К. Янка Купала і літоўская літаратура / К. Корсакас // Польшча. – 1952. – № 12. – С. 140–142.
- 5 Рукапісная спадчына Янкі Купалы : каталог / уклад. А. У. Бурбоўская. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2008. – 480 с.
- 6 Сакалоўскі, У. У шырокі свет / У. Сакалоўскі // Голас Радзімы. – 1983. – 27 студз. – С. 7.
- 7 Трус, М. Некаторыя падраўнкі паездкі Янкі Купалы па Чэхаславакіі ў 1935 г. / М. Трус // Роднае слова. – 2008. – № 12. – С. 15–18.
- 8 Трус, М. Славацкія сустрэчы Янкі Купалы : Гана Грэгаравая, Ян Понічан, Гейза Вамаш / М. Трус // Роднае слова. – 2008. – № 8. – С. 18–21.
- 9 Тычка, Г. Янка Купала і Уладзіслаў Сыракомля / Г. Тычка // Польшча. – 1999. – № 12. – С. 187–203.
- 10 Чарота, І. Янка Купала і Югаславія : [літаратурная крытыка] / І. Чарота // Маладосць. – 2007. – № 6. – С. 70–78.
- 11 Янка Купала і Якуб Колас у кантэксце славянскіх літаратур : матэрыялы Міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі (Мінск, 3–4 кастрычніка 2002 г.) / гал. рэд. У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Бел. навука, 2002. – 319 с.

*The article reveals the importance of the creative heritage of Yanka Kupala and Yakub Kolas in the national and global context. The opinion is confirmed that the writers managed to convey the flavor of the Belarusian mentality, unique national images to the inhabitants of many countries of the world, through a deep imaginative understanding of the national being, the national character of the Belarusian, through a true reflection of the Belarusian reality in its various manifestations, Yanko Kupal and Yakub Kolas managed to bring out the national writing to qualitatively new heights, to place Belarusian literature next to other literatures of the world.*

**Д. О. ДУБРОВСКАЯ**

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный  
университет имени Ф. Скорины»)

## **НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА БЕЛОРУССКИХ КОМПАРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С АНТРОПОНИМНЫМ КОМПОНЕНТОМ**

*Статья посвящена выявлению национально-культурных особенностей диалектных компаративных фразеологических единиц белорусского языка одного региона Беларуси, основой образования которых стало широкое употребление разных имён собственных как варианты образов-эталонов для отражения, как правило, негативной характеристики человека. Установлено использование имён собственных для обозначения лиц мужского и женского пола. Имя собственное является особым языковым знаком, который несет в себе историческую и культурную информацию.*

Основным средством человеческой коммуникации является язык. Он представляет собой социальное и национальное явление. Язык является инструментом познания мира для человека, хранилищем общественного и индивидуального опыта, исторического развития. При этом, язык отражает национальный характер, хранит этнические и культурные ценности каждого народа.

Одним из важнейших аспектов при изучении языка, является изучение его фразеологических единиц. Ведь каждый язык отражает свою реальность, которая позволяет создать свою уникальную картину мира, в том числе фразеологическую картину мира.

Фразеология представляет собой сложное и самобытное явление. Фразеологический состав достаточно живо реагирует на все изменения, происходящие в обществе, при этом, в каждую эпоху весьма специфичен в каждой стране и у каждого народа. В. Н. Телия отмечает, что особую роль в трансляции культурно-национального самосознания народа и его идентификации как такового играет фразеологический состав языка, так как в образном содержании его единиц воплощено культурно-национальное мировидение [3, с. 231]. По мнению Е. Ф. Арсентьевой, фразеологизмы представляют собой сгусток культурной информации и позволяют сказать многое, экономя языковые средства, добываясь до глубины народного духа, культуры [2, с. 50]. Согласно В. А. Масловой, фразеологизмы выполняют роль эталонов, стереотипов культурно-национального мировидения, или указывают на их символичный характер и в этом качестве выступают как языковые носители культурных знаков [1, с. 71].

Для лингвистов страноведческая проблематика при изучении фразеологии всегда является актуальной. Фразеологизмы рассматриваются учёными как средство выражения коммулятивной функции языка. Компаративные фразеологизмы, как и фразеологизмы в целом, появляются в языках на основе образного представления действительности, которые можно связать с историческим и духовным опытом народа.

Объектом изучения избраны компаративные фразеологизмы с компонентом-антропонимом в белорусском языке, а основная цель статьи – выявление национально-культурной специфики этих единиц. Источником сбора фактического материала послужил «Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны» М. А. Даниловича [5], материал для которого был собран автором у местных жителей Гродненской области как носителей всего богатства и разнообразия фразеологии западной части Беларуси.

На протяжении всей своей истории Гродненщина соприкасалась с польским и литовским языком, а позднее и с русским языком. Такие контакты способствовали проникновению разных языковых элементов в белорусский язык. Тематическая структура компаративных фразеологизмов в белорусском языке отличается лингвокультурологическим своеобразием.

Специфический для каждого языка тематический состав фразеологических сравнений может дать представление о специфике наделения каждого человека различными характеристиками (внешность, чувства, характер и др.).

На территории современной Гродненской области важным показателем особенностей диалектных компаративных фразеологизмов является определённая маркированность отдельных составляющих фразеологизма с антропонимическим компонентом. Точнее, учитывается наличие в структуре компаративных фразеологизмов имён собственных национального характера.

Анализ компаративных фразеологизмов с компонентом-антропонимом показывает частотность употребления фразеологизмов с таким компонентом (45 ФЕ), разнообразие антропонимов, частотность фиксации компаративов с одним антропонимным компонентом (як *Косця ў Мінску* [5, с. 267], як *Сымон з адвакатам* [5, с. 509], як у *Рамана пацеры* [5, с. 426] и др. – около 40 ФЕ), реже с двумя (як *Адаць з Антосем* [5, с. 17], як *Піліп да Каські* [5, с. 391], як *Саколя з Мартысяю* [5, с. 457] – около 5 ФЕ). Среди них наиболее частотны как имена собственные для обозначения мужчин (*Алёша, Марк* и др.), так и женщин (*Бронька, Пятруся, Юзя* и др.). Реже можно отметить фамилии (як *Заблоцкі на мыле / мыdle* [5, с. 203], як *Керанскі са збаночкам* [5, с. 255], як *Ліпскі на купіне* [5, с. 291] и др.).

Как видно из приведённого материала, в составе компаративов мужские и женские имена различные по происхождению. Особенно заметна территориальная 'привязанность' по именам людей католического вероисповедания, что обусловлено влиянием польского языка и культуры, особенно среди имён женщин (*Адэля, Бронька, Юзя, Ядзюня* и др.): як *Юзя явэйшысава* 'неразумны, бесталковы' [5, с. 590]; як *Адэля ў Кузьмах* пагуляць 'дрэнна' [5, с. 20]; як *Ядзюня на фэст* збірацца 'вельмі марудна' [5, с. 593]).

Личные имена при образовании фразеологических единиц для белорусского народа стали приобретать символику положительных или отрицательных качеств, которыми наделяли человека.

Как правило, среди мужских имён на первом месте стоит имя Марка. В белорусском языке за данным антропонимом закреплёно представление о 'вандроўцу', 'няўдачніку', 'няшчаснаму': як *Марка па/у пекле* хадзіць, таўчыся 'безупынны і бесталкова' [5, с. 313]; як *Марку на пекле* ганяць 'раз-пораз, увесь час, не шкадуючы пасылаць каго-н. куды-н., прымушаць каго-н. рабіць што-н.' [5, с. 313]. Согласно И. Я. Лепешеву, который опирается на версию П. В. Шейна, компаративные фразеологизмы с именем Марк были созданы на основании легенды про Марку Пякельнага. Легенда основана на событиях из жизни Марка, который в течении долгих лет ездил на коне по пеклу и наблюдал за тем, как страдают грешники. При этом, он осознавал, что ничем не может им помочь [6, с. 432].

В компаративном фразеологизме як *Алёша з батонамі* [5, с. 21] имя Алёша характеризует неумелого человека. В данном значении выбор имени Алёша определяется тем, что так называли представителей «чёрной кости», которых считали неразумными и непонятливыми. В основе фразеологической метафоры лежит описание внешнего вида человека, который уже выражает свою неуклюжесть, внешне напоминает человека с батонами, который не знает как их держать или нести [4, с.108].

В гродненских говорах имеется компаративный фразеологизм, схожий по назначению и описанию, но только относительно женщины и этому служит отбор имени Маня: як *Манька з батонамі* 'нязграбны, няўклюдны, няўмелы' [5, с. 312].

Ещё одной характеристикой, которой могут наделять человека, используя компаратив с компонентом-антропонимом является осуждение пьянства. И это, как правило, по отношению к лицам мужского пола: як *Валера Вацеў* 'вельмі моцна, празмерна (набрацца, напіцца)' [5, с. 71].

Некоторые компаративы с компонентом-антропонимом служат для наименования и характеристики эмоционального состояния человека, например, плохого настроения: як *Ануфрык да булёну* надзьмуцца і пад. 'незадаволен, з кепскім настроем' [5, с. 22]. Возможно, основой для определения, характеристики и оценки такого уровня выражения абстрактного, «невидимого» эмоционального показателя человека, как недовольство, послужила конкретная ситуация: недовольство бульоном как жидким и не очень сытным блюдом. Выбор

имени *Ануфрык* больше конкретизирует ситуацию, выбранную для установления аналогии с новым местом, называет человека мужского пола, для которого бульон как жидкое блюдо, на самом деле, является малозначительным [4, с. 26–27].

Некоторые компаративные фразеологизмы с антропонимом могут описывать нерадивого, бестолкового человека, который не умеет зарабатывать и не имеет дохода. Эта характеристика определена даже синонимическими компаративами: *як Аўгуст на петушках зарабіць* ‘ніколько, зусім не (зарабіць)’ [5, с. 25]; *як Мацей на яйках зарабіць* ‘зусім нічога ці амаль нічога не (зарабіць)’ [5, с. 316]; *як Фама на воўне зарабіць* ‘вельмі мала (зарабіць)’ [5, с. 532]; *як Заблоцкі на мыле / на мыdle, на мыла зарабіць і пад.* ‘зусім нічога, ніколько ці амаль нічога’ [5, с. 203]. Все приведённые выше фразеологизмы имеют сходство структуры и сочетаемости их с сопровождающим глаголом *работать*, но с разным «способом» такого неудачного заработка: кто-то прогорел на петушках, кто-то на яйцах, кто-то на овечьей шерсти, кто-то на мыле, поскольку они это делали либо неумело, либо с какими-то нарушениями норм и правил. Так, например, возникновение фразеологизма, как сообщает И. Я. Лепешев, о Заблоцкам связано с легендой: купец Заблоцкі, чтобы не платить пошлину, решил контрабандой провезти мыло, обмененое на жито за границей, и спрятал его на дне судна, где оно размокло [6, с. 427].

Употребление в каждой единице собственного имени человека как бы служит для описания неопрятного или безвкусного внешнего вида мужчины: *як Цар танявіцкі іран.* ‘абы-як, без густу (апрануцца)’ [5, с. 554]; *як Шамрэй* ‘нехайна апрануты, у брудным адзенні’ [5, с. 578]. Следует отметить, что для описания внешнего вида человека используется большее количество компаративных фразеологизмов, чем для описания любого другого качества. Но почти все они в большей степени применимы к женщинам или девушкам, например: *як Алеся дворная ісці, хадзіць* ‘абы-як апрануўшыся, з нехайным выглядам’ [5, с. 21]; *як Марыся сыманцова* ‘нехайны, нехайна апрануты’ [5, с. 314]; *як Біра канюхская* ‘нехайна, безгустоўна апрануты’ [5, с. 38]; *як Зоська, свінчыца сястрычка* ‘вельмі брудны, запэцканы’ [5, с. 215]; *як Маня нястанішская* ‘без густу, абы-як (апранацца)’ [5, с. 313]; *як Стася няцюлеўская* хадзіць ‘начапіўшы на сябе шмат недарэчных упрыгожанняў’ [5, с. 500]; *як Фэлька (як Фэлька з Палестыны)* ‘нехайна апрануты’ [5, с. 535]. Диалектные компаративы Гродненщины с компонентом-антропонимом наделяют фразеологизмы своими отрицательными признаками, что и стало основой образов-эталонов. Особенно ярко это высвечивает фразеологизм *як Маня нястанішская*. ‘без густу, абы-як (апранацца)’ [5, с. 313]. Все компаративы с антропонимом *Маня* служат описанию женщины и внешне, и в деле, при выполнении какой-либо работы с отрицательной оценкой. Употребление этого имени как разговорно-бытовой формы имени женщины скорее всего связано со стремлением подчеркнуть отрицательные черты, характеристики, которые социально закреплены за ним [4, с. 107], а также в виду того, что на определённой территории проживала какая-то Маня, выделяющаяся описанными чертами поведения.

Иными отрицательными характеристиками наделяют женщину (девушку) при употреблении в речи фразеологизмов с именем *Пятруся*: *як Пятрусі карова цягацца* ‘без справы, без мэты, без толку (бадзяцца)’ [5, с. 416], *як Пятруся ў торбе* ‘павольна (рабіць што-н.)’ [5, с. 416].

Некоторые антропонимы в компаративных фразеологизмах используются для описания поведенческих черт, например: *як ксёндз Магдалене (Магдзе, Магдусі, Магдулі)* – 1) памагчы ‘зусім не (дапамагчы каму-н.)’; 2) дагадзіць ‘зусім не (дагадзіць каму-н.)’ [5, с. 274]; *як Магдалена галунаўская* ‘нетактоўна (паводзіць сябе)’ [5, с. 305]. Или, например, *як фанасёва Аза* плакаць, выць і пад. ‘моцна і доўга’ [5, с. 20]; *як тая Тома ніколі няма дома* ‘якая заўсёды адсутнічае, недзе ходзіць, прападае’ [5, с. 520]. Возникновение выражения связывают с таким рассказом: “Преподобный Священник умирает, а домработница Магдуся повязала ему, как оберег, горло платком с тёртым маком. И спрашивают те, которые собрались вокруг постели, кому ж Отец отпишет имущество. А он всхлипывая: “Мак ду-сі!.. Мак ду-у-сі!” И вышло при свидетелях, что он, в ясном уме, всё оставляет Магде” [6, с. 430].

Для сравнения в разных жизненных ситуациях используют и прозвища человека. Так, например, для описания состояния покоя образован компаративный фразеологизм *як Лейба мачуліва задраўшы спаць* ‘бестурботна, спакойна’ [5, с. 288], или наоборот, могут отражать некоторую активность или неожиданность: *як Ліпскі на купіне круціцца і пад.* ‘неспакойна, непаседліва’ [5, с. 291]; *як Рыкліцкі ў сельсавеце прагаварыцца* ‘неспадзявана (прагаварыцца)’ [5, с. 448]; *як Сцяпура з бізуном бегаць і пад.* ‘вельмі актыўна’ [5, с. 509].

Как видно, компаративные фразеологизмы являющиеся единицами определённого региона, изобилуют представленными национально-маркированными фразеологическими единицами, выявляющими компоненты-антропонимы. Все диалектные фразеологизмы с компонентом-антропонимом иллюстрируют факты из истории народа, его традициях и культуре. Исследованный материал позволяет сделать вывод, что личное имя является важным языковым знаком, обладающим культурогенными возможностями.

### Список использованной литературы

- 1 Маслова, В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
- 2 Арсентьева, Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека, в английском и русском языках и вопросы создания русско-английского фразеологического словаря: дисс. д. филол. н. / Е. Ф. Арсентьева. – Казань, 1993. – 476 с.
- 3 Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
- 4 Ляшчынская, В. А. Гастронамічны код культуры беларусаў: 1. Стэрэатыпы ежы ў вобразах фразеалагізмаў беларускай мовы : манаграфія / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2022. – 272 с.
- 5 Даніловіч, М. А. Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2020. – 607 с.
- 6 Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 2004. – 446 с.

*The article is devoted to identifying the national and cultural features of dialect comparative phraseological units of the Belarusian language of one region of Belarus, the basis for the formation of which was the widespread use of different proper names as variants of standard images to reflect, as a rule, a negative characteristic of a person. The use of proper names to designate males and females has been established. A proper name is a special linguistic sign that carries historical and cultural information.*

УДК 811.161.3'42:070

**А. М. ЕРМАКОВА**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### ТЭКСТ НАВІН ЯК АБ'ЕКТ ДЫСКУРСІЎНАГА АНАЛІЗУ

*У артыкуле разглядаецца тэкст навін як своеасаблівы тып дыскурсу. Увага звернута на паняцці дыскурсу навін, інтэрсуб'ектыўнасць, поле суб'ектыўнай мадальнасці, семантычная макраструктура, суперструктурная арганізацыя тэкстаў СМІ. Сцвярджаецца, што суперструктурная, макра- і мікраструктурныя арганізацыі тэкстаў навін накіраваны на рэалізацыю асноўных функцый тэксту сродкаў масавай інфармацыі: інфармаванне і ўздзеянне.*

Вивучэнне мовы сродкаў масавай інфармацыі мае вялікую сацыяльную і палітычную значнасць. Якім чынам людзі набываюць сацыяльныя веды, як фарміруюцца іх погляды, устаноўкі, як праз мову рэалізуюцца ідэалагічныя погляды? Агульнавядома, што вербальныя зносіны ўяўляюць сабой адзінства двух аспектаў – вербальнага інфармавання і вербальнага ўздзеяння. Гэтае палажэнне імпліцытна сцвярджае актыўную ролю вытворцы тэкстаў і пасіўную іх спажывца, што не зусім адпавядае сучаснаму разуменню асаблівасцяў дыскурсу навін.

Суб'ект маўлення ў тэкстах масавай інфармацыі суіснуе разам са спажывцом інфармацыі, рэцыпіентам. Каардыната “я” вызначае важнае для камунікатыўных актаў паняцце інтэрсуб'ектыўнасці. Адзін з важнейшых момантаў інтэрпрэтацыі выказвання – шматзначнасць “я”. Для сродкаў масавай інфармацыі характэрна імкненне растлумачыць аб'ектыўную сітуацыю нейкім суб'ектыўным чынам у залежнасці ад камунікатыўных мэт. Аб'ектыўны свет шляхам трансфармацыі ва ўяўленні суб'екта ацэньваецца, г. зн. суадносіцца са шматлікімі апэратарамі, што стварае ў выніку псіхалагічную афарбоўку маўлення – суб'ектыўную мадальнасць. Поле суб'ектыўнай мадальнасці публіцыстычных тэкстаў утвараюць прагматычна арыентаваныя адзінкі, якія выражаюць суб'ектыўныя адносіны да свету. Зыходзячы з таго, што адна з асноўных функцый тэкстаў навін – уздзеянне, можна сцвярджаць думку аб залежнасці эфектыўнасці моўнага ўздзеяння на адрасата ад спосабаў арганізацыі маўлення, у прыватнасці ад выражанасці ў большай ці меншай ступені катэгорыі суб'ектыўнай мадальнасці ў тэксце.

Тэксты сродкаў масавай інфармацыі аналізуюцца з пазіцый іх уласнай структурнай арганізацыі на розных узроўнях апісання. Катэгорыі марфалагічнага ўзроўню выкарыстоўваюцца для стварэння поля суб'ектыўнай мадальнасці пры ўмове іх кантэкстуальнай вобразнасці. Пры выкарыстанні адзінак лексічнага ўзроўню ў якасці прагматычных сродкаў перавага аддаецца лексемам, якія з'яўляюцца актуалізаванымі або маюць вобразную ўнутраную форму. Актуалізацыя лексічных адзінак у стылістычным кантэксце часта з'яўляецца вынікам неаднароднасці стылістычнай прыналежнасці лексем. Стылістычная транспазіцыя – прыём сенсибілізацыі прагматычнай сілы прагмем. Прагматычная сіла прагмем тым большая, чым меншая частотнасць іх ужывання і чым менш яны чакаемыя ў дадзенай сітуацыі. Эфект экспрэсіўнасці часта дасягаецца эксплуатацыяй унутранай формы слова. Канатацыя “накладваецца” на выказванне, што робіць яго двухпланавым, дае магчымасць вылучыць аб'ектыўна-мадальнае і суб'ектыўна-мадальнае значэнне лексемы. Выбар канататыўнай мадальнасці – сведчанне таго, што аўтар маўлення зацікаўлены не столькі ў кваліфікацыі таго, што належыць свету, колькі ў інтэрпрэтацыі ацэнкай. Актыўна ўнутраная форма эксплуатаецца і падчас ужывання метафары. Метафара ў публіцыстычных тэкстах узнікае як вынік аўтарскага пераасэнсавання значэнняў слоў. У працэсе ўтварэння поля суб'ектыўнай мадальнасці найбольшую ролю адыгрываюць вобразная і ацэначная функцыі метафары. Прычыны выкарыстання метафары вынікаюць з імкнення, з аднаго боку, да дакладнасці, з другога – да эмацыянальнага выражэння думкі з максімальнай эфектыўнасцю. Найбольш выразнымі сродкамі стварэння поля суб'ектыўнай мадальнасці з'яўляюцца адзінкі сінтаксічнага ўзроўню мовы. У працэсе ўтварэння поля суб'ектыўнай мадальнасці важную ролю адыгрываюць інтанацыйныя канструкцыі, бо прыроду клічных сказаў і рытарычных пытанняў, вызначае эмацыянальна-ацэначны змест (модус). Інтанацыйныя канструкцыі шырока выкарыстоўваюцца як спосаб засяродзіць увагу чытача, яны не столькі інфармацыя, колькі адлюстраванне эмацыянальна-валявой сферы псіхікі суб'екта маўлення. Узмацненню выразнасці і пераадоленню стандарту садзейнічае выкарыстанне экспрэсіўных сінтаксічных канструкцый з элементамі перастаноўкі і пералічэння. Сказы з адваротным парадкам слоў, пералічальныя канструкцыі, такія разнавіднасці паўтору, як анафара, эпіфара, сімплоіка, кампазіцыйны стык і інш., разлічаны на выразны эфект. Структуру ўтварае стылістычны кантраст паміж “звычайным” маўленнем і адхіленнем ад яго. План зместу ўзмацняецца шляхам абнаўлення плана выражэння. Актуалізацыя пэўных сінтаксічных мадэляў уяўляе сабой так званую “сінтаксічную вобразнасць”, уплыў якой на рэцыпіента

значны. За своеасаблівай сінтаксічнай пабудовай не толькі індывідуальная форма выяўлення, а і сродак выражэння думак з максімальнай эфектыўнасцю. Экспрэсіўнасцю характарызуюцца і канструкцыі з парцэляцыяй і сегментацыяй, звязаныя па паходжанні з вусным маўленнем. У тэкстах сродкаў масавай інфармацыі яны ўяўляюць сабой стылістычны прыём, выкарыстанне якога прадумана і матывавана камунікатыўнай задачай.

Аднак аналіз дыскурса навін не абмяжоўваецца лінгвістычным апісаннем фаналагічных, марфалагічных, сінтаксічных або семантычных структур ізаляваных слоў, словазлучэнняў або сказаў. Сучасныя падыходы да тэкстаў сродкаў масавай інфармацыі патрабуюць іншага разумення тэкстаў, тэкстаў як своеасаблівага тыпу дыскурсу [1]. Доўгі час дыкурс разумелі як звязную паслядоўнасць сказаў, сэнна ен трактуецца як складаная камунікатыўная з’ява, што ўключае акрамя вербальнай формы яшчэ і экстралінгвістычныя фактары, што спрыяюць разуменню тэкстаў. Веды пра свет, погляды, устаноўкі, мэты адрасата ўлічваюцца падчас прагматычнай інтэрпрэтацыі. Дыкурс з’яўляецца складаным адзінствам моўнай формы, значэння і дзеяння. Таму найбольшую цікавасць уяўляе аналіз тэкстаў масавай інфармацыі з пазіцый дынамічнай прыроды іх вытворчасці, разумення і дзеяння, што рэалізуецца з іх дапамогай.

Тэксты характарызуюцца складанымі асаблівасцямі, такімі як адносіны звязнасці паміж сказамі, агульная тэматычная структура, схематычная арганізацыя, шэрагам стылістычных і рытарычных параметраў.

На семантычным узроўні аналіз дыскурса як паслядоўнасці сказаў дае магчымасць вывучаць суаднесеныя адна з адной інтэрпрэтацыі: значэнні або рэферэнцыі слоў, несамастойных або самастойных сказаў разглядаюцца як функцыя ад значэнняў і рэферэнцый, замацаваных за папярэднімі сказамі. Гэты аспект дыскурса часта апісваюць з пазіцый лакальнай або паслядоўнай кагерэнтнасці. Тэкст з’яўляецца семантычна звязаным, калі апісвае магчымую паслядоўнасць падзей, г. зн. семантычная звязнасць залежыць ад нашых ведаў і ўяўленняў аб тым, што магчыма ў гэтым свеце.

Наступны, больш высокі і глабальны, узровень аналізу дыскурса сродкаў масавай інфармацыі – семантычная макраструктура. Семантычная макраструктура выяўляецца ў працэсе вылучэння топікаў з тэкстаў. Тэорыя макраструктур дае магчымасць даследаваць асаблівыя характарыстыкі загалоўка і ліда, у якіх суб’ектыўна абагульняецца астатняя частка паведамлення. Вылучэнне макраструктур тлумачыць, чаму ў памяці чытачоў утрымліваюцца толькі асноўныя топікі, г. зн. вышэйшыя ўзроўні семантычнай макраструктуры тэкстаў навін.

Схематычная суперструктура тэкстаў навін з’яўляецца той формай, што арганізуе агульнае значэнне тэксту як цэлага. Схема гэта зададзена наборам характэрных катэгорый і правіл, што вызначаюць іх паслядоўнасць. Газетныя паведамленні штодзённа публікуюцца тысячамі і яны арганізаваны ў адпаведнасці з такой схемай, схемай навін. Корпус тэкстаў дэманструе такія катэгорыі, як кароткі змест, галоўная падзея, фон, кантэкст, гісторыя, вербальныя рэакцыі, каментар.

*Арлен Каішкурэвіч не згодзен з Мацісам*

*У Светлагорскай карціннай галерэі “Традыцыя” імя Германа Пранішнікава адкрыта персанальная выстава народнага мастака Беларусі Арлена Каішкурэвіча. (Загалолак і лід – кароткі змест, галоўная падзея). Асаблівыя ўмовы вытворчасці і ўспрымання навін патрабуюць з’яўлення важнай інфармацыі ў пачатку тэксту. Структурыраванне па прынцыпу рэлевантнасці пранізвае ўвесь тэкст навін.*

*Усе 26 яго графічных твораў, прадстаўленых на выставе, робяць нас пэўным чынам яго сааўтарамі, аднадумцамі. Яны прасякнуты глыбінным адчуваннем нашай драматычнай гісторыі, філасофскім асэнсаваннем не толькі мінулага, але і сучаснага жыцця. Такое адчуваецца нават у серыі, так і хочацца сказаць, замалёвак з натуры “Гэтае мілае гарадское жыццё...” але самі творы адразу ж выяўляюць іранічнасць падтэксту назвы цыкла. Не такім ужо мілым аказваецца гэтае жыццё, калі разглядаеш карціны “Людзі ў тумане”, “Мы толькі праходзя”, “Сабачая плячоўка”, “Сустрэча”, “Сон старога музыканта”. Толькі зрокавага ўспрымання для іх вельмі і вельмі мала. Вачыма пачынае глядзець душа...(Кантэкст).*

Арлен Кашкурэвіч вядомы, перш за ўсё, графічнымі серыямі “Партызаны”, “Купаліяна”, “Асветнікі”, “Святыя зямлі беларускай”, “Прысвячэнне В. Быкаву”... ён з пранікнёнай таленавітасцю аздобіў многія кнігі, у тым ліку “Курган” Янкі Купалы, “Песню пра зубра” Міколы Гусоўскага, “Каласы пад сярпом тваім” Уладзіміра Караткевіча, “Снежныя зімы” Івана Шамякіна, “Хатынскую аповесць” Алеся Адамовіча (Гісторыя).

Светлагорцы маюць рэдкасную магчымасць пабачыць прасякнутую гістарычнай веліччу яго карціну “Паляванне ў Вялікім княстве Літоўскім” і славу ты трыпціх “У часы Ірада” (Галоўная падзея). Спецыфічнай асаблівасцю тэкстаў навін з’яўляецца тое, што і топікі і схема навін, што арганізуе іх, не прадстаўлены ў тэксе адной лінейнай паслядоўнасцю. Яны дыскрэтныя, з’яўляюцца ў тэксце па частках.

Як прызнаўся Арлен Кашкурэвіч, ён не згодзен з Анры Мацісам, які нібыта аднойчы заўважыў, што хацеў бы, каб яго творы былі для гледачоў чымсьці накшталт утульных крэслаў. “Для мяне важна, каб мае карціны, наадварот, пераакаджаюць гэтай уяўнай утульнасці, заклікалі да эмацыянальнага роздуму”, – гаворыць Арлен Міхайлавіч. (Вербальная рэакцыя) (“Гомельская праўда”, 20.11.2010)

Макраструктуры выводзяцца з тэкстаў на аснове нашых ведаў і перакананняў, і таму яны вар’іруюцца.

Тэматычная структура тэксту разгортваецца паслядоўна, кожны абзац “згортваецца” ў топік.

1 Персанальная выстава Арлена Кашкурэвіча.

2 26 твораў – філасофскае адчуванне жыцця.

3 Арлен Кашкурэвіч вядомы.

4 Светлагорцы маюць магчымасць пабачыць карціны.

5 Карціны не ўтульныя крэслы, яны заклікаюць да эмацыянальнага роздуму.

Топікі лёгка згортваюцца ў адзін, які фармулюем у якасці загаловка: Арлен Кашкурэвіч не згодзен з Мацісам (які лічыць, што карціны – утульныя крэслы).

У тэкст актыўна “ўводзіцца” чытач, што дасягаецца “рэпартажнымі прыёмамі”: калі разглядаеш карціны; такое адчуваецца (чытач бачыць вачыма аўтара), аўтар аб’ядноўвае чытача і сябе: робяць нас пэўным чынам яго сааўтарамі, аднадумцамі, у тэксце сфарміравана выразнае поле суб’ектыўнай мадальнасці: прасякнуты глыбінным адчуваннем, так і хочацца сказаць, вачыма пачынае глядзець душа, маюць рэдкасную магчымасць, прасякнутую гістарычнай веліччу, славу ты трыпціх. Выразная ацэначнасць сфарміравана пераважна сродкамі лексічнага ўзроўню.

Тэкст тэматычна дакладны, схематычная суперструктура, мікра- і макраструктурная арганізацыя правільныя. Тэкст лёгка ўспрымаецца і з поспехам выконвае асноўныя задачы: інфармуе і ўздзейнічае (заклікае да эмацыянальнага роздуму) шляхам эмацыянальнага заражэння, заклікае да дзеяння (хачу наведаць выставу!).

Рэпрэзентацыя і ўзнаўленне падзей-навін журналістамі – не такія простыя і інертныя працэсы, гэта набор канструктыўных стратэгий, што знаходзяцца пад сацыяльным і ідэалагічным кантролем.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

1 ван Дейк, Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

*The article examines the news text as a specific type of discourse. Attention is drawn to the concepts of news discourse, intersubjectivity, the field of subjective modality, semantic macrostructure, superstructural organization of mass media texts. The article claims that the superstructural, macro- and microstructural organization of news texts is aimed at realizing the main functions of the mass media text: informing and influencing.*

**І. А. КАЛЕСНІКАВА**

(г. Магілёў, ДУА «Сярэдняя школа № 37 г. Магілёва»)

## **ФАЛЬКЛОРНА-ЛІТАРАТУРНАЯ СПАДЧЫНА ЯКУБА КОЛАСА І ЯНКІ КУПАЛЫ Ў НАЦЫЯНАЛЬНЫМ І СУСВЕТНЫМ КАНТЭКСТЕ**

*У артыкуле разглядаюцца творы Якуба Коласа і Янкі Купалы, якія былі напісаны на аснове вуснай народнай творчасці. Дзецца параўнальны аналіз некаторых іх твораў да і паслякастрычніцкага часу і іх узаемасувязі з сусветнай культурай.*

Янка Купала і Якуб Колас – заснавальнікі нацыянальнай беларускай літаратуры першай паловы ХХ стагоддзя, якія сваёй дзейнасцю не толькі абудзілі свядомасць мільёнаў беларусаў у адносінах да Бацькаўшчыны, самавызначэння, светапогляду, але і пакінулі добрыя ўспаміны пра сябе ў іншых гарадах і краінах свету.

Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч (Якуб Колас), акрамя пісьменніцка-паэтычнай дзейнасці, вядомы як таленавіты педагог-практык і тэарэтык, які імкнуўся адпавядаць патрабаванням новага (на момант сваёй працы) часу. Народны паэт унёс вялікі ўклад у развіццё беларускай дзіцячай літаратуры. Пісьменнік, звяртаючыся да дзяцей, гаварыў: “Роднае слова – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет. Пагэтану вам набходна так старанна вывучаць сваю родную мову, ведаць і любіць лепшыя творы беларускай літаратуры. І перш за ўсё трэба ведаць свой народ, яго гісторыю, яго багатую вусную творчасць” [1, с. 142–143].

Колас захапляўся вуснай народнай творчасцю: вывучаў фальклорныя зборнікі, збіраў і запісваў народныя творы. Асабліва плённым перыядам у апрацоўцы фальклорных твораў стаў паслякастрычніцкі. У 1928-1929 гг. пісьменнік апрацаваў шэсць народных казак: “Воўк-дурань”, “Два маразы”, “Леў і воўк”, “Як пеўнік ратаваў курачку”, “Зайчыкі”, “Пчала і шэршань” [1, с. 143]. Тут Якуб Колас паказаў майстэрства апрацоўкі фальклорнага твора ў літаратурны з захаваннем асноўных асаблівасцей народнага стылю і ідэйнага зместу. Звернемся да разгляду некаторых з іх.

У казцы “Воўк-дурань” высмейваецца някемлівасць дзеянняў чалавека ў шэрагу жыццёвых абставін праз паводзіны галоднага ваўка, які, шукаючы спажывы, забываецца на голад, як толькі яму прапанавалі “дапамогу” або папрасілі памілавання. Зразумела, што ў жыцці такія людзі даволі часта застаюцца “без віны вінаватыя”, але народная казка пра гэта не гаворыць. Толькі пры дапамозе заключных пытанняў, якімі Якуб Колас удала дапоўніў змест казкі, чытач усведамляе мараль: кожны ў жыцці павінен займацца сваёй справай.

Казка “Леў і конь” таксама мае павучальны сэнс. Пісьменнік выдатна дапрацаваў яе аўтарскімі каментарыямі пра моц льва, якая засталася ў лапах, але пакінула душу цара звяроў у спаборніцтве з канём. Той, хто чытае мастацкі твор Якуба Коласа, а не народную казку, хутчэй усвядоміць яе ідэйна-сэнсавы змест. Гэтага і намагаўся дасягнуць Якуб Колас у апрацоўцы фальклорных крыніц у літаратурныя.

Героі казкі “Як пеўнік ратаваў курачку” метафарычна высмейваюць існуючы ва ўсе часы бюракратычны лад жыцця, але адначасова паказваюць маладому пакаленню, як змяніліся ролі мужчыны і жанчыны ў грамадстве. Бедная курачка павінна есці тое, што ёй не пад сілу праглынуць, а пеўнік “гарох збіраў і гарохам сілкаваўся, і бяды з ім ніякай не здаралася” [5]. У народнай жа казцы курачцы ўдалося выратаваць жыццё пеўніку, які “бабком падавіўся”.

Яркім прыкладам творчага падыходу Якуба Коласа да апрацоўкі народных сюжэтаў з’яўляецца казка “Дудар” (1906) [1]. Створаная на аснове фальклорнага падання пра народнага песняра-дудара казка ўражвае сваёй прастатой і шырынёй мастацка-грамадскай ідэі аб неўміручасці народнай душы, аб неабходнасці заставацца чалавекам пры любых умовах

жыцця, аб веры ў лепшую будучыню. У гэтай казцы ўжываюцца прыёмы, характэрныя для вуснай народнай творчасці: паўтор, параўнанне, інверсія, увасабленне (“Разумеў яго адзін толькі лес, і лесу адкрываў / Меншы Брат свае думкі, бо людзі смяліся з яго слоў і песень”; “...думкі, як тыя хмаркі...”; “Божыя зоркі, як сарамяжлівыя дзяўчаткі, пазіралі на зямлю...” [4].

З разгледжаных вышэй казак можна зрабіць выснову, што Якуб Колас у апрацоўцы сюжэтаў фальклорных твораў старанна захоўваў прыныцы антрапамарфізму, які прадугледжвае “перанясенне чалавечых псіхалагічных уласцівасцей на з’явы прыроды, жывёл, прадметы...” [3], але, у сваю чаргу, і добра папрацаваў над стройнасцю іх кампазіцый, вышліфоўкай стылю, маляўнічасцю мовы, раскрыццём сілы і прыгажосці народнай песні, мастацтва.

Нездарма Якуба Коласа прызнавалі за мяжой. Шмат пісьменнік падарожнічаў па краінах бліжняга і дальняга замежжа. Напрыклад, на Міжнародным кангрэсе абароны культуры ў Парыжы ў 1935 г. ён з энтузіязмам гаварыў пра гуманізм, чалавекалюбства, сілу мастацтва беларускага слова, якое павінна радасна гучаць, а не быць прыгнечаным. Ва Узбекістане, дзе Колас пражыў два гады эвакуацыі падчас Вялікай Айчыннай вайны, ён таксама пакінуў пра сябе добрыя ўспаміны актыўнай грамадска-асветніцкай працы, нават прысвяціў верш “Узбекістану”. Фальклорна-літаратурныя казкі Якуба Коласа – добрыя дарадцы ў выхаванні маладога пакалення незалежна ад яго нацыянальнасці.

Іван Дамінікавіч Луцэвіч (Янка Купала) “... з маленства захапляўся вуснай народнай паэзіяй, любіў слухаць песні і казкі, ведаў вялікую колькасць прыказак і прымавак, трапных, “крылатых” слоў і выразаў. Любіў ён і музыку, нават вучыўся іграць на народных інструментах – скрыпцы і дудцы” [1, с. 130].

Аб фальклорных вытоках сваёй творчасці паэт раскажаў у вершы “Мая навука” (1919):

Мне мудрасці кніжнай не даў Бог пазнаці,  
Мой бацька не мог даць раскошаў такіх –  
Наўчыўся я слоў беларускіх ад маці  
І дум беларускіх без школы і кніг.  
Ад самай красы маіх дзён невясёлых  
Настаўнікам быў беларускі абшар;  
Усходы палеткаў і гоманы ў сёлах  
Навуку сваю мне прыносілі ў дар.

Каса, і сякера, і цэп малацьбітны  
Магутную волатаў сілу далі;  
Марозы і спекі далі гарт нязбытны –  
Мне песню, як звон, як пярун, адлілі [7].

Фальклорна-літаратурную спадчыну Янкі Купалы складаюць лірычныя вершы, паэмы, п’есы на матывы народных песень, паданняў і легенд.

Для ўзору возьмем п’есу “Паўлінка” (1912), тэатральная пастаноўка якой збірае аншлаг і не страчвае актуальнасці па сённяшні дзень. Твор літаральна насычаны жывой гаворкай, народнымі песнямі, абрадамі, звычаямі. У пачатку п’есы галоўная гераіня – маладая дзяўчына Паўлінка – спявае песню аб каханні да люблага і несправядлівай нядолі цяжкага сялянскага жыцця:

Ой, пайду я лугам, лугам,  
Дзе мой мілы арэ плугам;  
Ой, пайду я лугам, лугам!  
Ён арэ поле валамі,  
А я плачу ўсё слязамі;  
Ён арэ поле валамі [8].

Потым мы бачым дзяўчыну за шыццём – адным з традыцыйных заняткаў жанок і дзяўчат таго часу.

Выкарыстанне фразеалагізмаў, параўнанняў, народных выслоўяў і мясцовых гаворак у творы на высокамастацкім узроўні перадае культуру, самабытнасць беларускага народа XIX – пачатку XX стагоддзя: “Э-э!!! Не туды, мой дурненькі Якімка, паехаў! Уедзеш гэтак у нерат, што ні ўзад ні ўперад. Каб гэта яшчэ толькі з мамкай, то яно сяк-так, як табе не раз я і казала, але са старым дык чыстая бяда, настаяшчае гора. Хоць ты яму кол на галаве чашы, дык нічога не выдзеўбеш. <...> Задасць такога пытлю і табе і мне разам, што і жаніць-ба ў галаву не палезе” [8].

Як і Якуб Колас, Купала выкарыстоўвае ў сваіх творах вобразы народных музыкаў (дудара, гусяра). Паказальным прыкладам з’яўляецца паэма-балада “Курган” (1910), у якой Янка Купала малюе запамінальны вобраз гусяра, чалавека з чыстым сумленнем і непадкупнай душой, сапраўднага патрыёта сваёй радзімы і народа, што адлюстравана ў VIII раздзеле вершаванага твора:

Глянь ты, слаўны ўладар, на палеткі свае:  
Сарачні там сох бачыш, як блудзе;  
А ці чуў ты, аб чым там араты пяе,  
Дзе і як жывуць гэтыя людзі?  
Глянь у лёхі свае, ў падзямеллі глянь, князь,  
Што настроіў пад хорамам гэтым:  
Брацці корчацца там, табой кінуты ў гразь,  
Чэрві точаць жывых іх, раздзетых.  
Ты ўсё золатам хочаш прыцьміць, загаціць...  
Ці ж прыгледзеўся, хорамны княжа?  
Кроў на золаце гэтым людская блішчыць,  
Кроў, якой і твая моц не змажа [2, с. 16–17].

Голас народа ўвасабляецца ў голасе “гусяра-старыны”, які адначасова накіроўвае нас і да традыцый мінулага, і да актуальных праблем часу напісання паэмы: развіцця сацыялістычнага і дэмакратычнага напрамкаў у жыцці еўрапейскага грамадства.

Другім выдатным творам Янкі Купалы лічыцца паэма “Бандароўна” (1913), якая разам з паэмай “Курган” уваходзіць у залаты фонд беларускай літаратуры.

У аснове твора – народная песня пра Бандароўну, сюжэт якой і быў узяты за аснову купалаўскай паэмы. Тут Купала раскрыў тэмы сацыяльнай і класавай няроўнасці, несправядлівасці лёсу беднякоў і мізэрнасці інтарэсаў паноў, іх знявагу, гвалт над простымі людзьмі:

Прыцягнулі Бандароўну  
К пану у святліцу,  
Як праступніцу якую  
Ці як чараўніцу [6].

Выкарыстанне гіпербал, параўнанняў у творы дазваляе на сабе адчуць увесь боль, пакуты, крыўду сялянскай дзяўчыны, якая воляй лёсу нарадзілася прыгожай і незнарок прывабіла сваёй прыгажосцю крыважэрнага пана. Помста панам, змаганне за гонар Бандароўны яе бацькі і ўсяго сялянства – выклік часу, каторы немагчыма не заўважыць. У народнай памяці засталіся песні пра Бандароўну, якія бытавалі не толькі ва Украіне, дзе, паводле легенды, адбываліся падзеі, але і ў Беларусі, Расіі, Польшчы. Гэты факт сведчыць пра тое, што паэма “Бандароўна” аказвала значны ўплыў на свядомасць і самавызначэнне чытачоў твораў Янкі Купалы не толькі ў Беларусі, але і ў краінах-суседках.

Такім чынам, разгледзеўшы некаторыя творы Якуба Коласа і Янкі Купалы, якія грунтуюцца на аснове фальклорных крыніц, можна зрабіць вывад аб іх гісторыка-культурнай

каштоўнасці і мастацкай вартасці. Вершы, казкі, паэмы, п'есы, што былі апрацаваны і стылізаваны з мэтай захавання самабытнасці мовы, звычаяў і традыцый беларускага народа – гэта неацэнны ўклад майстроў роднага слова ў развіццё і распаўсюджванне беларускай культуры не толькі на Беларусі, але і за мяжой.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Беларуская дзіцячая літаратура : вучэб. дапаможнік для ВНУ / М. Б. Яфімава, М. М. Барсток, Э. С. Гурэвіч [і інш.]; Пад агул. рэд. М. Б. Яфімавай, М. М. Барсток. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. школа, 1979. – 352 с.

2 Лазарук, М. А. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 7-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М. А. Лазарук, Т. У. Логінава, Г. А. Сухава. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2017. – 240 с. : іл. С. 16–17.

3 Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://verbum.by/tsblm/antrapamarfizm>. – Дата доступу: 21.10.2022.

4 Колас, Я. Дудар [Электронны рэсурс] / Я. Колас // Беларуская палічка. – Рэжым доступу: [https://knihi.com/Jakub\\_Kolas/Dudar\\_kazki\\_zyccia.html](https://knihi.com/Jakub_Kolas/Dudar_kazki_zyccia.html). – Дата доступу: 21.10.2022.

5 Колас, Я. Як пеўнік ратаваў курачку [Электронны рэсурс] / Я. Колас // Беларуская палічка. – Рэжым доступу: [https://knihi.com/Jakub\\_Kolas/Jak\\_pieunik\\_ratavau\\_kuracku.html](https://knihi.com/Jakub_Kolas/Jak_pieunik_ratavau_kuracku.html). – Дата доступу: 19.10.2022.

6 Купала, Я. Бандароўна [Электронны рэсурс] / Я. Купала // Беларуская палічка. – Рэжым доступу: [https://knihi.com/Janka\\_Kupala/Bandarouna\\_9t.html](https://knihi.com/Janka_Kupala/Bandarouna_9t.html). – Дата доступу: 23.10.2022.

7 Купала, Я. Мая навука [Электронны рэсурс] / Я. Купала // Беларуская палічка. – Рэжым доступу: [https://knihi.com/Janka\\_Kupala/Maja\\_navuka.html](https://knihi.com/Janka_Kupala/Maja_navuka.html). – Дата доступу: 22.10.2022.

8 Купала, Я. Паўлінка [Электронны рэсурс] / Я. Купала // Беларуская палічка. – Рэжым доступу: [https://knihi.com/Janka\\_Kupala/Paulinka.html](https://knihi.com/Janka_Kupala/Paulinka.html). – Дата доступу: 22.10.2022.

*The article deals with the works of Yakub Kolas and Yanka Kupala, which were written on the basis of oral folk art. A comparative analysis of some of their works of the pre- and post-October period and their relationship with world culture is given.*

УДК [811.161.3:378.6.016]:81'38

**Т. А. КАРНІЕЎСКАЯ**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны  
медыцынскі ўніверсітэт»)

### ВЫВУЧЭННЕ ПЫТАННЯЎ СТЫЛІСТЫКІ Ў МЕДЫЦЫНСКІХ ВНУ

У артыкуле выкладзены метадычныя прынцыпы, якія прымяняюцца пры вывучэнні адметнасцей навуковага, публіцыстычнага і афіцыйна-дзелавога стыляў пры праходжанні курса “Беларуская мова: прафесійная лексіка” ў медыцынскіх ВНУ. Прыводзяцца найбольшыя эфектыўныя метады і прыёмы, што прымяняюцца аўтарам на практыцы, даецца іх тэарэтычнае абгрунтаванне і практычнае пацвярджэнне. Сцвярджаецца думка пра тое, што асобая ўвага пры навучанні стылістыцы павінна быць звернута на выпрацоўку практычных уменняў і навыкаў, якія дапамогуць у далейшым сфарміраваць асобу будучага спецыяліста з вышэйшай адукацыяй.

Адной з асаблівасцей падрыхтоўкі сучаснага спецыяліста з вышэйшай адукацыяй з’яўляецца выпрацоўка разнастайных уменняў і навыкаў філалагічнага накірунку, што стала вынікам тэндэнцыі гуманітарызцыі адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь. Акрамя спецыяльных ведаў, студэнт-медык павінен авалодаць цэлым комплексам уменняў, якія дапамогуць яму ў

далейшым камфортна адчуваць сябе ў соцыуме і ў далейшым аптымальна арганізаваць працэс міжасобаснай камунікацыі, у тым ліку прафесійнай. Да ліку такіх ведаў адносіцца ўменне правільна і дарэчна выкарыстоўваць стылёвыя асаблівасці як рускай, так і беларускай мовы ў паўсядзённых і працоўных зносінах.

Пытанні стылістыкі займаюць адно з важных месцаў у сістэме вышэйшай адукацыі, таму што “ў маўленні выяўляецца яго [чалавека] культурны ўзровень, яго валоданне мовай, яе сродкамі ў залежнасці ад умоў, мэт маўлення” [3, с. 97]. З гэтага вынікае, што курс навучання любой мове (асабліва роднай) у ВНУ любога накірунку павінен уключаць вывучэнне пытанняў сучаснай беларускай стылістыкі.

У медыцынскіх ВНУ пры праходжанні курса “Беларуская мова: прафесійная лексіка” прадугледжана вывучэнне трох стыляў сучаснай беларускай літаратурнай мовы: навуковага, афіцыйна-дзелавога і публіцыстычнага. Трэба адзначыць, што асаблівасці гэтых трох стыляў вядомы студэнтам са школьнай праграмы і заданні па стылістыцы з’яўляюцца неад’емнай часткай ЦТ, таму спецыфіка навучання стылістыцы ў ВНУ заключаецца ў пашырэнні і сістэматызацыі тэарэтычных ведаў, а таксама ў практычнай накіраванасці зместу адпаведнага курса.

Як вядома, стылістыка – гэта “сістэма моўных сродкаў, якая абумоўлена мэтай і прынцыпамі адбору гэтых сродкаў у той ці іншай сферы грамадскай дзейнасці (навуковай, дзелавой, публіцыстычнай і г. д.) і найлепшым чынам абслугоўвае зносіны ў гэтай сферы” [4, с. 243], таму задачай вывучэння стылістыкі ў медыцынскіх ВНУ з’яўляецца дыферэнцыяцыя гэтых сродкаў у залежнасці ад стылю і ўмення прымяняць іх пры стварэнні той ці іншай стылістычнай тэкставай адзінкі ў пэўнай сітуацыі.

Намi ў працэсе педагогічнай дзейнасці ў Гомельскім дзяржаўным медыцынскім універсітэце звяртаецца ўвага на паглыбленне асаблівасцей усіх пяці стыляў сучаснай беларускай мовы, іх дыферэнцыяцыю і валоданне ўменнем выдзяляць спецыфічныя рысы з мэтай пазбегнуць стылёвых памылак у маўленні. Найбольшая ўвага на занятках курса “Беларуская мова: прафесійная лексіка” надаецца намi тром стылям: навуковаму, афіцыйна-дзелавому і публіцыстычнаму [1, с. 27–34], таму што менавіта гэтыя стылі звязаны перш за ўсё з такімі сферамі зносін, як навуковая, гаспадарчая, культурная, грамадска-палітычная, што ствараюць, на нашу думку, падмурак камунікатыўнай складаючай асобы спецыяліста з вышэйшай адукацыяй.

Кожны з названых стыляў характарызуецца пэўнай сферай ужывання, што выяўляецца ў своеасаблівым адборы і ўжыванні моўных сродкаў, сваёй маўленчай сістэмнасцю, якая гістарычна склалася, традыцыйна ўсталявалася і падтрымліваецца носбітамі мовы.

Цыкл заняткаў па стылістыцы беларускай мовы пачынаецца з устанаўлення агульных рыс кожнага са стыляў на прыкладзе тэкставых урыўкаў з разнастайных літаратурных крыніц (у прыватнасці, з твораў Васіля Быкава і Уладзіміра Караткевіча, якія, дарэчы, уваходзяць у школьную праграму) з ярка выражанымі асаблівасцямі таго ці іншага стылю. Такі тып работы дазваляе вызначыць у першую чаргу адну, самую галоўную адметнасць кожнага стылю, а таксама правесці пэўную слоўнікавую работу. Напрыклад, для дыферэнцыяцыі кніжнай і гутарковай лексікі, а таксама для пашырэння фразеалагічнага запаса прапануюцца заданні тыпу:

*Растлумачце значэнне фразеалагізмаў і вызначце стылістычна нейтральныя, гутарковыя і кніжнага характару:*

Замарыць чарвяка, абы дзень да вечара, пацалаваць замок, калос на гліняных нагах, гады ў рады, каліф на час, зялёная вуліца, набірацца розуму, адбою няма, адзін чорт маляваў, узяць за горла, блізкі свет, камень спатыкнення, як сонная муха, дуба даць, адамаў яблык, яблык разладу [1, с. 26].

Першым стылем, з якім маюць справу студэнты, з’яўляецца афіцыйна-дзелавы. Асноўная работа пры вывучэнні гэтага стылю надаецца знаёмству і прынцыпам стварэння рознага віду дакументацыі, у першую чаргу тых яе элементаў, з якімі студэнты ўжо знаёмыя. Так, ім прапануецца напісанне заявы, аўтабіяграфіі, распіскі, тлумачальнай запіскі, пры гэтым увага звяртаецца як на афармленне дакумента, так і на спецыфіку ўжывання

спецыялізаванай лексікі. Важным элементам вывучэння афіцыйна-дзелавога стылю з’яўляецца рэзюмэ. Стварэнне студэнтамі гэтага дакумента мае на мэце не толькі сістэматызаваць ужо накоплены, хоць і невялікі, жыццёвы вопыт (а ў некаторых студэнтаў ужо маецца сярэдняя спецыяльная, а то і вышэйшай адукацыя, часам разам ужо з пэўным вопытам работы), але і нейкім чынам спрагназаваць сваю будучую прафесійную дзейнасць, падумаць і выкласці, чаго хоча дасягнуць кожны студэнт у далейшым, што, на думку навучэнца, з’яўляецца падмуркам паспяховай работы будучага ўрача. У пэўным сэнсе рэзюмэ карэліруецца з аўтабіяграфіяй, але, у адрозненне ад апошняй, гэта хутчэй, погляд у будучае, таму гэты метадычны прыём падаецца нам вельмі ўдалым, бо не сакрэт, што ўчарашнія школьнікі не заўсёды адэкватна і цэльна ўяўляюць сабе спецыфіку сваёй будучай прафесіі.

Так як неабходным элементам любога лінгвістычнага курса з’яўляецца слоўнікавая работа, то вывучэнне кожнага стылю суправаджаецца адпаведнымі заданнямі. Так, у тэме “Афіцыйна-дзелавы стыль” утрымліваецца, напрыклад, практыкаванне на ўменне замяняць афіцыйныя словы ці выразы на нейтральныя і наадварот (*вышэйпададзенае, addaць распараджэнне або падзякаваць, удзельнічаць*) [1, с. 30], што дапамагае не толькі пашырыць слоўніковы запас, але і адчуць розніцу паміж лексічнымі адзінкамі розных стыляў.

Вывучэнне публіцыстычнага стылю суправаджаецца вусным выступленнем на зададзеную тэму. Пры гэтым студэнтам прапануецца пэўныя звесткі пра этапы падрыхтоўкі да выступлення, некаторыя псіхалагічныя прыёмы, якія дапамагаюць прыцягнуць увагу аўдыторыі, пазбегнуць пачуцця страху, няўпэўненасці, нечаканасцей у час выступлення і г. д. Студэнтам неабходна ўсвядоміць той факт, што іх работа непасрэдна заснавана на зносінах паміж людзьмі, таму ім у будучым неабходна валодаць уменнем эфектыўна камунікаваць з рознымі асобамі.

З мэтай пашырэння слоўніковага запasu студэнтаў ім прапануецца заданне на веданне значэння некаторых перыфраз, на дыферэнцыяцыю лексічных адзінак афіцыйна-дзелавога і публіцыстычнага стыляў.

Вывучэнне навуковага стылю з’яўляецца адначасова і своеасаблівым пераходам да вывучэння тэрміналагічнай лексікі, наяўнасць якой стала яго вызначальнай рысай. Мы лічым, што такім чынам забяспечваецца тэматычная пераемнасць і веды ствараюць пэўную сістэму. Да тэмы “Навуковы стыль” дадаецца матэрыял па асаблівасцях перакладу тэкстаў адпаведнага стылю, таму што матэрыялам наступных заняткаў прадугледжана правядзенне перакладу навукова-папулярнага тэксту медыцынскай тэматыкі.

У працэсе вывучэння кожнага стылю з мэтай сістэматызацыі ведаў студэнтамі самастойна запаўняецца адпаведная табліца, у якой прапановуецца ўнесці звесткі пра кожны стыль з пункту погляду сферы ўжывальнасці, сродкаў рэалізацыі, асаблівасцей публіцыстычнага, афіцыйна-дзелавога і навуковага стыляў. Пасля праходжання тэматычнага блока “Стылістыка беларускай мовы” студэнтам прапановуецца тэст, які ўтрымлівае заданні, у асноўным, на веданне агульных асаблівасцей кожнага са стыляў і іх месца ў прафесійнай і пазапрафесійнай дзейнасці чалавека:

**1 Адзначце, што з пералічанага характэрна для афіцыйна-дзелавога стылю:**

*Варыянты адказу*

- а) тэрміналогія;
  - б) ацэначная лексіка;
  - в) заклікі;
  - г) рытарычныя пытанні;
  - д) канцылярскія штампы [2, с. 8].
- або:

**2 Адзначце, сферай ужывання якога стылю з’яўляецца лексема “адміністрацыйная”:**

*Варыянты адказу*

- а) гутарковы;
- б) публіцыстычны;

- в) навуковы;
- г) афіцыйна-дзелавы;
- д) мастацкі [2, с. 42].

Такім чынам, мы можам зрабіць наступныя вывады:

1 Вывучэнне асноўных пытанняў стылістыкі з'яўляецца адным з важнейшых элементаў навучання студэнтаў медыцынскіх ВНУ з прычыны важнасці адекватнага ўжывання стылістых асаблівасцей у паўсядзённым і прафесійным маўленні.

2 Выбар аптымальных метадаў і прыёмаў для падрыхтоўкі студэнтаў па стылістыцы залежыць, у першую чаргу, ад узроўню ведаў навучэнцаў, адметнасцей пэўнага стылю, плануемых вынікаў і іншых фактараў, але пры гэтым, зразумела, неабходным з'яўляецца ўмелае камбінаванне розных відаў работ.

3 Асаблівая ўвага пры навучанні стылістыцы павінна быць звернута на выпрацоўку практычных уменняў і навыкаў, якія дапамогуць далей рэалізаваць іх у розных сферах жыцця будучых спецыялістаў.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Карніеўская, Т. А. Беларуская мова : вучэб.-метад. дапаможнік для студэнтаў I курса лячэбнага і медыка-дыягнастычнага факультэтаў медыцынскіх вышэйшых навучальных устаноў / Т. А. Карніеўская. – Гомель : ГомДМУ, 2014. – 56 с.

2 Карніеўская, Т. А. Зборнік тэставых заданняў па беларускай мове : вучэб.-метад. дапаможнік для студэнтаў I курса лячэбнага і медыка-дыягнастычнага факультэтаў устаноў вышэйшай медыцынскай адукацыі / Т. А. Карніеўская. – Гомель : ГомДМУ, 2019. – 52 с.

3 Ляшчынская, В. А. Беларуская мова: Тэрміналагічная лексіка : вучэб. дапаможнік / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ БДУ, 2001. – 256 с.

4 Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы : вучэб. дапаможнік / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 294 с.

*The article outlines the methodological principles that are used in the study of the features of scientific, journalistic and official and business styles during the course “Belarusian language: professional vocabulary” in medical universities. The most effective methods and techniques that are used by the author in practice are given, their theoretical justification and practical confirmation are given. It is suggested that special attention in teaching stylistics should be paid to the development of practical skills that will help in the future to form the personality of a future specialist in higher education.*

УДК 821.161.3.09(092)“18”

**Л. Г. КІСЯЛЁВА**

(г. Мінск, Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы  
ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры»  
НАН Беларусі)

### АСНОЎНЫЯ ТРАЕКТОРЫІ БЕЛАРУСКІХ ЛІТАРАТАРАЎ XIX СТАГОДДЗЯ

*У артыкуле аналізуюцца аўтарскія стратэгіі беларускіх пісьменнікаў XIX ст. у польскамоўнай культурнай прасторы. Разглядаюцца таксама прыклады ўдзелу аўтараў з Беларусі ў канкурэнтнай барацьбе ў рускамоўным літаратурным полі.*

Большасць беларускіх літаратараў XIX ст. рэалізавала сябе ў польскамоўнай культурнай прасторы, і “стандартная” аўтарская траекторыя схематычна бачыцца наступным

чынам. У польскамоўным літаратурным полі заўсёды існавала пэўнае (узаемнае) напружанне паміж, умоўна кажучы, “цэнтрам” і “перыферыяй”. Часта “цэнтр” альбо папросту ігнараваў “перыферыю”, альбо нават абрыняваўся на яе са знішчальнай крытыкай. Рэдка якія ўспаміны беларускіх літаратараў XIX ст. абыходзяцца без згадак пра бязлітасных “варшаўскіх крытыкаў”. Як вядома, ваяўнічыя нападкі ў свой час зазнаваў нават А. Міцкевіч, сярод іншага за злоўжыванне “правінцыялізмамі” – беларускімі словамі і моўнымі канструкцыямі. У сваім артыкуле “Пра варшаўскіх крытыкаў і рэцэнзентаў” яму даводзілася нагадваць апанентам, што “ў баладах, песнях і наогул ва ўсіх вершах, якія створаны на аснове народных паданняў і носяць асаблівы мясцовы характар, вялікія паэты – старажытныя і сучасныя – ужывалі і ўжываюць правінцыялізмы, гэта значыць словы і выразы, якія адрозніваюцца ад агульнапрынятага кніжнага стылю” [2, с. 548].

Многія беларускія літаратары XIX ст. альбо ад самага пачатку, альбо рана ці позна адмаўляліся штурмаваць “цэнтравыя бастыёны”, тым больш што лакальнае культурнае жыццё было актыўным, плённым і мела свае ўласныя, так бы мовіць, “альтэрнатыўныя” цэнтры. Некаторых пісьменнікаў такая апазіцыя спакваля прыводзіла і да ўжывання беларускай мовы ў сваёй творчасці.

Адзін з прыкладаў досыць тыповай тагачаснай аўтарскай траекторыі – досвед *Аляксандра Рypінскага*. У сваёй першай кнізе “Беларусь” (1840) ён разглядаў беларускую культуру выключна як частку польскай і шмат пісаў пра тое, што “Русь тая, колькі ёсць і будзе Польшча, складае непадзельную частку дарагой нашай Айчыны” [5, с. 198]. А праз 43 гады, у 1883-м, працуючы над складаннем хрэстаматыі і гісторыі беларускай літаратуры, А. Рypінскі зазначаў: “Можа, дарэмна мы горнемся да гэтай няшчаснай Польшчы як народжаныя на Русі, якую і даўней, здаецца, ужо называлі польскай Сібір’ю” [3, с. 176].

Бадай адзін з узорных прыкладаў свядомага і паслядоўнага дыстанцыянавання ад “цэнтра” – *Уладзіслаў Сыракомля*. Ён ад самага пачатку выразна пазіцыянаваў сябе як “літвінскага” паэта, “песняра Літвы”, і ўсе яго аўтарскія стратэгіі былі падпарадкаваныя гэткай пазіцыі. Вядома, што, здабыўшы прызнанне і поспех, ён атрымліваў прапановы перабрацца ў Варшаву і працаваць там, – але не пагадзіўся. Відаць, ён усведамляў, што застаецца там “чужаніцай” (як гэта пазней было, напрыклад, з В. Каратынскім, які, пераехаўшы ў Варшаву, мусіў фактычна адмовіцца ад літаратуры і 25 гадоў прысвяціў выключна журналістыцы).

Як і ў свой час А. Міцкевічу, У. Сыракомлю часта “інкрымінавалі” выкарыстанне “правінцыялізмаў”. Такой колькасці беларускіх слоў і выразў у сваіх польскамоўных тэкстах не дапускаў бадай ніводны іншы літаратар XIX ст. Больш за тое, У. Сыракомля парушаў нават граматычныя нормы літаратурнай польскай мовы. Ці трэба казаць, што ён меў самы высокі “індэкс цытавання” ў выданнях накіталт “Нашы памылкі ў мове і песнях, папоўненыя на шкоду польскай мове, а таксама правінцыялізмы” А. Валіцкага.

Аднак цалкам зразумела, што ўсе гэтыя “папоўненныя на шкоду памылкі” ў тэкстах У. Сыракомлі (як і ў творах шэрагу іншых беларускіх літаратараў XIX ст.) – гэта не якіясьці непаразуменне, не сведчанне непісьменнасці, а прадуманы і важны элемент аўтарскай стратэгіі.

І марныя былі спробы падрэдагаваць, “прыхарошыць” тэксты У. Сыракомлі (паказальна, што гэтым займаўся нават яго найбліжэйшы паплечнік В. Каратынскі, рыхтуючы ў Варшаве праз 10 гадоў пасля смерці паэта збор яго твораў). Для палякаў У. Сыракомля ўсё адно быў і застаецца “краёвым” літаратарам. Зрэшты, такім, якім ён сам выбраў быць.

Аднак, нам здаецца, гэтка “краёвасць” У. Сыракомлі дадаткова спрыяла яго надзвычайнай, выключнай папулярнасці на Віленшчыне, Міншчыне і г. д. Гэта быў “свой”, “тутэйшы” аўтар, ён пісаў пра “тутэйшае” і пісаў на такой польскай мове, якая ў поўнай меры была зразумелая толькі тут. Толькі тут маглі быць зразумелымі і яго беларускамоўныя творы (з якіх, на жаль, сённяшнім даследчыкам пакуль вядомыя толькі два).

Такім чынам, у цэлым у XIX ст. літаратары з Беларусі ў пераважнай большасці арыентаваліся на польскамоўную культурную прастору, і іх аўтарскія траекторыі вызначаліся імкненнем упісацца (альбо, наадварот, свядома “не ўпісвацца”) у пануючую там літаратурную

іерархію. Бывалі, аднак, і спробы засвоіць іншую – рускамоўную – культурную тэрыторыю. Цікавым тут здаецца досвед *Тадэвуша (Фадзея) Булгарына* і *Восіпа Сянкеўскага*, якія актыўна ўключыліся ў літаратурную барацьбу на “ўсходнім напрамку”.

Іх аўтарскія траекторыі пачыналіся досыць тыпова. Абодва яны спачатку пісалі па-польску і друкаваліся ў віленскіх выданнях.

Пазней, аднак, абодва – кожны сваім больш-менш пакручастым шляхам – апынуліся ў Санкт-Пецярбургу. Абодва гэтыя “чужынцы” вылучаліся рэдкімі на той час у Расіі ўмельствамі – пісаць бестселеры і выдаваць надзвычай папулярную, камерцыйна паспяховую перыёдыку.

Т. Булгарын найбольш праславіўся авантурным раманам “Іван Выжыгін”, які атрымаў выключную папулярнасць ва ўсіх грамадскіх саслоўях, прадаваўся велізарнымі для таго часу накладамі і вельмі аператыўна, на працягу некалькіх гадоў, быў перакладзены на мноства еўрапейскіх моў. Таксама ён быў паспяховым выдаўцом, найбольшую вядомасць якому прынесла заснаваная ім “Северная пчела” – грамадска-літаратурная газета, што атрымала манаполію на размяшчэнне палітычнай інфармацыі і, адпаведна, была па-за ўсялякай канкурэнцыяй.

В. Сянкеўскі, зрабіўшы яшчэ ў маладосці галавакружную навуковую кар’еру ўсходазнаўцы, стварыўшы ва ўзросце 22 гадоў у Санкт-Пецярбургскім універсітэце кафедру ўсходніх моў і арабістыкі і стаўшы самым маладым прафесарам у гісторыі гэтай навучальнай установы (сёння ён увагуле лічыцца заснавальнікам расійскай арыенталістыкі), пачынаў сваю рускамоўную літаратурную творчасць аповесцямі на ўсходнія сюжэты, якія адразу прыцягнулі цікавасць да новага аўтара. Схільны да літаратурных гульняў і містыфікацый, В. Сянкеўскі выступаў у друку пад рознымі псеўданімамі (чаго варты, напрыклад, Цюццунджу-аглу Мустафа-ага), не грэбаваў нават чужымі (падпісваючыся “А. Белкін”, маскіраваўся пад А. Пушкіна). Аднак найбольшую, сапраўды грандыёзную вядомасць В. Сянкеўскаму прынесла аўтарская маска Барона Брамбеуса – авантурніка, круцяля, дасціпніка, нястомнага апавядальніка займальных фантастычных гісторый. Даследчыкі прызнаюць, што ў 1830-я гады Барон Брамбеус быў абсалютным кумірам масавага чытача.

Акрамя таго, В. Сянкеўскі на працягу многіх гадоў выпускаў знакамітую “Библиотеку для чтения” – штотымяснае выданне, дзе, акрамя літаратурных тэкстаў, публікавалася разнастайная карысная ці проста цікавая інфармацыя з самых розных галінаў, пачынаючы ад навукі і заканчваючы модай. У Расіі “Библиотека” лічыцца першым “тоўстым” (да 30 друкаваных аркушаў) і першым масавым часопісам (разыходзіўся беспрэцэдэнтнымі накладамі). Наколькі можна зразумець, В. Сянкеўскі ўспрымаў часопіс як уласны аўтарскі праект, дзе не магло быць нічога выпадковага ці “лішняга”. Ці трэба казаць, што галоўным аўтарам “Библиотеки” быў сам рэдактар, ён пісаў для яе процьму тэкстаў – і не толькі літаратурных (так, напрыклад, нават нядобразычліўцы адзначалі навукова-папулярныя артыкулы В. Сянкеўскага, яго талент займальна, бліскуча выкладаць самыя вузкасפעцыяльныя нудныя пытанні). Што да чужых тэкстаў, то з імі В. Сянкеўскі часта абыходзіўся вельмі бесцырымонна, дапісваючы і перапісваючы, амаль ператвараючы іх у свае (гэта даволі дзіўная практыка для чалавека, які фактычна быў галоўным складальнікам Цэнзурнага статута 1828 г., дзе ўпершыню ў Расіі вызначаліся нормы аўтарскага права). Многія аўтары засмучаліся з нагоды рэдактарскіх свавольстваў В. Сянкеўскага, але чытачы былі ў захапленні ад часопіса. Акрамя ўсяго іншага, “Библиотека” славілася выключнай пунктуальнасцю – і ў плане выхаду кожнага нумара, і ў плане выплаты ганарараў, вельмі вялікіх у параўнанні з іншымі выданнямі.

Такім чынам, на пэўным этапе Т. Булгарын і В. Сянкеўскі займалі вельмі сур’ёзныя пазіцыі на літаратурным і выдавецкім рынку. Натуральна, папулярнасць і камерцыйныя поспехі чужынцаў страшэнна раздражнялі іх канкурэнтаў, і барацьба за манаполію на легітымнасць тут ішла не жартоўная.

Самае малое, за што асуджалі Т. Булгарына і В. Сянкеўскага, – гэта патуранне густам масавай аўдыторыі, здрада ідэалам “высокага мастацтва”.

Самае вялікае, у чым іх абвінавачвалі, – гэта адсутнасць ці нават прыніжэнне “рускага духу” ў іх творах. Для ілюстрацыі прывядзём некалькі цытат, датычных Т. Булгарына. Напрыклад, А. Пушкін пісаў: “...В Москве родились и воспитывались, по большей части,

писатели коренные русские, не выходцы, не переметчики, для коих *ubi bene, ibi patria*, для коих все равно: бегать ли им под орлом французским (гэта намёк на факт удзелу Т. Булгарына ў паходзе Напалеона на Расію ў 1812 г. – Л. К.), или русским языком позорить все русское – были бы только сыты” [4, с. 82]. А. Дэльвіг разважаў пра адзін з твораў Т. Булгарына: “Мы еще более будем снисходительны к роману “Димитрий Самозванец”: мы извиним в нем повсюду выдающееся пристрастное предпочтение народа польского перед русским. Нам ли, гордящимся веротерпимостью, открыть гонение противу не наших чувств и мыслей? Нам приятно видеть в г. Булгарине поляка, ставящего выше всего свою нацию; но чувство патриотизма заразительно, и мы бы еще с большим удовольствием прочли повесть о тех временах, сочиненную писателем русским” [1, с. 13].

Т. Булгарына крытыкавалі не толькі за тое, што сам ён “нярускі”, але і за тое, што піша пра “нярускіх” (напрыклад, у рамане “Іван Выжыгін” ужо ў першым жа сказе паведамляецца, што галоўны герой вырастае сіратой і выходзіць з дому “беларускага памешчыка Галагардоўскага”, часам мясцовая шляхта выпісаная ў гэтым творы з іроніяй, а часам – з замілаваннем, больш ці менш кепска замаскіраваным).

Да таго ж і Т. Булгарын, і В. Сянкоўскі пісалі “не зусім па-руску”. Для абодвух руская мова была чужая (да прыкладу, сучаснікі В. Сянкоўскага згадвалі, што, калі ён толькі пераехаў у Санкт-Пецярбург, яму было прасцей пісаць па-турэцку, чым па-руску). Такого абыходжання з рускай мовай, якое дазвалялі сабе абодва, у той час не дапускаў ніхто. Т. Булгарына асуджалі за тое, што ён нібыта не мог вытрымаць баланс паміж “высокім стылем” і гутарковай мовай. В. Сянкоўскі ж папросту з’едліва кпіў у сваіх фельетонах з састарэлых, мёртвых моўных формаў, якімі стракацела тагачасная руская літаратура.

У канкурэнтнай барацьбе ніхто не цураўся і, так бы мовіць, пазалітаратурных абвінавачванняў. Зразумела, тут больш прыступнай для нападу мішэнню быў Т. Булгарын. Распаўсюджваліся звесткі цёмнага паходжання пра яго “маленькія слабасці” і небеззаганныя эпізоды з яго мінулага. І, вядома, акцэнтаваўся той факт, што ён супрацоўнічае з III аддзяленнем – палітычнай паліцыяй Расійскай імперыі. Гэта гучала эфектна-знішчальна, і гэта было праўдай, але для чалавека, які задумаў выдаваць адзіную ў Расіі газету, што публікавала палітычную інфармацыю, і дамогся дазволу на тое, альтэрнатывы не было.

Надзвычай дзейсны ўдзел у канкурэнтнай барацьбе і з Т. Булгарыным, і з В. Сянкоўскім прымаў А. Пушкін. Некаторы час ён нібыта даволі прыхільна ставіўся да абодвух, публікаваўся і ў “Северной пчеле”, і ў “Библиотеке для чтения”. Але на пэўным этапе мірнаму суіснаванню прыйшоў канец. Тут не месца разблытваць клубок з асабістых крыўдаў і амбіцый – у тым ліку выдавецка-камерцыйных (А. Пушкін хацеў выпускаць уласнае перыядычнае выданне, аднак сёе-тое так і засталася ўсяго толькі праектам, а тое, што рэалізавалася, не мела агульнага поспеху: напрыклад, падпіска на часопіс “Современник” не пакрывала нават друкарскія выдаткі і ганарары супрацоўнікаў).

Апаненты абменьваліся колкасцямі – у друку і па-за яго межамі. Аднак праблема ў тым, што А. Пушкін ужо пры жыцці быў аўтарытэтам, культываваным асобай. Паступова пасля смерці яго фігура ўвогуле сакралізавалася. І ўсе “крыўдзіцелі” А. Пушкіна апырэры абвешчваліся рэакцыянерамі і няздарамі. Такім чынам, напаўжартам-напаўсур’ёзна можна сказаць, што А. Пушкін “сапсаваў рэпутацыю” Т. Булгарына і В. Сянкоўскага – і не толькі ў вачах сучаснікаў, а на доўгія дзесяцігоддзі. Толькі апошнім часам сітуацыя пачала крыху змяняцца. Напрыклад, расійскія даследчыкі пішуць пра тое, што пасля паўстання “дзекабрыстаў” ідэалагічныя пазіцыі А. Пушкіна і Т. Булгарына былі даволі блізкія, толькі з прычыны саслоўных адрозненняў першы вырашаў пытанні непасрэдна праз імператара, а другі – праз III аддзяленне. Што да В. Сянкоўскага, то ў апошнія гады яго проза з яе парадаксальнасцю, правакацыйнасцю, схільнасцю да абсурду, татальным адмаўленнем усіх аўтарытэтаў і канонаў, сінтэзам розных дыскурсаў, напрыклад, навуковага і літаратурнага, аказалася даволі сугучнай сучасным тэндэнцыям і, адпаведна, прыцягвае ўвагу літаратуразнаўцаў.

## Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Дельвиг, А. Статьи / А. Дельвиг. – М. : Директ-Медиа, 2014. – 87 с.
- 2 Міцкевіч, А. Выбраныя творы / А. Міцкевіч; уклад., прадм. і камент. К. Цвіркi. – Мінск : “Беларус. кнігазбор”, 2003. – 640 с.
- 3 Пачынальнікі : з гіст.-літар. матэрыялаў XIX ст. / уклад. Г. В. Кісялёў. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 549 с.
- 4 Пушкин, А. Критика и публицистика / А. Пушкин. – М. : Директ-Медиа, 2015. – 477 с.
- 5 Хаўстовіч, М. Айчына здалёку і зблізку : Ігнацы Яцкоўскі і Аляксандар Рыпінскі / М. Хаўстовіч. – Мінск, 2006. – 279 с.

*The article analyzes the author's strategies of the Belarusian writers of the 19th century in the Polish-language cultural space. Examples of participation of authors from Belarus in the competition in the Russian-language literary field are also considered.*

УДК 808.26

**Н. И. ЛАПИЦКАЯ**

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный  
университет имени Ф. Скорины)

### ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИЕ ЗАГОВОРНЫЕ ТЕКСТЫ КАК ИСТОЧНИК ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

*В статье рассматривается необходимость изучения восточнославянских заговоров и отдельных групп слов в названных текстах. По глубине архаики тексты заговоров не имеют себе равных в восточнославянском фольклоре. Исследуя те или иные языковые особенности данного жанра фольклора с точки зрения лингвистики, мы знакомимся с представлениями, верованиями восточных славян, постигаем их менталитет.*

Язык выступает в качестве важнейшего элемента познания. Значимыми в этом отношении являются следующие высказывания Ф. И. Буслаева: «Сколько бы народ ни отклонился от своего первобытного состояния: пока он не утратит своего языка, до тех пор не погибнет в нем духовная жизнь его предков», «Вместе с родным языком мы нечувствительно впитываем в себя все воззрения на жизнь, основанные на верованиях и обычаях, в которых язык образовался: и как предания, донесшиеся до нас из отдаленных веков только в звуке, мифология народная надолго будет жить в языке своей яркой изобразительностью и метким взглядом на природу» [1, с. 87–88].

Заговоры – своеобразный архаичный фольклорный жанр. Функции заговоров чисто прагматические: они проговаривались с целью достичь определённого результата (вылечить больного, вызвать дождь и т. д.). Эти слова воспринимались как вещи, пророческие, имеющие таинственную силу.

Е. Ф. Карский писал: «... Заговор есть выраженное словами пожелание, часто соединенное с известным обрядом или действием, пожелание, которое непременно должно исполниться» [2, с. 60]. А. Н. Афанасьев подчеркивал, что «могучая сила заговоров заключается именно в известных эпических выражениях, в издревле узаконенных формулах...» [3, с. 14].

Психологическую основу этого «вида русской народной поэзии» рассматривал Н. Крушевский, который отмечал, что «предметы неодушевленные и даже известные изменения в предметах (например, различные болезни) кажутся народу живыми и разумными существами; потому упоминание их названий может вызвать их самих» [4, с. 17].

Новый период в изучении заговорных текстов начался в 70-е-80-е годы XX столетия, после окончательного выделения этнолингвистики в самостоятельный раздел языкознания. В связи с этим Т. Б. Лукинова отмечает: «Дальнейшее успешное развитие сравнительно-исторической лексикологии все настоятельнее требует привлечения экстралингвистических фактов. При этом чем древнее изучаемые пласты лексики, тем более возрастает значение данного требования. Особенно важны свидетельства смежных гуманитарных наук, и в первую очередь этнографии, для тех лексических групп, у которых можно предполагать связь с широким комплексом древних верований и представлений об окружающем мире, обусловленными ими обрядами, все вместе относимые к тому, что обозначается термином славянское язычество» [5, с. 119].

Достаточно большое количество работ посвящено рассмотрению особенностей, специфики жанра заговоров. Это труды В. Н. Топорова, А. Л. Топоркова, Т. А. Агапкиной, А. М. Астаховой и др. В белорусской лингвистике следует назвать исследования Г. А. Барташевич и Т. М. Судник. В связи с разработкой вопросов этнофразеологии заговоры рассматриваются В. И. Ковалем. В исследованиях данной направленности отмечается важность обращения к заговорам. Так, Г. А. Барташевич подчеркивает, что заговоры «...здаўна прыцягвалі ўвагу вучоных розных школ і напрамкаў, якіх цікавілі вытокі мастацтва, светапоглядная аснова розных яго відаў, генезіс мастацкіх вобразаў» [6, с. 6]. На необходимость изучения заговоров указывают Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков: «Изучение заговоров становится в последние годы одним из плодотворных направлений этнолингвистики. Это обусловлено как их хорошей сохранностью, так и особенностями формы, прагматики и семантики. Насыщенность заговорной топики и сюжетики мифологическими мотивами делает заговоры ценным источником для реконструкции древней славянской культуры – как системы представлений, так и конкретных текстов» [7, с. 67].

Восточнославянские заговоры, безусловно, являются источником этнолингвистических исследований. Следует отметить, что изучение языковой архаики заговорных текстов может вестись в нескольких направлениях:

1 Присущая заговорам архаика формы проявляется в специфических чертах разных структурных элементов их языка. Так, особого внимания заслуживает изучение разных групп лексики в текстах заговоров. Широко представлены в заговорных текстах устаревшие слова. Например, наименования болезней в заговорах русских, украинцев и белорусов представлены собственно лексическими архаизмами: русск. *призор*, *падвей*, укр. *підвій*, *призор*, бел. *пудвей*, *прызор* и др.

Достаточно большой пласт в текстах заговоров составляет церковнославянская лексика: русск. *три врана*, *крест златой*, *сухие древа*, *стану аз*, *раб Божий* и др.

2 Отдельного изучения в текстах заговоров требуют собственные имена, так как по мнению многих исследователей «называние имен в заговоре само по себе есть живейшая и наиболее остроинтенсивная часть заговора, его идеальное ядро, обладающее максимумом творческих потенций, т. е. то заклинание, слово-дело, которое выступает как квинтэссенция всего заговора» [8, с. 100].

ИС гораздо более чем другие языковые знаки, будучи универсалиями языка и культуры, выполняют функцию хранения и трансляции национального самосознания, традиций, истории, культуры народа. Они являются сложными языковыми знаками. Эта мысль относится, в частности, и к ИС, функционирующим в мифологических текстах – заговорах.

Имя собственное в русских, белорусских и украинских заговорах является одним из ключевых элементов заговорных текстов, вокруг которых может формироваться весь заговор. Мифологический текст может быть организован на основании формально выраженного или скрытого приема этимологической магии.

Имена собственные русских, белорусских и украинских заговоров объединяются в несколько замкнутых кругов, которые ориентированы на различные объекты:

1) первый круг составляют имена собственные, называющие святых мучеников и апокрифические имена (рус. *Илья-пророк*, *Иоанн Креститель*, *Соломония*, бел. *Кузьма-Дзям'ян*, *Георгі Пабеданосец* и др.);

2) второй наиболее многочисленный и цельный круг имен составляют наименования лихорадок, включающие трансонимизированные (бел. *Яўгешка, Фяклушка, Кацька* и др.) и переходные отапеллятивные имена (рус. *Ногия, Тенная, Ревота* и др.);

3) наименования змей в заговорах имеют трансонимизированный и нетрансонимизированный характер (бел. *Дамаха, Паляха, Ева, Сохва* и др.);

4) к мифолоклативам относятся имена, называющие географические объекты и составляющие четвертый круг заговорных ИС (рус. *Океан, Буян, Иордан*, бел. *Кіян, Сіян, Ярдань* и др.).

3 Своеобразием отличается употребление в заговорах нумеративов. Они используются здесь не только с целью определения количества предметов, а отражают древнейшие представления восточных славян о магии чисел: русск. «...выйду я, раб Божий, на *три розстани* и помолюся я *трём братьям-ветрам...*», бел. «... у том гняздзе ляжаць *тры вужы, тры цары...*», укр. «ішло *три калікі* через *три ріки...*».

4 При всём многообразии заговорных текстов по размеру и строению выделяется несколько композиционных типов заговоров, в каждом из которых использованы свои приёмы и средства. К таким средствам относится наличие так называемых заговорных формул (зачинов, отсылов, пожеланий, закрепков-концовок): русск. «...на *восточной стороне* стоит святая церковь...», бел. «*Госпаду Богу памалюся, Прачыстай мамцы пакланюся...*», русск. «*На море-океане, на быстрой Бояне* – там есть гнездечко...», бел. «*На моры Буяні* там ёсць курган шырокі, высокі...». Из таких заговорных формул, как из кирпичиков, строится «здание» текста.

Таким образом, восточнославянские заговоры, безусловно, являются источником этнолингвистических исследований. По глубине архаики тексты заговоров не имеют себе равных в восточнославянском фольклоре. Исследуя те или иные языковые особенности данного жанра фольклора, мы знакомимся с представлениями, верованиями восточных славян, постигаем их менталитет.

### Список использованной литературы

1 Буслаев, Ф. И. О влиянии христианства на славянский язык: Опыт словаря по Остромирову евангелию / Ф. И. Буслаев. – М., 1848. – 211 с.

2 Карский, Е. Ф. Белорусы. Т. 3: Очерки словесности белорусского племени. Ч. 1: Народная поэзия / Е. Ф. Карский. – М., 1916. – С. 57–89.

3 Афанасьев, А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов: В 3-х ч. / А. Н. Афанасьев. – Ч. 1. – М., 1865. – 800 с.

4 Крушевский, Н. Заговоры как вид русской народной поэзии / Н. Крушевский. – Варшава, 1876. – 70 с.

5 Лукинова, Т. Б. Лексика славянского язычества / Т. Б. Лукинова // Этимология. 1984. – М. : Наука, 1986. – С. 119–124.

6 Барташэвіч, Г. А. Магічнае слова: Вопыт даследавання светапогляднай і мастацкай асновы замоў / Г. А. Барташэвіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 128 с.

7 Агапкина, Т. А. К реконструкции праславянских заговоров / Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков // Фольклор и этнография: Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры: Сб. научн. трудов – Л. : Наука, 1990. – С. 67–75.

8 Топоров, В. Н. Об индоевропейской заговорной традиции (Избр. главы) / В. Н. Топоров // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор. – М. : Наука, 1993. – С. 80–103.

*The article discusses the need to study East Slavic incantations and individual groups of words in these texts. In terms of the depth of the archaic, the texts of conspiracies are unparalleled in East Slavic folklore. Exploring certain linguistic features of this genre of folklore from the point of view of linguistics, we get acquainted with the ideas, beliefs of the Eastern Slavs, comprehend their mentality.*

**В. М. ЛУХВЕРЧЫК***(г. Мінск, УА «Беларускі дзяржаўны  
педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка»)***НАЙМЕННІ АСОБ У БЕЛАРУСКАЙ ПРЭСАНІМІ**

*У артыкуле аналізуюцца назвы перыядычных выданняў, утвораныя на базе найменняў асоб. Адзначаецца, што лексічна-семантычная група “адзінкі, якія з’яўляюцца найменнем асобы (групы / сукупнасці асоб)”, што паслужылі для ўтварэння беларускіх назваў часопісаў і газет, з’яўляецца дастаткова прадуктыўнай для фарміравання беларускай прэсаніі і ўключае шэраг падгруп. Зроблена выснова, што найбольшай прадуктыўнасцю характарызуецца падгрупа “найменне асобы (групы / сукупнасці асоб) паводле віду дзейнасці, прафесіі, назвы (тыпу) прадпрыемства, аб’яднання”.*

Беларускі перыядычны друк з’яўляецца аб’ектам розных міждысцыплінарных даследаванняў. Традыцыйна яго вывучэннем займаюцца гісторыкі, журналісты, аднак цікавай беларуская перыёдыка з’яўляецца і для мовазнаўцаў. З лінгвістычнага боку праведзена класіфікацыя газетных жанраў, вырашаюцца асобныя пытанні стылю перыядычных выданняў, акрэсліваюцца асаблівасці іх мовы. Дастаткова падрабязна і ў розных аспектах (сіntaxічным, функцыянальным, стылістычным) вывучаны спецыфіка і функцыі загаловачных комплексаў газетных і часопісных артыкулаў, аднак самі найменні сродкаў масавай інфармацыі не атрымалі належнага апісання ў лінгвістычнай літаратуры [2, с. 3]. Упершыню да вывучэння назваў расійскіх газет як адзінак анамастыкі звяртаецца Т. І. Кравец [2]. Пазней з’яўляецца манаграфія Л. Р. Мухаметзянавай [3], у якой класіфікуюцца найменні газет і часопісаў Рэспублікі Татарстан, і даследаванне М. А. Драгайцавай, прысвечанае сістэматызацыі назваў рэгіянальных друкаваных сродкаў масавай інфармацыі [1]. Іншыя моўныя аспекты назваў перыядычных выданняў прадстаўлены ў асобных артыкулах.

За час развіцця беларускай перыёдыкі зафіксавана каля 2000 беларускіх назваў перыядычных выданняў, якія існавалі ці існуюць і зараз на тэрыторыі Беларусі. Зафіксаваныя адзінкі з’яўляюцца разнастайнымі паводле структурных, семантычных, функцыянальных і іншых асаблівасцей.

Лексічна-семантычны аналіз онімаўтваральных асноў прэсонімаў (назваў перыядычных выданняў) дазволіў вылучыць шэраг лексічна-семантычных груп, з дапамогай якіх фарміруюцца назвы газет, часопісаў, бюлетэняў.

Значную па колькасці групу назваў перыядычных выданняў складаюць адзінкі, асновай для ўтварэння якіх паслужылі найменні асобы (групы / сукупнасці асоб). Так, намі зафіксавана 184 назвы газет і часопісаў, што складае каля 10% ад агульнай колькасці беларускіх прэсонімаў.

Вылучаная група прэсонімаў з’яўляецца гетэрагеннай. Так, сярод лексічна-семантычнай групы **“адзінкі, якія з’яўляюцца найменнем асобы (групы / сукупнасці асоб)”**, што служаць для ўтварэння назваў перыядычных выданняў, вылучаюцца шэраг падгруп. Разгледзім іх больш падрабязна.

Найбольш часта ў якасці назваў перыядычных выданняў выкарыстоўваюцца адзінкі, якія з’яўляюцца **найменнем асобы (групы / сукупнасці асоб) паводле віду дзейнасці, прафесіі, назвы (тыпу) прадпрыемства, аб’яднання**: *Дачнік, Журналіст, Земляроб, Калгасніца, Лесаруб-сплаўшчык, Металіст, Музыкант, Настаўнік, Падарожнік, Панчошніца, Трыкатажніца, Прадзільшчык, Рабселькор, Рыбак, Тэхнолаг, Футравік, Шахцёр* і інш. Пашыраны лексемы, утвораныя ад назваў арганізацый, якія абазначаюць асобу, якая працуе на гэтай арганізацыі: *Белпрамбудавец* – перыядычнае выданне Белпрамбуда, *Валадарац* –

перыядычнае выданне Магілёўскай швейнай фабрыкі імя В. Валадарскага, *Гастэлавец* – перыядычнае выданне калгаса імя М. Ф. Гастэлы Мінскага раёна, *Лекертавец* – перыядычнае выданне Віцебскай абутковай фабрыкі імя Г. Д. Лекерта, *Прафінтэрнавец* – перыядычнае выданне швейнай фабрыкі “Прафінтэрн”, *Свярдловец* – перыядычнае выданне свінасаўгаса імя Я. М. Свярдлова, *Сталінец* – перыядычнае выданне свінасаўгаса імя І. В. Сталіна Дзяржынскага раёна, *Шчаткомбавец* – перыядычнае выданне Віцебскага шчаціннага камбіната імя В. У. Куйбышава і інш.

У межах падгрупы фіксуецца прэсонім з прыназоўнікам **на**, прыназоўнік ужываецца пры абазначэнні “асобы, прадмета або з’явы, у бок якіх накіравана якое-небудзь дзеянне” [5, с. 53]: *На акупанта!*.

У 1930-я гг. шырока выкарыстоўваліся назвы перыядычных выданняў, утвораныя з дапамогай лексем, якія з’яўляюцца **найменнем асобы паводле паказчыкаў працы**: *Перадавік*, *Стаханавец*, *Ударнік*, *Ударніца*. Адзначым, што адметнасцю перыяду савецкай перыёдыкі з’яўляецца існаванне аднолькавых назваў газет і часопісаў у розных населеных пунктах. Так, прэсонім *Стаханавец* існаваў у трох населеных пунктах, назва газеты *Ударнік* – у дзевяці і г. д.

У савецкі час актыўна з’яўляліся назвы перыядычных выданняў, асновай для ўтварэння якіх служачь лексічныя адзінкі, што з’яўляюцца **найменнем асобы паводле назвы партыі, грамадскай арганізацыі, сістэмы поглядаў, ідэй і пад.**: *Большавік*, *Камсамалец*, *Камуніст*, *Ленінец*, *Сталінец* і інш. Звернем увагу, што частка зафіксаваных прэсонімаў з’яўляюцца поліматываванымі: у адных выпадках яны ўтварыліся ад назвы прадпрыемства, аб’яднання (*Сталінец* – перыядычнае выданне свінасаўгаса імя І. В. Сталіна Дзяржынскага раёна), у другіх – ад палітычнай мянушкі (*Сталінец* – газеты Арэхаўскага, Бешанковіцкага, Ветрынскага, Грэскага, Добрушскага, Журавіцкага і іншых раёнаў) і г. д.

Невялікую падгрупу складаюць **прэсонімы-найменні асобы паводле адносін да дзяржавы, грамадзянскай актыўнасці / пазіцыі**: *Авангард* – ‘вядучая, найбольш свядомая і актыўная частка якой-небудзь грамадскай групы, арганізацыі’ [4, с. 32], *Актывіст*, *Грамадзянін*, *Патрыёт*.

У падгрупу **найменняў асоб паводле месца жыхарства**, якія паслужылі назвамі перыядычных выданняў, уключаны адзінкі, утвораныя ад назвы горада (гарадскога пасёлка): *Віцебчы*, *Зялёвянчэчка*, *Кіравец*, ракі: *Дняпровец*, або ад апелятыва, які абазначае тэрыторыю: *Правінцыялка*.

Шэраг прэсонімаў утварыўся на аснове адзінак, якія з’яўляюцца **найменнем асобы паводле назвы або тыпу навучальнай установы**: *Гімназіст*, *Завочнік-саўпартшколец* – перыядычнае выданне Усебеларускай завочнай саўпартшколы, *Камвузавец* – перыядычнае выданне Віцебскага вярчэння камвуза, *Кіравец* – перыядычнае выданне Беларускага камуністычнага інстытута журналістыкі імя С. М. Кірава, *Ленінец* – перыядычнае выданне Усесаюзнага камуністычнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна і інш.

Сярод назваў перыядычных выданняў, утвораных на базе **найменняў асобы паводле нацыянальнасці**, фіксуюцца адзінкі *Беларус* і *Беларусачка*.

У падгрупу прэсонімаў, асновай для якіх паслужылі **найменні асобы паводле сувязей (адносін) з іншымі людзьмі**, уваходзяць наступныя адзінкі: *Грамада*, *Сяброўка*, *Сям’я*.

У межах групы назваў перыядычных выданняў, асновай для якіх паслужылі найменні асобы, фіксуюцца прэсонімы кампазітны. Сярод іх вылучаюцца назвы перыядычных выданняў, у якіх адзін з кампанентаў называе асобу **паводле паказчыкаў працы**, другі – паводле **віду дзейнасці, прафесіі**: *Будаўнік-ударнік*, *Кавалерыст-ударнік*, *Свінар-ударнік*, *Ударнік-лугавод*, *Ударнік-свінавод*, *Ударнік-сувязіст*; **паводле назвы партыі, грамадскай арганізацыі, сістэмы поглядаў, ідэй і пад.**: *Камсамалец-ударнік*.

Такім чынам, у межах групы назваў перыядычных выданняў, асновай для ўзнікнення якіх паслужылі найменні асоб, вылучаюцца наступныя падгрупы: адзінкі, якія з’яўляюцца найменнем асобы (групы / сукупнасці асоб) паводле: віду дзейнасці, прафесіі, назвы (тыпу) прадпрыемства,

аб'яднання; паказчыкаў працы; назвы партыі, грамадскай арганізацыі, сістэмы поглядаў, ідэй і пад.; адносін да дзяржавы, грамадзянскай актыўнасці / пазіцыі; месца жыхарства; назвы або тыпу навучальнай установы; нацыянальнасці; сувязей (адносін) з іншымі людзьмі. Частотнасць узнікнення прэсонімаў пэўнай падгрупы залежыць ад перыяду ўзнікнення назвы газеты, часопіса, сацыяльных праблем грамадства, якія існавалі ў пэўны час.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Дрогайцева, М. А. Коммуникативная эффективность медианоминации (на материале названий региональных печатных средств массовой информации) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / М. А. Дрогайцева. – Воронеж, 2019. – 189 л.
- 2 Кравец, Т. И. Название газеты : ономазиологический и стилистический аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. / Т. И. Кравец. – Екатеринбург, 2002. – 199 л.
- 3 Мухаметзянова, Л. Р. Названия газет и журналов : функционально-прагматический аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. Р. Мухаметзянова. – Казань, 2018. – 318 л.
- 4 Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / уклад. : І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : БелЭн, 2016. – 986 с.
- 5 Шуба, П. П. Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў / П. П. Шуба. – Мінск : Народная асвета, 1993. – 168 с.

*The article analyzes the names of periodicals formed on the basis of the names of persons. It is noted that the lexical-semantic group “units that are the name of a person (group/set of persons)”, which served to form the names of Belarusian magazines and newspapers, is quite productive for the formation of the Belarusian press and includes a number of subgroups. It is concluded that the subgroup “name of a person (group/set of persons) by type of activity, profession, name (type) of an enterprise, association” is characterized by the highest productivity”.*

УДК 811.161.3'271.12:929\*Я.Купала

#### **В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### **НАКІРУНКІ ПРАЦЫ ЯНКІ КУПАЛЫ ПА ЎНАРМАВАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

*Артыкул прысвечаны вызначэнню ролі Янкі Купалы ў працэсе развіцця і станаўлення беларускай літаратурнай мовы, выпрацоўцы нармалізацыі новай беларускай мовы напачатку XX ст. Вызначаны розныя накірункі такой працы паэта як моваведа праз пошук і адбор слоў, адпаведнай граматычнай формы, тыповых словаўтваральных сродкаў, пэўных канструкцый, што паширала вобразна-выяўленчыя і новыя семантычныя магчымасці слоў, служыла іх шырокаму выкарыстанню, спрыяла распаўсюджанню, прагнавала нормы беларускай літаратурнай мовы.*

Янка Купала вядомы кожнаму беларусу і далёка за межамі Беларусі як класік беларускай літаратуры, як рамантык-паэт, выдатны драматург, палыміяны публіцыст, як чалавек, які прыйшоў у свет з вялікай місіяй Асветніка, Творцы, Прарока, які стаяў ля вытокаў станаўлення і развіцця беларускай літаратурнай мовы, як Аляксандр Пушкін у рускай, Тарас Шаўчэнка ва ўкраінскай мовах усходнеславянскіх народаў.

Творчасць паэта прыпадае на той час, калі беларуская мова пасля доўгага перапынку ў сваім афіцыйным выкарыстанні толькі пачынала сваё адраджэнне, калі ў сувязі з інтэнсіўнасцю працэсу беларусізацыі адбывалася паскоранае станаўленне і развіццё

літаратурных норм беларускай мовы як важнейшага паказчыка кожнай літаратурнай мовы. Першы паэтычны твор Янкі Купалы датаваны ім 1904 г., а яго першы друкаваны верш «Мужык» – 1905 г. І менавіта мастаку беларускага слова выпала місія быць адным з творцаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, адным з пачынальнікаў выпрацоўкі яе норм. Дакладна і поўна, аргументавана і доказна акрэсліць ролю Купалы ў нармалізацыйных працэсах, зададзеных ім кірунках выпрацоўкі розных норм сучаснай беларускай літаратурнай мовы стала магчымым пасля ажыццяўлення двух вежавых і найбольш значных выданняў, звязаных з творчасцю паэта.

Гэта найперш выданне поўнага збору твораў Янкі Купалы ў 9 тамах (1995-2003), дзе ў выдзеленых «Іншых рэдакцыях і варыянтах» былі змешчаны праўкі паэта варыянтаў рознага тыпу і ўзроўню, аб'ём якіх складае больш за 300 старонак. Дзякуючы гэтым матэрыялам і аналізу розных рэдакцый аднаго і таго ж твора, асобнай страфы, аднаго радка, словазлучэння ці нават слова дазваляе заглянуць у творчую лабараторыю пісьменніка, назіраць за яго карпатлівай працай у пошуках патрэбнага слова, адбору з некалькіх магчымых варыянтаў аднаго для больш дакладнага, вобразнага выражэння ў адпаведнасці з задумай, тэмай твора, задачамі аўтара, прасачыць за працэсам удасканалення формы і зместу твора, за пошукамі адзінамагчымага беларускага слова сярод прадстаўленых слоў-суседзяў, шматлікіх дыялектных варыянтаў, за гучаннем слова ў кантэксце, за яго формай у сінтаксічных адзінках, яго адметнага для беларусаў спосабу ўтварэння, марфемнага складу і інш.

Другой знамянальнай падзеяй у купаліяне, у тым ліку і найперш у вызначэнні місіі і ролі Янкі Купалы ўвогуле і ў станаўленні і развіцці беларускай літаратурнай мовы і яе нармалізацыі ў прыватнасці, стала падрыхтоўка слоўніка на кафедры беларускай мовы Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны, якая пачалася ў далёкім 1975 г., і затым працяглае выданне «Слоўніка мовы Янкі Купалы» ў 8 тамах 9 кнігах (1997-2012). У гэтым выданні змешчана 31 820 слоўнікавых артыкулаў, размешчаных на 3791 старонцы, у ім зафіксавана больш за 25 000 лексем, што складаюць лексічны здабыткі беларускага паэта. Сёння «Слоўнік мовы Янкі Купалы» дазваляе ацаніць не толькі каштоўны лінгвістычны і літаратурны матэрыял, тую вычарпальную семантычную характарыстыку кожнага слова, але і вызначыць, якія лексіка-семантычныя і структурныя кампаненты купалаўскага слова сталі здабыткам сучаснай беларускай літаратурнай мовы, што змянілася ў яе слоўніку за пэўны перыяд, прасачыць за колькасцю не толькі ўжытага ў мове твораў мастака кожнага слова, але і кожнай яго формы, словаўтваральнай мадэлі, уключанасці ў назву твора і інш.

Вывучэнне і аналіз матэрыялаў у «Іншых рэдакцыях і варыянтах», што даюць звесткі аб розных, самых найменшых адрозненнях у выбары, афармленні слова, ці вызначаных у «Слоўніку мовы Янкі Купалы» колькасных паказчыкаў ужывання абранага паэтам слова з яго семантычным аб'ёмам, граматычнай разнастайнасцю формаў, устойлівых спалучэнняў, назваў твораў дазваляюць з поўным правам, доказна і аргументавана выдзеліць некалькі важнейшых руслаў працы паэта, зададзеных ім напрамкаў у фарміраванні лексічнага складу сучаснай беларускай літаратурнай мовы і выпрацоўцы яе лексічных, словаўтваральных, граматычных, фразеалагічных нормаў.

Першым і найбольш колькасна прадстаўленым накірункам працы паэта з'яўляецца яго жаданне ўдасканаліць мову сваіх твораў, што ілюструе рэдакцыйная праўка аўтара пры падрыхтоўцы твораў да выдання ці пры перавыданні зборніка. І ў кожным выпадку гэта становіцца важнейшай прычынай перагляду, дапрацоўкі, унясення змен, выбару таго слова, словазлучэння, формы, што найбольш адпавядае кантэксту.

Гэта найперш пошук адзінамагчымага слова, яго формы, месца ў кантэксце твора для дакладнага выражэння думкі, тэмы і ідэі твора, спалучанасці з іншымі словамі, вобразнага адлюстравання і эмацыянальна-экспрэсіўнага ўздзеяння на чытача-слухача. Найбольш часта праўка датычыць замены асобнага ці некалькіх слоў у радку верша, як, напрыклад, у наступных: *Буду пець, бо мне дар гэты Богам пасланы* – *Буду пець, бо мне дар гэты доляй пасланы*; *За свабоду сваю / Я гарой пастаю* – *За свабоду сваю / Я душой пастаю*; *З надзеяй гаротнай, / Са слёзкай чырвонай / Блуджу я, маркотны, / Па родных загонах* – *З надзеяй*

гаротнай, / З слязою чырвонай / Блуджу я, маркотны, / Па родных загонах; Вярочкай вецер махае / Варушыць асінка зямлю – Вярочкаю вецер махае / Варушыць асіна зямлю і інш.

Нярэдка пры замене аднаго ці некалькіх слоў мяняецца іх парадак падачы ў радку (*Кепскі час настаў – Час благі настаў; На ў лапцях нагах, на ў крыві руках – На руках у крыві, на нагах у лапцях; І чуў я голас вольных сноў – І чуў я вольны кліч сыноў* і інш.), удасканалваецца гучанне радкоў ў адпаведнасці з фанетычнымі асаблівасцямі беларускай мовы (*Долю б каб бачыў у родным народзе – Долю каб бачыў у родным народзе; Я, калі б з ёй разлучыўся, / Плакаў б з усіх сіл – Я, калі б з ёй разлучыўся, / Плакаў з усіх сіл;*) і інш. Выбар паэтам патрэбнага слова звязаны з шэрагам змен як выніку яго пошукаў адпаведнай сэнсавай і стылістычнай спалучальнасці слоў. Так, напрыклад, прыведзеныя два радкі паэт правіць тройчы: *Аж пакуль гэта «сонца» узойдзе ў наша ваконца / Напэўна раса выесць вочы – Знаць пакуль гэта «сонца» ўзойдзе ў наша ваконца / Начная раса выесць вочы – Знаць пакуль гэта «сонца» гляне ў наша аконца / Начная раса выесць вочы*. Тут замена дзеяслова *ўзойдзе* на *гляне* найбольш адпавядае спалучэнню з ужытымі з залежнымі словамі *ў наша аконца* і спрыяе сугучнасці з назвай верша «Загляне сонца ў наша аконца», а замена прыслоўя *напэўна* прыметнікам *начная* пераводзіць прыблізнасць выказвання, няпэўнасць аўтарскага меркавання ў сцвярдзальнае і заканамерна ўздзейнічае на чытача і яго ўспрыманне твора. Выразным прыкладам стылёвай адпаведнасці выбару слова з'яўляецца замена пачаткова ўжытага лаянкавага слова *сволач* стылістычна нейтральным *шэльма*, што ілюструе праўка верша «Над калыскай»: *Будзеш пан вялікі з віду і сволач душой – Будзеш пан вялікі з віду і шэльма душой*.

Паэт, выкарыстоўваючы запасы дыялектнай мовы, вуснай творчасці свайго народа, стварыў непаўторныя паэтычныя тэксты, у якіх арыгінальнасць вобразнага выказвання дасягаецца галоўным чынам за кошт актывізацыі стылістычнага патэнцыялу агульнанароднай лексікі і фразеалогіі, стварэння незвычайных словаспалучэнняў, якія дазваляюць надаваць новыя і глыбокія вобразныя сэнсы і рэалізоўваць семантычныя пераўтварэнні.

Паэтычнае маўленне, якое характарызуецца найбольшай увагай да семантыкі, надзвычай спрыяльнае для раскрыцця патэнцыяльных магчымасцяў слова. І заслуга майстра слова менавіта ў выяўленні патэнцыяльных магчымасцяў мовы і тым самым у пашырэнні магчымасцяў літаратурнай мовы, хаця на першым часе і ненарматыўных, а магчыма, што яны так і застануцца аўтарскімі знаходкамі. Напрыклад, дзеяслоў *звінец* у слоўніку мовы Купалы на аснове выкарыстання слова ў розных кантэкстах зафіксаваны з чатырма значэннямі: 1) 'утвараць тонкі металічны гук' з указаннем ужывання слова ў пераносным значэнні і розных адценнях (адгукацца, спяваць – птушкі, поўніца чым-н. звінчым); 2) 'гучаць, несціся'; 3) 'шалясцаць'; 4) 'быць, стаяць', у той час як у тлумачальным слоўніку беларускай мовы ў 5 т. з 6 кніг (1977-1987) фіксуецца толькі адно – 'утвараць тонкі металічны гук' [2, с. 441].

Паэт выводзіць у шырокі свет беларускае народнае слова, выяўляе новыя значэнні вядомых слоў, нярэдка ўтварае новыя словы, як, напрыклад, *палея* – 'жанчына, што займаецца праполкай', *квольнік* – 'квола чалавек'; *непрыдумны, распасвены, скурганены, скурганіць, усмярціць*, тым самым пракладваючы ім дарогу ў лексічныя здабыткі беларускай літаратурнай мовы, запаўняючы лакуны словаўтварэння, узмацняючы выказванне, надаючы новы змест.

Яшчэ два важныя накірункі працы паэта ў нармалізацыі мовы дакладна вызначаюцца праз яго імкненне адшукваць сваё, беларускае, слова, тыповую для беларусаў граматычную форму, адметную ад слоў мовы суседзяў з усходу ці захаду. Пры гэтым адзначым, што такая праца паэта праходзіць у той час, калі адсутнічаюць нормы беларускай мовы, калі на тэрыторыі Беларусі шырока скарыстоўваюцца поруч з беларускай польская і руская мовы, калі, як адзначае І. Багдановіч, «сам беларускі народ як чытацкае асяроддзе быў двухмоўным: шляхта трымалася польскай мовы, сяляне размаўлялі па-беларуску, у канцы XIX ст. з'яўлялася ўжо і рускамоўнае кола інтэлектуалаў» [1, с. 7]. Ды і сам паэт шырока скарыстоўвае здабыткі суседніх моў, у прыватнасці рускай і польскай моў, нават піша па-польску, асабліва ў пачатковы перыяд свайго творчасці.

Сапраўды, паэт знаходзіўся пад моцным уплывам рускай мовы, а таму аналіз лексічнага складу яго твораў дазваляе адзначыць нярэдкае выкарыстанне беларускага і рускага слова як захаваных варыянтаў. І разам з тым актывізуецца мэтанакіраваная праца мастака па вызваленні ад русізмаў, як гэтыя словы можна было б абазначыць з сучасных пазіцый. Янка Купала шукае адпаведнае беларускае слова, замяняючы ім рускую лексему, адпаведную граматычную форму ў беларускай мове ў адрозненне ад рускай. Прыкладаў гэтых пошукаў і замен надзвычай шмат, яны ілюструюць адметнасць цэлых лексіка-граматычных пластоў дзвюх моў (*веткі, веце – галлё, разговор – гоман, совет – парада, стация – артыкул, труд – праца, хохат – рогат; вызываць – выклікаць, завідаваць – зайздросціць, прызываць – заклікаць, нажалець – пашкадаваць, шуціць – жартаваць, хахатаць – рагатаць; бябрэжны – бямежны, напрасныя – дарэмныя, последні – апошні, пахаронныя – хаўтурныя, сільны – дужы; вакруг – вокал, вакол, калісь-то – калісьці, скоро – хутка; весь – увесь, з нею, з ней – з ёю, інымі – іншымі, такіх-та – такіх вось, но дарма – дык дарма, но ўсё ж – ды ўсё ж, но ўсё – але ўсё; із вёскі – з вёскі, із лета ў лета – ад лета да лета, із вас – між вас, срэдзь віхроў – між віхраў і інш.), уласцівых кожнай мове сваіх асаблівасцей формаўтварэння (*праця на полі – працяючы на полі, згінуўшы ў кайданах – згінуты ў кайданах, заснуўшы сілы – драмлючыя сілы – прыспаныя сілы; бед – бедаў, браця – браці, крылья – крылле, да грудзі – да грудзей; кінуці – кінуць, разбудзе – разбудзіць, люблюсь – люблюся; скарэй – хутчэй і інш.*), марфемнага складу і словаўтваральнай будовы (*братцы – браткі, галубачкі – галубанькі, дзевачкі – дзяўчаткі, ночачка – ночанька, найсці – знайсці, усплю – прысплю і інш.*). Пры гэтым заўважым, што нярэдка паэт пакідае скарыстаныя варыянтныя формы, паколькі не заўсёды можна было паправіць, замяніць без істотных страт інтанацыйна-рытмічнай арганізацыі радка, страфы, усяго твора. Але і тут дадзеныя матэрыялы «Слоўніка мовы Янкі Купалы» паказваюць перавагу беларускіх слоў, іх форм праз колькасны паказчык. Так, напрыклад, назоўнікі *грудзь* як рускі варыянт назоўніка толькі адз. ліку, *топаль* як толькі назоўніка м. роду ўжыты адпаведна 14 і 1 раз, а іх беларускія варыянты *грудзі* і *таполя* як назоўнікі адпаведна толькі мн. ліку і толькі ж. роду – 218 і 28; назоўнік *мысль* зафіксаваны 27 разоў, а *думка* – 447, дзеяслоў *відзець* 11 разоў, а *бачыць* – 427, злучнік *да* 5 разоў, а *ды* – 605 і інш.*

Не менш плённая праца праведзена паэтам і адносна пошукаў і замен слоў з польскай мовы тыповымі беларускімі (*гвезда – зорка, захэнцаць – ахвоціць, ксёнжкі – кніжкі, кранідла – краніла, нэндза – гора, хвароба, крыўда, бяда; нэндзны – марны, пекна – складна, пекны – цудоўны, цёнгле/я – цягам, вечна і інш.*) ці новым лексічным наборам слоў (*Будзеш жыці ў паняверцы – Будзеш жыць з нудой у сэрцы*) як яшчэ адно накіраванне ў працы паэта, што мела выключнае значэнне для пошукаў свайго слова, адметнага, уласнага і фарміравання беларускай лексікі. Зразумела, што і адносна польскіх слоў, якія засталіся ў творах паэта, можна знайсці апраўданне і патлумачыць найперш патрэбамі рыфмы і рытміка-інтанацыйнай арганізацыі страфы, як, напрыклад, першай страфы верша «Змачу пёрка...»: *Змачу пёрка ў атрамэнту / Ды як чыркну па паперы, – / Крэнт-мэнту, крэнт-мэнту, – / Як быкі, стаяць літэры.* А яшчэ гэта спецыяльныя сродкі моўнай індывідуалізацыі і характарыстыкі персанажа, што зусім заканамерна і апраўдана для ўжывання паланізмаў на тэрыторыі Беларусі (*– А хто там? – так чуем. / – Свае, кажам, людзі. / – Дык проша ж у хату! / – Сват нешта марудзе.*), ці скарыстанне іх для ўзмацнення гукавой выразнасці ў слоўным акружэнні, як, напрыклад, лексемы *лісць*: *Не пужайся, што лісць нажаўцелы / Лес скідае з канца да канца.*

Янка Купала з’яўляецца прадстаўніком цэнтральных беларускіх гаворак, і ён адштурхоўваецца не толькі ад уплываў з захаду і ўсходу, але і выбірае з ліку шматлікіх дыялектных адзінак найбольш пашыранае, ужывальнае. Менавіта гэта праца – яшчэ адзін накірунак у працы і пошуках паэта, з аднаго боку, па ўдасканаленні сваіх твораў, з другога – па выпрацоўцы лексічных і граматычных норм беларускай літаратурнай мовы. Вядома, што беларуская літаратурная мова фарміравалася на аснове народных гаворак, але выбраць з іх найлепшае, адпаведнае слова – складаная задача. Штуршком для паэта ў гэтым

кірунку можна лічыць яго працу ў газеце «Наша ніва», калі, атрымліваючы допісы з розных куткоў Беларусі, ён бачыў разнабой у абазначэнні аднаго і таго ж на розных тэрыторыях Беларусі, у выніку чаго Творца зноў вызначае арыентацыю на лексічныя здабыткі беларускай літаратурнай мовы. Так, паасобныя дыялектныя словы былі заменены ў яго творах на больш пашыраныя, вядомыя большасці, як, напрыклад, наступныя: *гвар* – *шум*, *гыжа* – *шпарка*, *кавёла* – *нага*, *кнея* – *пушча*; *проламка*, *поламка* – *палонка*, *палынь* – *палын*, *кожсын* – *кожны*, *нігдзе* – *нідзе* і інш. Асабліва шырока прадстаўлены пошукі, адбор і замена адносна граматычных форм. Вось толькі некаторыя ілюстрацыі тыпу *бед* – *бедаў*, *бяроз* – *бярозаў*, *даць* – *даляў*, *крыніц* – *крыніцаў*; *грудзьмі* – *грудзямі*, *гасцямі* – *гасцямі*; *у палёх* – *у палях*, *у грудзёх* – *у грудзях*; *кінуці* – *кінуць*, *заводзе* – *заводзіць*, *пажыча* – *пазычыць*, *плачэць* – *плача*, *змагаціся* – *змагацца* і інш.

Нельга не адзначыць і такі напрамак працы Янкі Купалы, як яго адбор і скарыстанне фразеалагічных багаццяў беларускай мовы і такім чынам фарміраванне фразеалагічнага складу беларускай літаратурнай мовы. Заўважым, што ў мове яго твораў шырока скарыстаны фразеалагізмы, асабліва яго драматычныя творы, а ўсяго, паводле складзенага «Слоўніка фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы» [3], зафіксавана амаль 3000 фразеалагічных адзінак, што сведчыць пра выключны індывідуальна-аўтарскі багаж фразеалагізмаў. Для параўнання прывядзем «Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы» І. Я. Лепешава, які лічыцца найбольш поўным слоўнікам фразеалагізмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы і які ўключае каля 7000 фразеалагізмаў [4; 5]. Пры гэтым адзначым, што ў ім ілюстраваны далёка не ўсе купалаўскія фразеалагізмы, хоць маюць на гэта ўсе правы як, напрыклад, купалаўскі фразеалагізм *гара навалілася на плечы*, які адразу ж утварае антанімічную пару з семантычна супрацьлеглым літаратурным адпаведнікам *гара з плеч звалілася*, а значыць ліквідуе адсутнасць антанімічных адносін фразеалагізмаў.

Думаецца, што пры складанні новых тлумачальных, фразеалагічных слоўнікаў беларускай літаратурнай мовы ў іх павінна знайсці сваё месца пэўнае слова, улічаны яго семантычны аб'ём з улікам матэрыялаў «Слоўніка мовы Янкі Купалы», а тым больш кожны фразеалагізм, выкарыстаны Янкам Купалам, які мае права на літаратурную прапіску.

Такім чынам, усе выпадкі праўкі, усе пошукі найбольш патрэбнага, адпаведнага слова, яго граматычнай формы, словаўтваральнай структуры, марфемнага складу, фанетычнага афармлення, адбору фразеалагічных адзінак з'яўляюцца сведчаннем дбайных адносін паэта да мовы сваіх твораў, яго карпатлівай працы над удасканаленнем формы ў адзінства са зместам твора, з выражэннем думкі і разам з тым гэта праца – сведчанне адказнасці паэта, асэнсавання сваёй місіі Творцы, гэта прызнанне яго як арганізатара і выканаўца складальнік лексічных багаццяў беларускай літаратурнай мовы, яе нормаў.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Багдановіч, І. Э. Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Э. Багдановіч. – Мінск : Бел. навука, 2001. – 387 с.
- 2 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 2 : Г – К / рэд. тома А. Я. Баханькоў. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
- 3 Ляшчынская В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель : УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2007. – 312 с.
- 4 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1: А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.
- 5 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 2: М-Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.

*The article is devoted to determining the role of Yanka Kupala in the development and formation of the Russian literary language, the development of normalization of the new Belarusian language in the*

early twentieth century. Various directions of such work of the poet as a linguist are identified through the search and selection of words, the appropriate grammatical form, typical word-formation means, certain constructions, which expanded the figurative and new semantic possibilities of words, served their wide use, promoted the spread, predicted the norms of the Russian literary language.

УДК 811.161.1'42'373.231:821.161.1

**М. С. МАТВЕЕВА**

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины»)

## КРИТЕРИИ ВЫДЕЛЕНИЯ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ИМЕН

*В статье представлено определение понятия «прецедентность», приводятся различные подходы к выделению критериев прецедентности, в целом, а также прецедентности имен собственных, в частности. Выделяются основные и формальные признаки, которые свидетельствуют о том, что то или иное имя собственное является прецедентным.*

Несмотря на тот факт, что явление прецедентности исследуют уже не одно десятилетие (теории прецедентности посвящены научные работы таких ученых, как В. В. Красных, Ю. Н. Караулов, Д. Б. Гудков, Д. Б. Багаев, И. В. Захаренко, Е. А. Нахимова), до сих пор ученые-лингвисты не пришли к единому мнению относительно критериев прецедентности имен собственных, что послужило появлению различных подходов к решению данной проблемы. В представленной статье будут рассмотрены некоторые из этих подходов.

Прецедентное имя является одним из прецедентных феноменов, которые входят в состав прецедентов в широком смысле этого слова.

Понятие прецедентных феноменов неразрывно связано с понятием «прецедентный текст». Впервые данный термин использовал Ю. Н. Караулов в 1986 году. Ю. Н. Караулов определял прецедентные тексты как тексты, «1) значимые для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношениях; 2) имеющие сверхличностный характер, т. е. хорошо известные и широкому окружению данной личности, включая ее предшественников и современников, и, наконец; 3) такие, обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности» [1, с. 216].

Как следует из вышеизложенного, одним из критериев, в соответствие с которым текст может рассматриваться как прецедентный, является его общеизвестность. Однако данный критерий не всегда справедлив, так как тексты могут становиться прецедентными на короткий период времени, т. е. прецедентность приобретает темпоральный, другими словами, временный характер. В таком случае они не могут быть известны абсолютно всем представителям лингвокультурного сообщества. В связи с этим Г. Г. Слышкин выделяет микрогрупповые, макрогрупповые, национальные, цивилизационные и общечеловеческие прецедентные тексты [4, с. 28].

Л. В. Моисеенко выделяет следующие критерии прецедентности:

- включенность в когнитивную базу национальной культуры;
- рекуррентность или повторяемость;
- вторичность языковой интерпретации, реинтерпретируемость;
- автосемантичность;
- функционирование в коммуникативном процессе в качестве культурного знака;
- соотнесенность с интенциями (намерениями) говорящего.

В качестве дифференциальных критериев Л. В. Моисеенко выделяет критерий коммуникативной значимости, а также критерий лингвокультурного статуса явления, что позволяет отличить прецедентные единицы от рекуррентных, таких как компьютерные технологии, кризис.

По мнению Л. В. Моисеенко, прецедентное имя следует отличать от таких понятий, как «культурема» и «реалия». Разграничить данные понятия позволяет критерий вторичности. Термин «культурема» представляет собой «определенный знак культуры, имеющий языковое выражение, при этом знак является обозначающим, а реалия обозначаемым (под реалиями в данном случае понимается все, что относится к культуре: предметы, функции, обычаи, факты поведения и т. п.). Культурема – более широкое понятие, чем прецедентные единицы. К примеру, Большой театр, фестиваль «Спасская башня» – это реалии и культурымы, но, согласно критерию вторичности языковой репрезентации – не прецедентные имена, так как невозможно определить прецедент для этих лексем» [2, с. 18–19].

Е. А. Нахимова отмечает высокую значимость следующих критериев прецедентного имени:

- связанность соответствующих имен с классическими произведениями;
- общеизвестность соответствующих феноменов или известность большинству членов лингвистического сообщества;
- регулярная воспроизводимость, повторяемость соответствующих имен в текстах;
- неденотативное использование имени в функции культурного знака [3, с. 57].

Однако использование указанных выше критериев не всегда является надежным основанием для того, чтобы считать то или иное имя собственное прецедентным. Так, вызывает сложность отнесение того или иного текста к числу классических или общеизвестных, или же известных большинству членов лингвокультурного сообщества. Отсюда следует, что для того, чтобы отнести то или иное имя собственное к разряду прецедентных, необходимо учитывать не только основные критерии, но также формальные признаки прецедентности.

Так, Е. А. Нахимова выделяет следующие формальные критерии прецедентности антропонимов:

1) морфологический критерий (использование имени собственного в форме множественного числа, добавление суффиксов, трансформация грамматического рода):

*Накануне Победы горстка «детей Арбата» пишет «саги», снимает «штрафбаты». Опираясь на путинское телевидение, спуская с поводков «радзинских», «розовских» и «радзиховских», тшится в очередной раз вбить кол в сталинизм.*

*Новоявленная Данка вчера призвала голосовать за себя на президентских выборах «как за символ некоего мужества и готовности к борьбе»;*

2) графический критерий (написание имен собственных то с прописной, то со строчной буквы):

*Дайте нам 20 лет покоя. Без Шариковых, без истерик. Вы не узнаете Россию – мы будем жить лучше, чем в Европе.*

*Россия – родина слонов, жириновских и шандыбиных;*

3) атрибутивный критерий (использование определений указывающих на употребление имени собственного в нетрадиционном значении. К таким определениям можно отнести такие слова, как *новый, следующий, наши, современный* и др.):

*Теперь он политический изгнанник, мученик, новый Троцкий – это гарантирует ему свободу и финансовую активность на Западе.*

*Так вот, действительность выглядит совершенно иначе. В 80-х годах в КНР активно проводилась политическая перестройка и либерализация по советскому образцу. В КНР были и «китайский Горбачев», и даже «китайский Ельцин»;*

4) синонимический критерий (имена собственные представлены как однотипные по своему значению, т. е. происходит образование контекстуальных синонимов):

*Чубайс – это базовый элемент системы в стране. Вроде Энгельса у коммунистов. Маркс у них – Гайдар. Энгельс – это Чубайс. Ленин – Горбачев. Ельцин – Сталин. Если вытащить базовый элемент, система зашатается.*

*Эдуард Лимонов, потенциальный Робеспьер «ситцевой» революции, принял меня соответственно – в типовой квартире подпольщика;*

5) пунктуационный критерий (имя собственное написано в кавычках, что подчеркивает использование данного имени в коннотативном (метафорическом) значении):

*Да и не годятся наши оранжевые «немцовы» на роль плакальчиков за Россию.*

*Главные спонсоры «демократической оппозиции» – навишие олигархи Березовский, Невзлин. «Человеческая обида» этих «графов Монте-Кристо» вполне понятна. Но это – их личные проблемы;*

6) темпоральный критерий (имя собственное употребляется в несвойственном для него временном контексте, имена представителей прошлых эпох могут использоваться в контексте настоящего или даже будущего времени):

*Мобилизация народа неизбежна. Дух не может дремать бесконечно. Россия грезит вождем. Он будет велик, прозорлив и добр. Будет Сталиным и Сергием Радонежским, Петром Великим и Николаем Федоровым. Пушкиным и Королевым. Он среди нас. Ищите его по нимбу вокруг головы;*

7) ссылки на источник прецедентности (к таким ссылкам относятся ссылки на художественное произведение, автора, определенный период в истории др.):

*Так что БАБ все больше становится похож на Фирса из «Вишневого сада» А. П. Чехова. Пришли новые олигархи – и старый больше не нужен. Демонизированная фигура окончательно отлучена от российской политики [3, с. 60–68].*

Таким образом, на основании всего вышеизложенного, можно сделать следующий вывод. Несмотря на внушительное количество научных трудов, посвященных проблеме прецедентности, в целом, и вопросу критериев выделения прецедентности имен собственных, в частности, единая система критериев прецедентности пока не разработана. Однако на данный момент можно выделить такие существенные признаки прецедентности имен, как связанность соответствующих имен с классическими произведениями; общеизвестность соответствующих феноменов или известность большинству членов лингвистического сообщества; регулярная воспроизводимость, повторяемость соответствующих имен в текстах; недекларативное использование имени в функции культурного знака. Также необходимо учитывать и следующие формальные критерии прецедентности: графические, пунктуационные, морфологические, синтаксические и другие.

### Список использованной литературы

- 1 Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 2007. – 264 с.
- 2 Моисеенко, Л. В. Лингвокогнитивные основы теории прецедентности : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Л. В. Моисеенко ; Московский гос. лингв. ун-т. – Москва, 2015. – 52 с.
- 3 Нахимова, Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации / Е. А. Нахимова. – Екатеринбург: ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т.; Институт социального образования, 2007. – 207 с.
- 4 Слышкин, Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М., 2000. – 128 с.

*The article presents the definition of the concept “precedence”, provides various approaches to the selection of criteria for precedence in general as well as the precedence of proper names in particular. The main and formal features which indicate that a particular proper name is precedent are highlighted.*

**А. Г. МІХАЛЕВІЧ**

(г. Мінск, УА «Беларускі дзяржаўны  
педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка»)

## КАНСТРУКЦЫІ З ПАЎТОРАМ ЯК МОЎНАЯ АСАБЛІВАСЦЬ КАМЕДЫІ ЯНКІ КУПАЛЫ «ПАЎЛІНКА»

*У артыкуле разглядаюцца адметнасці творчага почырку Янкі Купалы, аналізуюцца структурныя мадыфікацыі найбольш распаўсюджаных у камедыі «Паўлінка» сінтаксічных адзінак, дзе мае месца лексічны паўтор галоўных і даданных членаў сказа. Апісаны раздзяляльна-выдзяляльная, выдзяляльна-акцэнтная і іншыя стылістычныя функцыі згаданых канструкцый у мастацкім тэксце. Тут жа паказана аўтарскае майстэрства ў выкарыстанні анафэры, апострафы, калёца страфы, кампазіцыйнага стыку, полісіндэзону і эпіфары.*

Сярод сёлетніх юбілярных дат славутых людзей Беларусі асабліва вылучаецца 140-годдзе з дня нараджэння Івана Дамінікавіча Луцэвіча, больш вядомага як Янка Купала. Менавіта гэты буйнейшы паэт і драматург узбагаціў нашу літаратуру сваімі адметнымі і па жанры, і па тэматыцы творами, якія і сёння прыцягваюць увагу чытачоў розных узростаў, – паэмамі «Курган», «Магіла льва», п’есамі «Тутэйшыя», «Раскіданае гняздо» і інш.

Адным з этапных драматычных твораў, у якім таксама раскрыўся бліскучы талент Янкі Купалы, стала камедыя «Паўлінка» (1912 г.). У гэтай камедыі, якая адлюстравала пару асуджэння маладых сіл Беларусі, што выходзілі на змаганне з цемрай, дзікай дамастравеўшчынай, з фанабэрыстасцю шляхты, аўтар засяродзіў асаблівую ўвагу на выкрыцці негатыўнага, адмоўнага, і паказаў асноўны канфлікт паміж Паўлінкай і Якімам Сарокам, з аднаго боку, і, з другога, астатнімі персанажамі (бацькамі Сцяпанам і Альжбетай Крыніцкімі, сваякамі Пранцісем і Агатай Пустарэвічамі, няўдалым кавалерам Адольфам Быкоўскім). На думку даследчыкаў творчасці Янкі Купалы, «Паўлінка» – гэта «... глыбока нацыянальная камедыя, яна непаўторна самабытная па характарах герояў, сацыяльна абвостраная па-народнаму шчырым высмейваннем наскрозь прагнілага грамадства нажывы, у якім топчацца самае высакароднае чалавечае пачуццё – каханне» [2, с. 126].

Варта адзначыць, што ў камедыі Янка Купала змог дасягнуць, сярод іншага, злітнасці вялікай ідэі з дасканаласцю мастацкай формы, выкарыстаўшы шматлікія экспрэсіўныя сродкі беларускага фальклору і гутарковай мовы, асабліва на сінтаксічным узроўні. Менавіта такія сінтаксічныя адзінкі перадаюць у тэксце (кантэксце) разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні.

Сярод сінтаксічных асаблівасцей камедыі «Паўлінка» сваёй частотнасцю вылучаюцца канструкцыі з паўторам – прыёмам, які заключаецца ў перыядычным паўтарэнні ў межах адной структуры словаформы (асабліва пашыраны варыянт), словазлучэння ці прэдыкатыўнай часткі з аднолькавым лексічным напаўненнем. Такі прыём абумоўліваецца аўтарскай задумай, творчымі задачамі і з’яўляецца адным з найбольш дзейсных сродкаў дасягнення неабходнага стылістычнага эфекту. Напрыклад, пры апісанні сцэны ў канцы твора, калі Паўлінка, уцякаючы з дому праз акно і выкідваючы рэчы, была злоўлена бацькам, аўтар уключае ў рэпліку Сцяпана канструкцыі з паўторам: Сцяпан (выбгае з бакоўкі, ахінуўшыся коўдрай). *Хто тут? Хто тут лазіць апоўначы? Альжбета! Альжбета!* [Тут і далей выдзелена намі. – А. М.] *Хутчэй сюды*” [1, с. 343]. У дадзеным кантэксце паўтор кампанентаў надае мове героя натуральнасць і дазваляе больш відавочна паказаць здзіўленне персанажа.

Заўважана, што ў камедыі Янка Купала шырока выкарыстоўвае канструкцыі з паўторам, размяшчаючы іх як у межах дзвюх рэплік розных персанажаў, так і ў рэпліцы аднаго героя. Сінтаксічныя адзінкі першага тыпу ўласцівы дыялогам, звязаным нярэдка з запытаннем, і таму найбольш часта назіраюцца паўторы ў рэпліках, што аформлены як:

– пыталыныя сказы (нярэдка з пэўнай трансфармацыяй другой рэплікі, калі робіцца акцэнт на адной словаформе):

Пранцісь. *Глупства, пане дабрудзею. Собственно, жонка давязе, калі б кабыла ўцякла.* (Да Агаты). *Праўда, баба?*

Агата (з месца). *Што – праўда?* [1, с. 316];

– апавядальны сказ і пыталыны сказ як перапытванне:

Паўлінка (беручы ў яго шклянку). *Добра, добра. Пан Адольф як ведаў, што я трохі глухавата.*

Адольф. *Глухавата?* [1, с. 327];

– пыталыны сказ і апавядальны сказ як адказ на запытанне:

Госць. *І лес ёсць?*

Адольф (абціраючы хустачкай лоб). *А як жа – ёсць: з паўвалокі, калі не болей. Сосна ў сасонку!*

Госць. *І сенажаць ёсць?*

Адольф. *Ёсць, ёсць...* [1, с. 327].

Паўторы ў рэпліках аднаго героя больш рэдкія, прычым тут яны, як правіла, не капіравальныя паўтарэнні, а канструкцыі, аформленыя аўтарам спецыфічна і па-мастацку ўдала або ў межах аднаго сказа (простага ці складанага), або розных сказаў. Напрыклад, у рэпліцы Паўлінкі чытаем: *“А што там людзі? Яны ж з ім [Якімам. – А. М.] жыць за мяне не будуць і па маёй смерці за мяне пакутаваць не будуць. Пагавораць, пагавораць ды перастаюць, як намазоляць вочы”* [1, с. 316].

З пункту гледжання сінтаксічнай характарыстыкі ў камедыі Янкі Купалы пераважаюць паўторы словаформ – галоўных членаў сказа. Сярод іх сустракаюцца паўторы дзейніка, выражанага асабовым займеннікам, што ўказвае на суб’ект. Напрыклад, пры размове з Паўлінкай Сцяпан настойвае, каб яна выходзіла замуж за Адольфа: Сцяпан. *Не бойся, каханенькая, родненькая. Я кабылу злаўлю, але і ты глядзі, каб мне таго зяця злавіла, аб якім я табе сягоння гаварыў* [1, с. 319]. Стылістычны эфект згаданага прыёму ўзмацняецца і за кошт паўтору словаформы *ты (табе)*, што дазволіла аўтару падкрэсліць настойлівасць у паводзінах героя-бацькі.

У якасці паўтораў-дзейнікаў нярэдка выступаюць у творы і назоўнікі. Асабліваюць стылістычную насычанасць маюць канструкцыі з паўторам дзейнікаў, выражаных агульнымі адушаўлёнымі назоўнікамі: Альжбета. *Ці ж пан Быкоўскі конь?* Музыка (убок да другога). *Конь не конь, а як відаць, быдлё парадашняе* [1, с. 328]. Нярэдка ў такой ролі выступаюць і назоўнікі ўласныя. Сярод розных мадыфікацый апошніх структур у камедыі пераважаюць паўторы ў рэпліках дыялогу розных герояў: Пранцісь (разглядаючы). *Эге! Гэта гэты разумненькі, вучоны, грамацей. Собственно, Сарока, вось-цо-да.* Сцяпан. *Але ж, але. Якім Сарока* [1, с. 321]. Аўтарскае майстэрства ў дадзеным выпадку выяўляецца і ў тым, што Янка Купала не капіравальна ўключае ў рэпліку другога героя прозвішча аб’екта гаворкі, а дапаўняе першую яго імем. У маналогу ж мае месца ўжыванне замест назоўніка – звычайна аб’екта роздуму – асабовага займенніка. Напрыклад, чакаючы Якіма, Паўлінка сам-насам разважае-марыць аб будучым і, пачуўшы, што нехта ідзе, ускрыквае: *“Ай! Нехта ідзе. Ён, ён, напэўна, ён!”* [1, с. 302].

У камедыі “Паўлінка” нярэдка і паўторы другога галоўнага члена сказа – выказніка, які выконвае пераважна дзве функцыі. Адна з іх – раздзяляльна-вылучальная – заключаецца ў тым, што паўтор сінтаксічнай пазіцыі выказніка садзейнічае больш цэласнаму ўспрыняццю чытачом кампанентаў адной рэплікі героя: Агата. *Усе яны добрыя, пакуль не ўбярэ каторы дзяўчыны ў свае рукі, а як ўбярэ, тады на іншы лад, тудэма-сюдэма, зайграе, а ты танцуй пад яго дудку* [1, с. 316].

Другая функцыя паўтораў выказніка – выдзяляльна-акцэнтная, або функцыя падкрэслівання, выдзялення сямантычна важнага для паведамлення моўнага элемента. У гэтай функцыі звычайна выступаюць структуры з удакладняльнымі кампанентамі пры паўторным выказніку, які стаіць у пачатку фразы. Напрыклад: Паўлінка. *Нож точыць... востра нож*

*точыць родны мой татка на таго, каго сам калісь любіў і каго я палюбіла* [1, с.178]. У рэпліцы аднаго героя за кошт паўтору падкрэсліваюцца пераважна інтэнсіўнасць і кароткачасовасць дзеяння ці стану. Напрыклад, Якім Сарока, угаворваючы Паўлінку на ўцёкі з дому, паколькі бацькі не даюць згоды на шлюб, сцвярджае: “*Бацькі спачатку пазлуюць, пазлуюць трохі і адпусцяцца, - ведама, бацькоўскае сэрца*” [1, с. 306]. За кошт такога ж паўтору аўтар перадае суб’ектыўна-мадальныя значэнні выказвання, напрыклад загад: Сцяпан (са злосцю). *Спаць, спаць пайшла, калі гэткага знайшла. Спаць!* [1, с. 322]. Мае месца і паўтор выказніка ў канструкцыі-просьбе: Паўлінка (скрозь слёзы). *Ададайце, татачка, ададайце, не рвіце!* [1, с. 320].

Па-мастацку ўдала ўключае Янка Купала паўторы выказніка ў рэпліку фармальна аднаго героя, дзе першыя звычайна ўяўляюць сабой не столькі тоесныя паўторы, колькі перадаюць словы іншага персанажа. Напрыклад, Якім у адказ на сумненні Паўлінкі наконт жаніцбы заяўляе: “*Ты зараз – страіна, страіна, пачакаць, пачакаць! Гэтак і ўсю сваю моладасць пачаканкамі перачакаем*” [1, с. 306]. Менавіта паўторы такога тыпу выконваюць выдзяляльна-акцэнтную функцыю.

Паўторы дадзеных членаў сказа ў камедыі “Паўлінка” больш рэдкія. Так, дапаўненне паўтор можа быць у пэўнай ступені фармальным, бо належыць розным персанажам і ўводзіцца ў розныя рэплікі. Напрыклад: Пранцісь (перажоўваючы яду). *Собственно, цяпер, вась-цо-да, пойдзем лявоніху, пане дабрудзею! Усе. Лявоніху! Лявоніху!* [1, с. 334]. У межах адной рэплікі згаданы паўтор дазваляе чытачам сканцэнтравань увагу на больш значным аб’екце гаворкі: Пранцісь. *Кабылу, кабылу, пане дабрудзею!* [1, с. 318].

Акалічнасць-паўтор у мове персанажаў фігуруе пераважна ў рэпліках аднаго героя. Так, перадаючы Агаце словы Якіма Сарокі, Паўлінка для большай даставернасці сказанага выкарыстоўвае паўтор не толькі словаформы *кажа*, але і акалічнасцей розных разрадаў, перш за ўсё месца і часу: “*У нас, кажа, усё ідзе не так, як трэба. Людзі, кажа, у нас як звяры: адзін на другога кідаюцца, адзін другога цкуюць, пад’юджваюць, ненавідзяць адзін другога. Змалку дзён, кажа, прывыкаюць у нянавісці жыць, змалку дзён іх да гэтага вучаць і дома, і за домам*” [1, с. 317]. За кошт паўтору ў дадзеным кантэксце аўтар больш пераканаўча паказвае прагрэсіўныя погляды моладзі на грамадскі лад таго часу.

Сустрэліся ў творы і канструкцыі з паўторам дапасаваных азначэнняў, выражаных пераважна якаснымі прыметнікамі, што перадаюць знешнія прыметы людзей або якасці неадчушаўленых аб’ектаў. Прыметы, названыя такімі якаснымі прыметнікамі, успрымаюцца органамі пачуццяў. Напрыклад: Паўлінка. *Ну, дык слухаем, вайзіці. А вось можа і новую песеньку нам спяціце. Адно толькі за ўмовай: або надта вясёлую-вясёлую, каб аж лявоніху захацелася ісці, або такую сумна-сумненькую, што, выслухаўшы яе, - раз, два, бухтыль у вір галавою!* [1, с. 304]. Варта адзначыць, што ў дадзеным кантэксце паўтор азначэння разам з памяншальна-ласкавымі формамі з’яўляецца не толькі сродкам узмацнення якасці песні, але паказчыкам адносін да яе гераіні.

Значную сэнсавую нагрузку ў камедыі нясуць таксама паўторы простых сказаў або – радзей – прэдыкатывых частак складаных сказаў. Яны не толькі з’яўляюцца аналагамі размоўных структур, але і маюць больш шырокую функцыянальную накіраванасць. Найчасцей такі паўтор выконвае выдзяляльна-акцэнтналагічную функцыю. Напрыклад: Паўлінка. *І чаму я такая наішчасная?* (Са слязьмі). *Бацька родны хоча мяне адарваць ад таго, хто мне цяпер мілей ад усяго чыста – жыцця, хаты роднай, цэлага свету. І чаму ж я такая няішчасная?* [1, с. 317].

Для камедыі ўласцівы таксама паўтор адной фразы ў мове герояў, што з’яўляецца сродкам індывідуалізацыі персанажаў. Напрыклад, Агата увесь час паўтарае фразу “*Тудэма-судэма*”, Сцяпан – зваротак “*Каханенькія, родненькія*” ў форме адзіночнага ці множнага ліку, Пранцісь – “*Глупства, глупства, пане дабрудзею*”, “*Вось-цо-да*” і інш.

Варта адзначыць, што Янка Купала нярэдка ўключае ў камедыю і паэтычныя радкі ў выглядзе песень ці частушак, у якіх таксама маюць месца сінтаксічныя канструкцыі з паўторам. Яны нярэдка аформлены ў выглядзе наступных стылістычных фігур:

– анафары, што характарызуецца паўторам лексем у пачатку сказаў:

*Наша поле камяніста –  
Ні праехаць, ні прайсці.  
Нашы дзевачкі фарсісты –  
Нельга к ім і падысці* [1, с. 331];

– апострафы, пры якой паўтор лексемы ці яе формы ўключаны ў зварот да адсутнай асобы як прысутнай:

*Ты, бярозачка, бярозка мая,  
Ты, бярозка, нецярэбленая;  
Тваё лісце не сярэбранае,  
Нашы дзеўкі непаседлівыя* [1, с. 336];

– калыца страфы, калі сказ пачынаецца і заканчваецца аднолькавымі словамі:

*Танцовала рыба з ракем,  
А пятрушка з пастернакем,  
А цыбуля дзівовала,  
Цо пятрушка танцовала* [1, с. 333];

– кампазіцыйнага стыку – паўтарэннем у пачатку новага сказа слоў ці іх форм, якія заканчваюць папярэдні сказ:

*А на печы, на лучыне,  
Дзеўкі грошы палічылі.  
Налічылі паўталера  
І купілі кавалера* [1, с. 330];

– полісіндэтону – ужываннем адных і тых жа злучнікаў паміж аднароднымі членамі сказа:

*Як я бегаў, дык і бегаў,  
Абы мілую праведаў;  
Як каціўся, дык каціўся,  
Абы к мілай прыхіліўся* [1, с. 335];

– эпіфары – паўторам у канцы сінтаксічных адзінак:

*Ой, пайду я лугам, лугам,  
Дзе мой мілы арэ плугам.  
Ой, пайду я лугам, лугам!* [1, с. 301].

Такім чынам, для мастацкага вырашэння задумы ў камедыі Янкі Купалы “Паўлінка” шырока выкарыстоўваюцца паўторы як асобных галоўных і даданных членаў сказа, так і простых сказаў (прэдыкатыўных частак). Такія паўторы служаць для перадачы шматлікіх семантычных і суб’ектыўна-мадальных значэнняў.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Купала, Я. Паэмы. Драматычныя творы / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1989. – С. 301–345.
- 2 Юрэвіч, У. Янка Купала : Нарыс жыцця і творчасці / У. Юрэвіч. – Мінск: Нар. асвета, 1983. – 208 с.

*The article examines the features of Yanka Kupala's creative handwriting, analyzes the structural modifications of the most common in comedy "Peacock" syntactic units, where there is a lexical repetition of the main and subordinate members of the sentence. The separative-excretory, excretory-accentual and other stylistic functions of the mentioned constructions in the literary text are described. It also shows the author's skill in using anaphora, apostrophe, stanza ring, compositional joint, polysyndeton and epiphora.*

УДК 392.1(476.2-37Ветка)

**В. С. НОВАК, А. А. КАСТРЫЦА**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны  
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### **РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННЫЯ АБРАДЫ І ЗВЫЧАІ ВЕТКАЎСКАГА РАЁНА: ЛАКАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ**

*Артыкул прысвечаны мясцовай спецыфіцы радзінна-хрэсьбінных абрадаў і звычаяў жыхароў Веткаўшчыны. Аўтары разглядаюць розныя этапы радзінна-хрэсьбіннага комплексу, забароны, правілы, намер'і і прыкметы, прадстаўленыя ў яго межах. Фактычны матэрыял, які дае падставы для навуковых вывадаў і абагульненняў, сабраны ў палявых фальклорных экспедыцыях па Веткаўскім раёне ў апошнія два дзесяцігоддзі. Некаторыя тэксты ўводзяцца ў навуковы ўжытак упершыню.*

Сярод структурных кампанентаў радзінна-хрэсьбіннага абрадавага комплексу вылучаюцца такія, як народныя вераванні, звязаныя з цяжарнасцю жанчыны, адведкі, запрашэнне бабкі і кумоў, царкоўны абрад хрышчэння, хрэсьбіннае застолле, абрад разбівання гаршка з кашай, абрад падзелу бабінай кашы, абрад адвозіць бабку-павітуху, выкананне радзінна-хрэсьбінных песень.

Засяродзім увагу на міфалагічных уяўленнях, што датычаць паводзін цяжарнай жанчыны, якія, зыходзячы з народных вераванняў, маглі паўплываць не толькі на знешні выгляд дзіцяці, але і на фарміраванне яго характару, а таксама на яго лёс. Мясцовы фактычны матэрыял дае падставы вылучыць найперш функцыянальна-семантычных груп забарон, засцярог, прадпісанняў, якіх павінна была прытрымлівацца жанчына-парадзіха, каб не нашкодзіць знешняму выгляд дзіцяці ("Еслі пажар, то нельзя рукамі за цела брацца, бо абязацельна будуць лапікі красныя на целе" (в. Данілавічы) [1, с. 300]; "Нельзя нікакой скаціны голай рукой біць і асобенна выпяткам – будзе шэрсць у дзіцёнка" (в. Данілавічы) [1, с. 300]; "Удзіўляцца нельзя з некрасівага ці інваліда, бо дзіцё будзе такое ж" (в. Данілавічы) [1, с. 300]. Паводле сведчанняў жыхароў в. Старое Сяло, цяжарнай жанчыне забаранялася "хадзіць на кладбішча. Нельзя стрыгці косы. Нельзя купацца ў рэчкі. Нельзя піць водку" [2, с. 162].

Забароны для цяжарнай жанчыны, звязаныя з ужываннем, напрыклад, гарэлкі, асэнсоўваюцца ў рэчышчы народнай педагогікі, і іх можна аднесці да другой функцыянальна-семантычнай групы народных прадпісанняў, звязаных з прадухіленнем непажаданых паводзін у працэсе фарміравання характару немаўляці ў будучым жыцці. Невыпадкова асцерагаліся цяжарныя жанчыны гэта рабіць, каб не ўзнікала гэтай спакусы ў дзіцяці: "Усе казалі, "гарэлкі піць нельзя! – дзіцёнак будзе п'яніца. Усё баба казала: "Полечка, не нада! І ў нас п'яніц не было"(п. Амяльное) [3, с. 103]; "Нельзя піць водку" (в. Старое Сяло) [2, с. 162]. Да гэтай прафілактычнай групы засцярог варта аднесці і забароны для цяжарнай жанчыны прасці пражу: "Нельзя было прасці, штоб дзеці не былі злодзеямі" (в. Казацкія Балсуны) [1, с. 301].

Правілы для цяжарнай жанчыны, звязаныя з забаронай тых дзеянняў, што адмоўна паўплываюць на лёс дзіцяці, прывядуць да яго заўчаснай смерці, складаюць трэцюю функцыянальна-семантычную групу. Напрыклад, негатыўным дзеяннем лічылася калыханне “пустой” калыскі: “А калыску пустую, када ў ей дзіця няма, няльзя калыхаць, бо памрэ (дзіцятка)” (в. Старое Сяло) [1, с. 307].

Паводле ўспамінаў жыхароў Веткаўшчыны, “раней жанчыны ражаць у бальніцу не ехалі. Ражалі дома. У вёсцы была вельмі ганаровая бабка-павітуха. Яна і прынімала роды ва ўсіх цяжарных жанчын вёскі” (в. Гарысты) [2, с. 152]. Магічнае значэнне надавалася асобным спецыфічным дзеянням (развязванне, адкрыванне, адмыканне, распусканне), з якімі, зыходзячы з народных вераванняў, было звязана аблягчэнне родаў жанчыны-парадзіхі: “Як цяжэло ражае, дак паяса нада развязываць, пугаўкі расшпыляць тым, хто ёсць у хаце ў эты мамонт. Еслі ёсць юбкі, абезацельна далжны развязаць іх” (в. Радуга) [2, с. 161]; “Кагда баба ражае, усе вузлы развязваюць і замкі адпіраюць, каб аблегчыць мукі” (в. Колбаўка) [2, с. 156]; “Еслі дзеўка дома ражала, тагда всягда адкрывалі вокны, і дзе які замок, каб усё чыста было адкрыта. Гаварылі, што так легша родзіцца” (в. Старое Сяло) [2, с. 162].

Важнае значэнне ў структуры радзінна-хрэсьбіннай абраднасці надавалася адведкам, калі наведвалі жанчыну-парадзіху пасля родаў. Гэты абрадавы момант на Веткаўшчыне вядомы пад назвамі “адведкі” (в. Гарысты), “даведкі” (вв. Малыя Нямкі, Стаўбун). У в. Стаўбун, калі прыходзілі адведваць маці з нованароджаным, то рыхтавалі пэўныя стравы: “Хадзілі спачатку ў даведкі. Варылі бульбяныя пампушкі, узвар. Дарылі палатно” (запісана ў в. Стаўбун ад Парашчанка Святланы Іванаўны, 1957 г.н., у 2022 г.). У в. Данілавічы, калі жанчыны ішлі ў даведкі, то “хто кампот нясе, хто місачку пшана якога прынясе, хлеб, у каго што было” [1, с. 300]. Як пацвердзілі інфарманты, “спачатку хадзілі ў даведкі. Людзей гаспадары не звалі, яны ішлі самі. Гаспадары садзілі іх за стол, потым спявалі песні. А потым дзелалі хрэсьбіны і звалі тых, хто прыходзіў у даведкі” (в. Малыя Нямкі) [1, с. 298].

Як правіла, бацькі нованароджанага павінны былі напярэдадні святкавання хрэсьбін выбраць хросных бацькоў – кума і куму. “Паводле народнага меркавання, ад выбару і паводзін хросных бацькоў дзіцяці таксама шмат у чым залежаў яго будучы лёс” [4, с. 72]. Калі запрашалі на ролю кума або кумы, то абавязкова прыходзілі з хлебам-соллю, пры гэтым нельга было адмаўляцца ад гэтай пачэснай місіі: “Еслі ідуць кумоў прыгласаць, то бацька абязцельна нясе хлеб куму. Адказвацца нельга было. І куме нясе хлеб-соль” (в. Данілавічы) [1, с. 300]. На пытанне, з якой мэтай выбіралі хросных бацькоў, інфарманты адказвалі, што “хросны апец, как і родны, адказваюць за няго на працягу ўсёй жыцці” (г. Ветка) [2, с. 152]. Як правіла, падчас выбару кумоў прытрымліваліся не толькі вышэйназванага правіла, звязанага з тым, што нельга было адмаўляцца ад ролі хросных бацькоў, але і выбіралі ў якасці кума або кумы тых, у каго ўжо былі дзеці: “Кум – эта не абязцельна радня. Можна быць саўсім чужы чалавек. Часта друзей звалі, шахверак са свадзьбы. Толька нельга была бяздзетных зваці” (в. Старое Сяло) [2, с. 162].

Кум і кума выконвалі важную місію: былі галоўнымі падчас выканання цырымоніі хрышчэння дзіцяці, яны ж і прывозілі яго ў царкву. Напрыклад, у в. Новы Мір, паводле ўспамінаў жыхароў, назіраліся адметныя рысы ў працэсе хрышчэння, у прыватнасці, звязаныя з полам нованароджанага: “Поп тады мальчыка этага возьме і к кожнай іконе паднясець. < > Абыходзіць вакол самай бальшой іконы, што ў цэнтры стаіць. Пасля, як выйшаў з царскіх варот, то паложыць дзіцёнка на пол, а сам пойдзе. Тады кум забірае яго. Еслі хрысцяць дзевачку, то яе толькі к кожнай іконе ў царкве паднясець, а патам тожа на пол ложыць, а за царскія вароты не нясе. Нельзя дзевачак насіць” [2, с. 160].

Адразу ж пасля вяртання кумоў з нованароджаным з царквы спраўлялі хрэсьбіны. Да гэтага ўрачыстага застолля бабка-павітуха павінна была падрыхтаваць абрадавую страву – кашу, пры гэтым яна імкнулася “... так зварыць кашу, штоб, калі разбівалі, гаршчок разбіўся, а каша асталася, як у гаршку была” (в. Старое Сяло) [2, с. 162]. Як і ў іншых раёнах Гомельшчыны, на тэрыторыі Веткаўшчыны меў месца звычай “падманнай кашы”, калі не

адразу выносілі “бабіну кашу”: “А патом, штоб пашуціць, кашу хавалі. Баба гаварыла: “І дзе мая каша?” Ну, тагда ей выносілі гаршчок ці чыгун у трапцы. А там усяродку курыцу садзілі ці ката, ці бульбы насыплюць. Баба гаварыла: “Не, не мая каша! Давайце маю!” А ей апяцц вынасілі што-небудзь не тое. А патом ужэ давалі яе гаршчок” (в. Старое Сяло) [1, с. 162–163].

Абрад разбівання гаршка з кашай – важны момант у структуры святкавання хрэсьбін. Звычайна кум разбіваў гаршчок з кашай, якую папярэдне трэба было выкупіць: “А патом кашу куплялі. А нада так, штоб каша абязацельна дасталася куму, і ён, бедны, даваў больш за ўсіх грошай” (в. Старое Сяло) [2, с. 163]. Заслугоўваюць увагі звесткі пра сімвалічныя дзеянні з чарапкамі ад разбітага гаршка, якім надавалася магічнае значэнне. Напрыклад, семантыку дзеянняў з імі звязвалі *са шчасцем і доляй* (“Яшчэ гаварылі, калі ўхопіш кавалак разбітага гаршка, то будзеш шчаслівы” (в. Малыя Нямкі) [2, с. 157]; *са спрыяннем нараджэнню дзяцей* (“Еслі ў каго дзяцей няма, маладыя пажанілісь, то бралі чарапкі з гаршка, над галавой разаб’еш і скажаш: “Чарапок разбілі, будуць дзеці ў цябе”) (в. Данілавічы) [2, с. 154], (“Бабы бяруць чарапкі з разбітага гаршка і водзяць імі па галаве мужыка і кажуць: “Сколькі на галаве валаскоў, столькі хай будзе раткоў”) (в. Перадавец) [2, с. 160]; *з уплывам на дабрабыт ў гаспадарцы* (“Чарапкі паразбіраюць бабы, каб у хатах усё вялося”) (в. Колбаўка) [2, с. 157], (“А чарапкі бралі ..., свінням кідалі, штоб свінні вяліся” (в. Казацкія Балсуны) [1, с. 302]; *з забеспячэннем здароўя* (“А чарапкі бралі і грызлі зубамі, каб зубы не балелі”) (в. Казацкія Балсуны) [1, с. 302], *з засцярогай ад грому* (“Потым чарапок хавалі ад грому”) (в. Стаўбун) [1, с. 164].

Хрэсьбіны завяршаліся жартоўнымі абрадавымі дзеяннямі, звязанымі з бабкай-павітухай, якую садзілі або на барану, або на калёсы і адвозілі ў магазін: “Бабке даюць падарак – на плацце, платок. Нада ж плацце замачыць. Бабку вязуць у магазін. Як зімой – на санках, летам – на калёсах. Бярэ бутылку водкі. І ў бабкі па тры разы адбіраюць падарак: нада замачыць” (в. Колбаўка) [2, с. 157]. Камедыйны характар розных сітуацый, прадстаўленых у шматлікіх лакальных фрагментах-апісаннях “адвозу бабкі-павітухі”, скіраваны на забеспячэнне здароўя і шчаслівага жыцця нованароджанага. Варта адзначыць, што невыпадковымі ў сувязі з гэтым былі ў вышэйназваных камічных сцэнах, дзе цэнтральным персанажам была бабка-павітуха, і магічныя славесныя прыгаворы, якія агучваліся ёю напрыканцы святкавання хрэсьбін: “Ну, мае дзеткі, // Штоб ета хата // Не знала ні гора, // Нічога благога” (в. Неглюбка) [2, с. 159].

Засяродзім увагу на народных вераваннях, якія знайшлі яскравае адлюстраванне не толькі ў дародавым перыядзе радзінна-хрэсьбіннай абраднасці, але і ў пасляродавым. Паводле ўяўленняў жыхароў в. Малыя Нямкі, з чарапком ад разбітага гаршка з кашай звязвалі шчаслівы лёс: “Яшчэ гаварылі, калі ўхопіш кавалак разбітага гаршка, то будзеш шчаслівы” [1, с. 298]. Калі кум з кумой вяртаюцца з нованароджаным з царквы, то, паводле ўспамінаў жыхаркі в. Плёсы Гомельскага р-на, перасяленкі з в. Барталамееўка Веткаўскага р-на Лупекінай Арыны Яўцеаўны, 1923 г. н., “перад парогам баба сустракае хрэсніка блінамі, каб дзіця расло круглым і румяным, як на дражжах” [1, с. 303]. Як адзначыла інфармант далей, маці нованароджанага, імкнучыся замацаваць магічную сілу выказаных на адрас дзіцяці пажаданняў, “хавае кавалак разбітай кашы, калі ў хаце ёсць большыя дзеці, кавалачкі разбітай кашы даюць ім” (в. Барталамееўка) [1, с. 304]. Звычайна дзяўчаты з задавальненнем выконвалі ролю кумы, калі іх запрашалі пахрысціць дзіця, народжанае па-за шлюбам. Лічылася, што як толькі яно пачне хадзіць, яны выйдуць замуж: “Дзеўкі з удавольствам хадзілі хрысціць, патаму што кагда рабёнак начне хадзіць, ана замуж пайдзе” [2, с. 162].

Як вынікае з асэнсаваных фактычных матэрыялаў, радзінна-хрэсьбінная абраднасць Веткаўскага раёна – сведчанне ўстойлівасці бытавання і захавання ў народнай памяці беларусаў гэтага ўнікальнага віду мастацтва, багацця праяў яго рэгіянальна-лакальных асаблівасцей на розных узроўнях: структурных кампанентаў абрадавага комплексу, вербальнага суправаджэння, прыкмет і павер’яў і звязаных з імі міфалагічных уяўленняў.

## Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Вечнае: фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / аўт. уклад. : І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак. – Гомель : УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2003. – 362 с.
- 2 Радзінна-хрэсьбіныя абрады і звычаі беларусаў (на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўтары-ўкладальнікі В. С. Новак, В. К. Шынкаренко, А. А. Кастрыца [і інш.]. – Гомель : Барк, 2013. – 380 с.
- 3 Лапацін, Г. Варвара Грэцкая як з’ява беларускай народнай культуры / Г. Лапацін. – Гомель : Барк, 2015. – 248 с.

*The article is devoted to the local specifics of the birthplace and baptismal rites and customs of the inhabitants of the Vetkov region. The authors consider the various stages of the radinno-baptismal complex, prohibitions, rules, beliefs and signs presented within its boundaries. The factual material giving grounds for scientific conclusions and generalizations was collected in field folklore expeditions in the Vetkovsky district in the last two decades. Some texts are being introduced into scientific use for the first time.*

УДК 811.161.3’373.22

**А. М. ПАЛУЯН**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны  
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### ТЭМАТЫЧНЫЯ ГРУПЫ ЛЕКСІКІ СА ЗНАЧЭННЕМ ХАРАКТАРЫСТЫКІ РАСЛІН

*У артыкуле разглядаюцца тэматычныя групы лексікі са значэннем характарыстыкі раслін, зафіксаваныя ў гаворках Гомельскага рэгіёна. Прыведзена тэматычная класіфікацыя, выяўлены матывацыйныя прыкметы, прынцыпы і спосабы намінацыі. Матывацыйныя прыкметы адлюстроўваюць аб’ектыўныя ўласцівасці рэалій і тым самым выяўляюць спецыфіку матэрыяльнай і духоўнай культуры народа. Разнастайнасць найменняў абумоўлена імкненнем даць падрабязную характарыстыку, адзначыць мноства якасцей і прыкмет, важных для носьбітаў мовы.*

Развіццё мовы і яе ўзаемасувязь з культурай, адлюстраванне моўных асаблівасцей ва ўспрыняцці свету чалавекам – усё гэта стварае моўную карціну свету. Раслінны свет – частка жывой прыроды. Людзі здаўна цікавіліся асаблівасцямі росту і жыццядзейнасці раслін, выкарыстоўвалі іх з рознымі мэтамі (ад дэкаратыўных да медыцынскіх). Назвы раслін складаюць значны пласт агульнаўжывальнай лексікі, выкарыстоўваюцца ў фразеалагізмах, сталі неад’емнай часткай фальклору.

Аб’ект нашага даследавання – лексічныя адзінкі са значэннем характарыстыкі раслін, зафіксаваныя ў гаворках Гомельскага рэгіёна [1]. Актуальнасць тэмы абумоўлена цікавасцю да вывучэння кампанентаў лексікі, якія адлюстроўваюць спецыфіку духоўнага і матэрыяльнага жыцця народа (назвы, звязаныя з характарыстыкай раслін і іх частак, – фрагмент моўнай карціны свету носьбітаў дыялектаў), а таксама тым, што дыялектныя фітонімы выходзяць са сферы актыўнага ўжывання і знаходзяцца на аддаленай перыферыі лексічнай сістэмы.

Можна вылучыць наступныя тэматычныя групы лексікі са значэннем характарыстыкі раслін:

I Агульныя назвы раслін:

1) агародніна ‘карані, клубні, зяленіва агародных раслін’[2]: *гародзіна* (Жытк.), *агародзіна* (Ветк.), *варыва* (Браг., Петрык.), *урод* ‘ураджайная агародніна’ (Жытк.), *нерадзь* ‘малаўраджайная, дробная, невялікая агародніна’ (Жытк.), *скараспейка*, *скараспелка*,

скараспелька, раннаспелка ‘агародніна-скараспелька’ (Жытк.), семенніца ‘агародніна, якая высаджваецца на насенне’ (Жытк.), пасадкі ‘расада, маладыя расліны, вырашчаныя ў парніках або на спецыяльных грядках для перасадкі на ўчасткі ў агародзе, на полі’ (Лоеў.);

2) дрэва ‘шматгадовая расліна з цвёрдым ствалом і галінамі, якія ўтвараюць крону’ [2]: *дравячына* (Гом.), *дзеравіна, дзеравінка* (Гом., Петрык.), *дзяроўя* (Лоеў.), *луціца* ‘дрэва без сукоў ці малагалінастае’ (Лоеў.), *вілакi* ‘сукавате, разгалінаванае дрэва’ (Карм.), *гай* ‘дрэва з раскошнай кронай’ (Ветк.), *карэмза* ‘каржакаватае дрэва’ (Жытк.), *карач’е* ‘крывое, сукаватае, непрыгожае дрэва’ (Жытк.), *громабой* ‘дрэва, пашкоджанае громам’ (Лельч.), *лясіна* ‘лясное дрэва’ (Лоеў.), *садавіна* ‘садовыя, пладовыя дрэвы’ (Жытк.), *самасадка* (Жытк.) і *ляскоўка* ‘дзікае пладовае дрэва’ (Чач., Буда-Каш., Ветк.), *нерадзь* ‘малаўраджайнае пладовае дрэва’ (Жытк.), ‘два дрэвы з аднаго кораня’ – *двайнік* (Гом.), *спарышы, сурсціна* (Лоеў.), ‘маладыя дрэвы’ – *маладняча, падростак* (Буда-Каш.), ‘старое дрэва’ – *старык* (Браг.), *перастарак* (Карм.), *пераростак* (Жлоб.), *перастой* (Ветк.), ‘засохлае на корані дрэва’ – *сухастойца, сухаўяліца* (Ельск.), *сухрак* (Рэч.), *вялка* (Лельч.), *сушняк* (Гом.), *усух* ‘дрэва з амярцвелаю унутранай часткай’ (Лельч.), ‘парахнявае дрэва’ – *парахнявіна* (Жытк.), *сітава* (Жытк., Чач.), *трухлё* ‘гнілое дрэва’ (Добруш.), *жабярдзіна* ‘дрэва з гніліной’ (Жытк.), *хаўт* ‘дрэва з гнілым стрыжнем, асяродкам’ (Жыт., Лельч.), *стырч, свечка* ‘зламанае дрэва’ (Жытк.), ‘вывернутае бурай дрэва’ – *вываратнік* (Гом.), *выварацень* (Буда-Каш.), *выскладзь* (Лельч.), *вызваленае дрэва* (Лоеў.), *ляжак* (Жытк.), ‘гнілое, струхлелае ляжачае дрэва’ – *лежань, валеж, валюга, валішча* (Жытк.), *ляжняк* (Мазыр.), *макляк, тапляк, топленик* ‘патанулае дрэва’ (Лельч.);

3) збожжа, злакі ‘агульная назва хлебных злакавых раслін, з зерня якіх вырабляецца мука і крупы’ [2]: *пашня, пашніца* (Гом.), *хлебата* (Лоеў.), *падсада* ‘збажына другога ўзыходу ці пасля кушчэння’ (Ветк., Рэч.), *палегліца, палёгліца* ‘палеглыя збожжавыя расліны’ (Калінк.), *прарост* ‘прарослае збожжа’ (Лоеў.), ‘яравое збожжа’ – *яравіна* (Жытк.), *еравіна* (Калінк.), ‘азімае збожжа’ – *зіміна* (Жытк.), *зімка* (Буда-Каш.), *руна* ‘ўсходы збожжа’ (Лоеў.), *рунь* ‘усходы яравага збожжа’ (Рэч.);

4) кветка ‘травяністая расліна, якая прыгожа і пахуча цвіце’ [2]: *квет* (Жытк., Лоеў.), *душкі* ‘духмяныя кветкі’ (Лоеў.);

5) куст ‘травяністая расліна, сцябліны якой растуць пучком’ [2]: *каліва* ‘асобны куст, корч гародніны’ (Лоеў.), *галоўка* ‘куст, корч цыбулі’ (Лельч.);

6) пустазелле ‘дзікарослая расліна, якая засмечвае пасевы культурных раслін’ [2]: *зяліна, зялінка, сабакарнік* (Жытк.), *трава* (Чач.), ‘высакарослае сцяблістае пустазелле’ – *бур’ян, байран, байрак, бадальнік, гай* (Жытк.), *бур’ё* (Лоеў.);

7) расліна ‘арганізм, які развіваецца звычайна ў нерухомым становішчы, атрымлівае пажыўныя неарганічныя рэчывы з глебы і паветра і ператварае іх у арганічныя’ [2]: *расціна* (Жытк.), *падбел* ‘дзікія і культурныя расліны з белымі кветкамі ці апушэннем’ (Жытк.), *сеянка* ‘расліна-сеянец’ (Жытк.), *самасей, самасейка* ‘расліна-самасейка’ (Жытк.), ‘расліна-пустацвет’ – *пустацвет* (Жытк.), *пустазвон* (Лельч.), ‘адна асобна ўзятая расліна’ – *каліўка* (Карм.), *каліўе* (Лоеў.), *корань* (Жытк.), *сянінка* (Гом.), *цацкі* ‘дэкаратыўная пакаёвая расліна’ (Лоеў.), ‘расліны, якія растуць з аднаго кораня’ – *спарта* (Ветк.), *сурсціца* (Рагач., Чач., Ельск.), ‘парастак’ – *расток* (Калінк.), *рослік* (Рэч.), *усходы* (Жытк.);

8) садавіна ‘агульная назва садовых раслін, а таксама іх пладоў’ [2]: *садавіна* (Жытк.), *сад* (Чач.), *райка* ‘садавіна накіштальт яблыкаў’ (Лоеў.), *зеленіна, зелянчак, зелянчук, зелень* ‘недаспелая садавіна’ (Жытк.);

9) трава ‘расліна з аднагадовымі зялёнымі неадзержвянымі парэсткамі і сцяблом; зялёнае покрыва зямлі з такіх раслін’ [2]: *травіна* (Акц.), *шчыкавіца* ‘першая трава’ (Ельск.), *падсада* ‘маладая і нізкая трава ў высокім травастой’ (Рэч.), *пяро* ‘перыстая трава’ (Жытк.), *мучка* ‘мяккая сцяблістая кусцістая трава’ (Лельч.), *шумаўінне* ‘сухая на корані трава’ (Гом.), *паша, пажа* ‘трава на папасе’ (Жытк.), *пажароўка* ‘трава на выгаралых участках’ (Жытк.), *куптыры* ‘трава, што расце ў балоце, на купінах’ (Гом.), ‘трава другога ўкосу’ – *атава*

(Жытк.), *віш* (Лельч.), *вішар* (Светлаг., Ельск.), ‘трава, якая засталася на зіму няскошанай’, – *віша* (Светлаг.), *вішуга* (Маз., Лельч.), *пасуш* (Рагач., Маз., Хойн.), *пасушнік* (Гом.), ‘густая зялёная сакавітая трава’ – *мурава*, *мураўка*, *мур* (Лоеў.), *мурожына*, *мякішы* (Жытк.), *морг* (Петрык.), *вішар* (Рэч.); ‘лекавыя травы’ – *тройзелле* (Гом.), *зёлкі* (Хойн.), *цацкі* (Лоеў.);

10) ягады ‘агульная назва ягадных раслін’ [2]: *ягада* (Буда-Каш.), *воўчыя ягады* ‘ягадныя расліны, плады якіх нельга есці’ (Жытк.).

## II Назвы частак раслін:

1) кветка і яе часткі: бутон ‘зародак кветкі, пупырышка; кветка, якая яшчэ не распусцілася’ – *булдоўка*, *пуплук* (Ветк.), *булбушка* (Лоеў.), *пупёл* (Буда-Каш.), *коўпак* ‘бутон лілеі’ (Нараўл.), *пушка* (Гом.); кветка ‘орган размнажэння ў пакрытанасенных раслін, які развіваецца з пупышкі (бутона) і складаецца з кветкаложа, кветканожкі, чашачкі, вяночка, звычайна каляровага, тычынак і пясціка; частка расліны разам са сцяблом’ [2]: *квет* (Жытк., Лоеў.), *краска* (Лоеў.), *пустацвет* ‘кветка без завязі плода’ (Жлоб., Буда-Каш., Чач.), ‘кветка жыта’ – *краска* (Петр., Ельск., Нараўл.), *кавалік* (Нараўл.), *смактун* ‘кветка чырвонай лугавой канюшыны’ (Добр.), *лінавы цвет* (Буда-Каш., Жлоб., Чач.), *ражына* ‘кветка ружы’ (Гом.), ‘пылок’ – *пярэга* (Карм., Добр., Ветк.), *пылец* (Браг., Акц.), *пыльца* (Ветк., Браг.), *краса* ‘пылок у жыце, пшаніцы’ (Жытк.);

2) карань ‘падземная частка расліны’ [2]: *корань*, *карэнне* (Гом.), *карэнні* (Раг., Буда-Каш., Жлоб.), *карэнечча*, *махорчыкі* (Лоеў.), корч ‘корань дрэва’ (Лоеў.), *лапа* ‘бакавы карань дрэва’ (Жытк.), *старчавы карань* ‘галоўны карань дрэва’ (Гом.), *швердзел*, *бурак* ‘вертыкальны карань у пладовага дрэва’ (Жытк.), *корнік*, *каранькі* ‘корань травяністай расліны’ (Калінк.), *панка* ‘корань аеру’ (Ветк.), *храпа* ‘корань лілеі’ (Лоеў.), карань караня-плодаў – *махры*, *матлуззе* (Лоеў.), *мохрык* (Петр.);

3) ліст ‘жывая тканка ў выглядзе тонкай пласцінкі звычайна зялёнага колеру, якая прымацоўваецца чаранком да галіны або сцябла’ [2]: *лісцінка* (Жытк.), *лісток*, *лісочак* (Буда-Каш.), *лісцье* (Жытк.), *лісць* (Гом.), *лісціна* ‘асобны ліст’ (Жытк.), *лапа* ‘шырокі ліст’ (Жытк.), *папушка* ‘нарасты на лістах вяза’ (Жытк.), *лакто* ‘лісты вадзяных раслін на паверхні вадаёма, лапушыстая вадзяная расліннасць’ (Жытк.), *махры*, *махроўце* ‘лісце гародніны’ (Гом.), *асачына* ‘ліст асакі’ (Жытк.), *капялюшына* ‘ліст белага гарлачыка’ (Жытк.), *капуснік* ‘ліст капусты’ (Гом.), *перка* ‘лісце цыбулі, часнаку’ (Жлоб., Гом., Чач., Лоеў.), *цыбульнік* (Акцябр.);

4) ігліца ‘іголкападобнае лісце хвойных дрэў і кустоў’ [2]: *гліца* (Жытк., Маз., Браг., Лоеў.), *калюкі* (Светлаг.), *шыгалле* (Буда-Каш., Нараўл., Чач., Добр.), *шыголь* (Буда-Каш., Чач., Ветк.), *шыга* (Жытк.), *шылле* (Лоеў.), *шылальнік* (Добр.);

5) парастак ‘маладая галінка, якая вырасла ад больш старога ствала або сцябла, флянс’ [2]: *адростак* (Лоеў.), *отрасля*, *отрасць*, *расток*, *нарастачак*, *пагоня*, *отмаладзь*, *разік*, *рала* (Жытк.), *пасынак* (Жлоб., Чач., Буда-Каш., Жытк., Лоеў.), *адгонец* (Лоеў.), *памаладзень* (Лельч.), *пучка* (Браг.), *засмолкі* ‘парасткі хваёвых’ (Лоеў.), *тычка* ‘парасткі ад пня’ (Жытк.), *хрэшчык*, *шопцік* ‘насенны парастак (Жытк.), *вочка* ‘насенны парастак у самым пачатку свайго развіцця’ (Чач., Жлоб., Буда-Каш.);

6) плод ‘частка расліны, якая развіваецца з кветкі (завязі) і змяшчае ў сабе насенне’ [2]: *бубка* ‘семечка, зярнятка, ягадка’ (Жытк.), *наліток* ‘сакавітая спелая садавіна’ (Рэч.), *чарвяток* ‘чарвітая садавіна’ (Гом.), ‘апаўшыя плады’ – *падалка* (Гом.), *паданак* (Ветк.), *адмурак* (Лельч.), ‘плод круглай формы’ – *галоўка* (цыбулі, часнаку і інш.) (Жытк., Лоеў.), *булбах*, *бульбаха*, *бульбашка*, *бульбушка* (Жытк.), ‘гнілы плод’ – *гніляк* (Жытк.), *гнілік* (Рэч.), *зяленухі* ‘няспелыя плады’ (Ветк.), ‘зросткі пладоў’ – *парка*, *блізнец*, *блізнюк* (Жытк.), *двайнік* (Лельч.), *лапатка* ‘зялёны стручок’ (Жытк.), ‘завязь’ – *завезка*, *зародак* (Жытк.), *пуплёнак* (Светлагор.), *заплёўка* (Лельч.), ‘зародак ліста, парастка або кветкі’ – *пупах* (Петр.), *пупышка* (Жытк.), *пуплік* (Буда-Каш.);

7) плады асобных раслін: ‘арэх’ – *арашочак* (Гом.), *варэхі* (Ельск.), *варахі* (Жытк.), ‘вылушчаны арэх’ – *лушчак* (Рэч.), *лузанец* (Ветк.), *лузанік* (Жытк.), *галушка* ‘плод бульбы пасля цвіцення’ (Петр.), *жалуд*, *жалудзь* (Жытк.), *жалуддзе* (Чач., Ветк.); *палудак* ‘палавіна качана

капусты' (Жытк.), *вялок* 'плод капусти, качан' (Ельск.), 'мяккі, рыхлы качан' – *шуляк* (Лоеў., Лельч., Ельск., Браг.), *шулячча* (Лоеў.), *шамляк* (Хойн.), *шаўляк* (Рэч.), *шамашынне* (Чач.);

8) часткі пладоў: 'знешняя абалонка' – *лупінка* (Лельч.), *лупайка* (Гом.), *лушпайкі*, *шалуха* (Маз.), *шалупайкі* (Браг.), *шкарлупайкі* (Хойн.), *цыбульнік* (Жытк.), *зуб 'долька часнаку'* (Лоеў.), 'мякаць гарбуза' – *мяздра*, *мякасьць*, *клучча* (Жытк.), *мязга* (Гом.), 'хвосцік у гарбузе' – *гуска*, *карак*, *шоцік*, *шпенік*, *шпянёк* (Жытк.), *цюцька* (Маз.), *шапачка* 'пладаношка жолуда' (Петрык., Браг.), 'часткі качана капусти' – *храпа* (Гом.), *храпіна* (Лельч.), *храпушнік* (Светлаг.), *карак* (Жытк.);

9) часткі караняплодаў: 'вочка на бульбіне' – *вочка* (Петр.), *казюлька* (Жытк.), *дупельца* 'вочка на бульбе, моркве' (Лоеў.), *плясніўка* 'вочка на гародніне' (Раг.), *храшчык* 'стрыжань морквы' (Добр.), *макушка* 'частка цыбуліны, якую зразаюць, калі садзяць клубень' (Ельск.), *нос* 'востры канец бульбіны' (Петр.).

Акрамя тэматычнай класіфікацыі, мы звярнуліся да выяўлення матывацыйных прыкмет, пакладзеных у аснову намінацыі назваў раслін і іх частак, а ў сувязі з гэтым прыняцця і спосабаў намінацыі.

Найменні, звязаныя з характарыстыкай раслін, утвараюцца рознымі спосабамі. Адзін з самых пашыраных спосабаў – суфіксальны.

Найменні са значэннем 'носьбіт працэсуальнай прыкметы' ўтвараюцца ад дзеясловаў з дапамогай суфіксаў -в- (*варыва*), -к- (*пасадкі*, *зросткі*, *завезка*), -ень- (*выварацень*), -нік- / -няк- / -нак- (*вываратнік*, *лузанік*, *ляжняк*, *паданак*), -ун- (*смактун*), -лк- (*падалка*), -ак- (*падростак*, *лушчак*).

Ад асноў назоўніка з дапамогай суфіксаў -ін-, -іц-, -авін-, -ц-, -к-, -оўк-, -ушнік-, -нік- утвараюцца найменні са значэннем 'носьбіт прадметнай прыкметы' (*гародзіна*, *зіміна*, *дэравінка*, *каліўка*, *перка*, *вочка*, *паініца*, *садавіна*, *пажароўка*, *храпушнік*, *цыбульнік*, *пыльца*). Назоўнікі са значэннем адзінкавасці ўтвараюцца з дапамогай суфіксаў -ін-/ын-, -ячын-, -очак- (*дэравіна*, *лясіна*, *ражына*, *асачына*, *дравячына*, *арашочак*), са значэннем сукупнасці прадметаў – з дапамогай суфіксаў -з-, -л-, -ч-, -ц-, -ат- (*матлуззе*, *шылле*, *клучча*, *махроўце*, *хлебата*).

Адлічэбнікавыя найменні ўтвараюцца з дапамогай суфікса -ік- (*двайнік*).

Адпрыметнікавыя назоўнікі са значэннем 'прадмет – носьбіт прыкметы' ўтвараюцца з дапамогай суфіксаў -ін-, -чак-/чук-, -як-/ік- (*зеленіна*, *зелянчак*, *зелянчук*, *гніляк*, *гнілік*).

Нульсуфіксальным спосабам ад дзеясловаў і прыметнікаў утвораны назоўнікі ўрод, усух, усходы, падсада, прарост, зелень.

Прэфіксальна-суфіксальным спосабам найменні з характарыстыкай раслін утвараюцца ад дзеясловаў (*нерадзь*) і назоўнікаў (*засмолкі*).

Шляхам асноваскладання з суфіксацыяй (у тым ліку нулявой) утвораны найменні *скараспейка*, *громабой*, *самасадка*, *самасей*, *пустацвет*, *пустазвон*.

Усе разгледжаныя найменні можна ўмоўна падзяліць на двухслоўныя і аднаслоўныя. У разгледжаных тэматычных групах пераважаюць аднаслоўныя найменні. Выяўляецца выкарыстанне такога спосабу ўтварэння, як універбацыя [3, с. 82], калі ў вытворнае слова ўваходзіць аснова толькі аднаго члена словазлучэння, па форме вытворнае суаносіцца з адным словам, а па сэнсе – са словазлучэннем (*лясіна* 'лясное дрэва', *палегліца* 'палеглыя збожжавыя расліны', *прарост* 'прарослае збожжа', *гніляк* 'гнілы плод'). Двухслоўныя найменні нешматлікія (*воўчыя ягады*, *вызваленае дрэва*, *ліпавы цвет*, *старчавы карань*) і будуцца па схеме «прыметнік+назоўнік».

Пры намінацыі раслін і іх частак шырока выкарыстоўваецца метафара – ужыванне слова ў пераносным значэнні праз супастаўленне пэўнай з'явы ці прадмета з іншай з'явай ці прадметам на аснове агульных для іх адзнак і ўласцівасцей [4]: *вочка* 'насенны парастак у самым пачатку свайго развіцця', *свечка* 'зламанае дрэва'; *галоўка* 'куст, корч цыбулі', *цацкі* 'дэкаратыўная пакаёвая расліна', *пярэ* 'перыстая трава', *лапа* 'бакавы карань дрэва', *храпа* 'карань лілеі' і 'частка качана капусти', *махры* 'карань караняплодаў', *блізнец* 'зросткі пладоў', *зуб* 'долька часнаку', *галушка* 'плод бульбы пасля цвіццання', *коўпак* 'бутон лілеі', *гуска*, *карак*, *цюцька* 'хвосцік у гарбузе', *шапачка* 'пладаношка жолуда', *нос* 'востры канец бульбіны'.

У аснове найменняў характарыстыкі раслін і іх частак ляжаць розныя прыкметы: месца росту – *гародзіна* ‘агародніна’, *лясіна* ‘лясное дрэва’, *садавіна* ‘агульная назва садовых раслін’, а таксама іх пладоў, *паішніца* ‘агульная назва хлебных злакавых раслін’, *пажароўка* ‘трава на выгаралых участках’; узрост, час пасеву, з’яўлення пладоў – *маладняча*, *перастарак*, *зіміна*, *раннаспелка*, *скараспейка*, *яравіна*; прызначэнне – *семенніца* ‘агародніна, якая высаджваецца на насенне’; спосаб пасеву – *сеянка*, *самасейка*, *самасей*; спосаб ужывання – *варыва* ‘карані, клубні, зяленіва агародных раслін’; форма – *галоўка* ‘куст, корч цыбулі’, *лапа* ‘бакавы карань дрэва’, *швердзел* ‘вертыкальны карань у пладовага дрэва’, *перка* ‘лісце цыбулі, часнаку’, *булбах*, *бульбушка* ‘плод круглай формы’, *галушка* ‘плод бульбы пасля цвіцення’, *нос* ‘востры канец бульбіны’; ураджайнасць – *урод* ‘ураджайная агародніна’, *нерадзь* ‘малаўраджайная агародніна’, ‘малаўраджайнае пладовае дрэва’, *пустацвет*; колер – *падбел* ‘дзікія і культурныя расліны з белымі кветкамі ці апущэннем’, *зеленіна*, *зелянчак*, *зелень* ‘недаспелая садавіна’; спецыфічныя асаблівасці – *сухастойца* ‘засохлае на карані дрэва’, *громабой* ‘пашкоджанае громам дрэва’, *усух* ‘дрэва з амярцвелай унутранай частка’, *трухлё* ‘гнілое дрэва’, *гніляк* ‘гнілы плод’, *наліток* ‘сакавітая спелая садавіна’, *чарвяток* ‘чарвітая садавіна’; пах – *душкі* ‘духмяныя кветкі’; характар паверхні – *мурава*, *мурожына*, *мякішы* ‘густая зялёная сакавітая трава’, *мучка* ‘мяккая сцяблістая кусцістая трава’, *калюкі*, *шыгалі* ‘ігліца’; слыхавыя асацыяцыі – *шумавінне* ‘сухая на карані трава’.

Матывацыйныя прыкметы адлюстроўваюць аб’ектывныя ўласцівасці рэалій і тым самым выяўляюць спецыфіку матэрыяльнай і духоўнай культуры народа. Разнастайнасць найменняў абумоўлена імкненнем даць падрабязную характарыстыку, адзначыць мноства якасцей і прыкмет, важных для носбітаў мовы.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Раслінны свет : тэматычны слоўнік / склад. В. Д. Астрэйка [і інш.] ; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч. А. А. Крывіцкі. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – 655 с.
- 2 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы [Электронны рэсурс] / пад рэд. К. К. Крапівы. – URL: <https://www.skarnik.by/tsbm>. – Дата звароту: 02.11.2022.
- 3 Земская, Е. А. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. – Москва : Наука, 1981. – 276 с.
- 4 Слоўнік лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў [Электронны рэсурс]. – Магілёў : “МДУ імя А. А. Куляшова”, 2012. – URL: <https://libr.msu.by/bitstream/123456789/999/1/419m.pdf>. – Дата звароту: 02.11.2022.

*The article deals with thematic groups of vocabulary with the meaning of plant characteristics recorded in the dialects of the Gomel region. A thematic classification was carried out, motivational signs, principles and methods of nomination were revealed. Motivational signs reflect the objective properties of realities and thereby reveal the specifics of the material and spiritual culture of the people. The variety of names is due to the desire to give a detailed description, to note many qualities and signs that are important for native speakers.*

**Л. В. ПАПЛАЎНАЯ**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны  
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

## ВАРЫЯНТНАСЦЬ УЖЫВАННЯ НАЗОЎНІКАВЫХ І ДЗЕЯСЛОЎНЫХ ФОРМ У ПАЭТЫЧНАЙ МОВЕ ЯКУБА КОЛАСА

*Артыкул прысвечаны аналізу ўжывання варыянтных форм назоўнікаў і дзеясловаў у паэтычнай мове класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа. Наяўнасць варыянтаў сведчыць пра тое, што паэт знаходзіўся ў пастаянным пошуку адпаведнай формы. Сваёй творчасцю Якуб Колас садзейнічаў узбагачэнню, фарміраванню і замацаванню адпаведных норм сучаснай беларускай мовы.*

Якуб Колас быў адным з заснавальнікаў, творцаў і рэфарматараў беларускай літаратурнай мовы. Але Колас – гэта яшчэ і яркая індывідуальнасць, самабытны і арыгінальны мастак слова, у творчасці якога багацце беларускай мовы раскрываецца ва ўсёй сваёй велічы і глыбіні.

Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца аналіз ужывання варыянтных форм назоўнікаў і дзеясловаў у паэзіі класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа.

Як вядома, у паэтычнай мове формы слова падпарадкаваны законам арганізацыі паэтычнага маўлення. Наяўнасць варыянтных форм у паэзіі Якуба Коласа – гэта не толькі сведчанне адсутнасці ці нераспрацаванасці нормаў граматыкі, але і адметнасць яго паэтычнай мовы, вынік індывідуальнай творчасці паэта.

Значную частку варыянтаў у мове твораў Якуба Коласа складаюць разнастайныя тыпы формаўтварэння назоўнікаў, што абумоўлена перш за ўсё патрабаваннем рытміка-інтанацыйнай арганізацыі радка, страфы, верша. Пра гэта сведчыць перш за ўсё наяўнасць фанетыка-акцэнталагічных варыянтаў, якія назіраюцца пры змене націску ў слове. Напрыклад: Шырай, шырай зараніца Разнімае крылле, Нібы **пожар** б’е крыніцай Там на небасхіле [1, т. 1, с. 82]; Там за **вуглам** вецер вольны Песню запявае [1, т. 1, с. 96]; 3 лазурных чыстых **небясоў** Прыветна сонейка глядзіць [1, т. 1, с. 378]. Большасць такіх варыянтаў выклікана патрэбамі рыфмы: Гой ты, Нёман, наша **рэка**! Поіш ты і корміш нас, Бедну чайку чалавека Ты з сабой насіў не раз [1, т. 1, с. 25]; Пуста ў лузе. Толькі **стогі** Парыжэўшыя стаяць, Ды шпакі каля дарогі Цэлы дзень адно крычаць [1, т. 1, с. 93]; Убярэцца лес бязлісты У гарнітур свой зялёны, Шугне вырай галасісты, Камары заб’юць у **званы** [1, т. 1, с. 59]; Ды йшоў квяцістай **раўніною** 3 мурожнай слаўнаю травой [1, т. 6, с. 9]. Усе прыведзеныя фанетыка-акцэнталагічныя варыянты выступаюць у рыфмаваных парах: рэка – чалавека, стогі – дарогі, зялёны – у званы, раўніною – травой.

Неабходна адзначыць, што многія акцэнталагічныя варыянты ў паэзіі Якуба Коласа кадыфікаваны як літаратурная норма. Напрыклад, **жніво** і **жніва**: Што ў **жніво** жанкі спявалі [1, т. 2, с. 127]; **Жніва** надызде – і жаць нам няма чаго [1, т. 1, с. 42]; Яшчэ не раз у часе **жніва** Дзянніца зоймецца шчасліва [1, т. 6, с. 215],

У паэтычнай мове Якуба Коласа сустракаюцца прыклады ўжывання варыянтных граматычных формаў роду некаторых назоўнікаў. Напрыклад, паэт ужывае назоўнік жаночага роду **галава** ў форме мужчынскага роду: І **голаў** аб тым не баліць, Як будзе багатая пожня на ніўцы, Як заўтрашні дзень перабыць (1, 290). Назоўнік ніякага роду **воблака** – у форме мужчынскага роду воблак: У завітушках дым бялявы Нясе, як **воблак** [1, т. 6, с. 161]. Назоўнік мужчынскага роду **статак** паэт паслядоўна ўжывае ў форме ніякага роду: Загнаўшы ў хлеў на месца **статка**, Насеўся Ёладзя на аладкі [1, т. 6, с. 17]; Вандроўнік-вецер выганяе на неба **статка** лёгкіх хмар [1, т. 2, с. 131]. Назоўнік жаночага роду **дзюба** ўжываецца паэтам у форме мужчынскага роду: Драпежныя арлы **Дзюб** звесілі ў панурай таямніцы [1, т. 2, с. 89].

У паэтычнай мове Якуба Коласа назіраецца варыянтнае ўжыванне назоўнікаў мужчынскага і агульнага роду **нябож**, **нябожа** і **нябога**; **небарак** і **небарака**. Напрыклад: Ну, што ж? Не думай гэтак ты, **нябож**!; 3-пад самых Стоўбцаў – чулі можа? – Не, не здаралася, **нябожа** [1, т. 6, с. 254]; Ну, хадзі за стол, **нябога** [1, т. 6, с. 343]; Папаўся ён тут, **небарака**! [1, т. 6, с. 122]; Той, што ў шчыліне-гасподзе Век праводзіць, **небарак** [1, т. 6, с. 368]. Зафіксавана таксама варыянтнае ўжыванне назоўніка **ўсмешка** ў форме мужчынскага роду – **усмех**: Сказаў з **усмешкай** засмучэння [1, т. 6, с. 276]; А сам той бор глядзіць з **усмехам** І ўторыць чуткім сваім рэхам [1, т. 6, с. 206].

Сустрэкаюцца ў паэзіі Якуба Коласа і формы назоўнікаў, характэрныя народным гаворкам. Напрыклад: Разбілі, расцерлі судно іх ільдзіны Пад ярасны **скогат** пургі, непаходы [1, т. 2, с. 70]; Няхай ксяндзы – жрацы-блюзнеры, Падпёршы **тылакам** алтар, Выводзяць панскія намеры [1, т. 2, с. 25]; У **ночвах** голавы памылі [1, т. 6, с. 105]; Ідзе **кілометр**, два і тры [1, т. 2, с. 85]; За **быдля** б цябе не мелі. Сцежкай ты б ішоў прасцейшай [1, т. 1, с. 126].

Асабліва пашыраны ў мове паэта варыянтныя склонавыя формы назоўнікаў. Сярод іх пераважаюць варыянты ў месным склоне множнага ліку. Напрыклад: **агнѣх** – **агнях**: І горы, і даліны Дыміліся ў **агнѣх** [1, т. 2, с. 60]; Жыве ён у гомане-гудзе заводаў, У ясных крамлёўскіх **агнях** [1, т. 2, с. 251];

**палѣх** – **палях**: І сохлі нівы на **палѣх** [1, т. 1, с. 127]; Ці не гэта маё гора Ты ў **палях** разносіш [1, т. 1, с. 213];

**шаўкох** – **шаўках**: Знік у рунях і **шаўкох** Хмарачак маўклівых [1, т. 2, с. 17]; А як прыгожы пуцявінкі У **шаўках** зялёнае травінкі [1, т. 6, с. 21];

**панох** – **панах**: І панскі шал затхнецца сора, Бо стукне молат па **панах** [1, т. 2, с. 25]; Пакуль што досыць аб **панох** [1, т. 6, с. 103].

Формаўтварэнні з канчаткамі **-ох (-ѣх)** (у **агнѣх**, у **вачох**, у **палѣх**, на жалудох, аб **панох**, у **шаўкох**, у **лясох**, па **камянѣх**, аб **зладзяѣх**, аб **каранѣх** і інш.) вельмі пашыраныя ў паэзіі Якуба Коласа. Напрыклад: Бег, пудліва азіраўся Ды зноў бег па **камянѣх** [1, т. 6, с. 319]; Як размовы меў аб кражах, Як казаў аб **зладзяѣх** (6, 335); Вараць іх чарты ў **катлох** [1, т. 6, с. 335]; З смехам ясным на **вуснох** Ідзе з ёю ў стэп нябачны і губляе ў **глыбінох** [1, т. 6, с. 329]. Радзей сустракаюцца аналагічныя формы на **-ах (ях)**: у **агнях**, у **палях**, у **горах**, у **гарадах**, у **вачах**. Напрыклад: У **вачах** стаялі як жывыя [1, т. 6, с. 267]; На **палях** і ў **лугах**, І ў **крынічных берагах** [1, т. 6, с. 331].

Ужыванне варыянтных канчаткаў у паэтычнай мове Я. Коласа адпавядае беларускім граматыкам 20-х гадоў, якія кваліфікавалі канчаткі **-ах (-ях)** і **ох (ѣх)** як варыянтныя або паралельныя. Пастанова 1933 года выключыла з ужытку формы на **-ох (-ѣх)**, і яны захаваліся толькі ў народных гаворках.

Даволі шмат варыянтных форм назоўнікаў сустракаецца і ў родным склоне множнага ліку. Напрыклад:

**небясоў** – **нябѣсаў** – **нябѣс**: З лазурных чыстых **небясоў** прыветна сонейка глядзіць (1, 378); Зямля мая, **нябѣсаў** родных сінь [1, т. 2, с. 211]; Выходжу з хаціны, спынюся спачатку Ды вокам акіну скляпенне **нябѣс** [1, т. 2, с. 293]; І здрыгане **нябѣс** разлогі [1, т. 6, с. 212];

**гораў** – **гор**: Льецца Нёман паміж **гораў**, Поўны сілы і красы [1, т. 1, с. 25]; Поле ўбогае, поле пясчанае! Нудна лягло ты між **гор** і лясоў [1, т. 1, с. 42];

**часаў** – **часоў**: І пусты іх усе імкненні Назад ход **часаў** павярнуць [1, т. 6, с. 103]; Гуменца, крытае саломай, Ад доўгіх **часаў** пасівела [1, т. 6, с. 12]; Цяпер разгорнем **часаў** шаты [1, т. 6, с. 13]; Ты знікла ў хвалях **чasoў** божых [1, т. 6, с. 151];

**страхаў** – **страхоў**: **Страхоў** такіх тут наказалі [1, т. 6, с. 126]; То поўны чараў спадзявання, То **страхаў** цёмнага знікнення [1, т. 6, с. 236].

Як бачна з прыведзеных прыкладаў, у родным склоне множнага ліку ўжываюцца варыянтныя формы з канчаткамі **-оў (ѣў)**, **-аў (-яў)** і з нулявым канчаткам. Неабходна адзначыць, што формы з нулявым канчаткам даволі рэдкія ў паэце. Напрыклад: Што для пустой людской забавы Ніколі **вусн** не раскрывае [1, т. 6, с. 264]; І ўсё ніжай і ўсё ніжай Абвісае **хмар** страха [1, т. 6, с. 337].

Варыянтныя формы назоўнікаў адзначаюцца і ў творным склоне множнага ліку. Гэта формы з канчаткамі –амі (-ямі), –ыма, –ымі, –мі. Напрыклад:

**слязамі – слязьмі:** І заплачце, хмаркі, Дробнымі **слязамі** [1, т. 6, с. 62]; Дзе маё поле, **слязьмі** ўсё аблітае [1, т. 6, с. 291];

**вачыма – вачамі – вачымі – вачмі:** Мерыць цень не раз **вачыма** [1, т. 1, с. 246]; Ты ж на мяне зірнеш вясною **вачамі** яркіх зораў [1, т. 2, с. 259]; І вось ён лыпае **вачымі** І рукі зараз разнімае [1, т. 6, с. 115]; І прагна мерыш іх **вачымі** [1, т. 6, с. 220]; Хтось сачыў за ім крадком І **вачмі** вачэй шукаў [1, т. 6, с. 341];

**плячамі – плячыма – плячымі:** Разгорне люд, нібы арол той, крылы **Плячамі** павядзе [1, т. 2, с. 286]; Торба з хлебам за **плячыма** [1, т. 1, с. 246]; І мацяркі з дзяццмі малымі ў лубках-калысках за **плячымі** [1, т. 6, с. 216].

Неабходна адзначыць, што ў паэтычнай мове Я. Коласа пераважаюць формы з канчаткамі –амі (-ямі): вачамі, слязамі, небясамі, часамі, крыллямі, якія замацаваліся ў якасці літаратурнай нормы. Даволі пашыраны і формы з канчаткам –мі: дзяццмі, дзвярмі, слязьмі, дрыўмі, людзьмі. Формы з канчаткам –ымі адзінкавыя ў мове паэта: вачымі, плячымі. Неабходна адзначыць, што Браніслаў Тарашкевіч ў сваёй “Беларускай граматыцы для школ” выдзяляў канчатак –амі (ямі) як асноўны для назоўнікаў другога скланення. Разам з тым ён дапускаў паралельнае ўжыванне ў гэтым склоне канчатка –мі ў словах вока, вуха, косць, рэч. Якуб Колас пашырыў ужыванне канчатка –мі і на іншыя формы назоўнікаў.

Сустрэкаюцца адзінкавыя варыянтныя формы назоўнікаў у давальным склоне множнага ліку. Гэта формы з канчаткамі –ам (-ям) і –ом (ём). Гэтыя канчаткі да прыняцця пастановы 1933 года разглядаліся як варыянтныя (націскны і ненаціскны). У сучаснай беларускай мове ў якасці нормы ўжываюцца толькі формы з канчаткамі –ам, (-ям). Менавіта гэтым формам аддае перавагу паэт. Формы на –ом (-ём) даволі рэдкія ў яго вершаванай мове: Гайда, гайда ў свет, браточкі, К тым шырокім **берагом** [1, т. 6, с. 116]; Кажа ён **гаспадаром** [1, т. 6, с. 344]; Вочы ўзняўшы к **абразом** [1, т. 6, с. 344]; І ўсім добранька: раслінкам, Пташкам, рыбе і **звяром** [1, т. 6, с. 350]; І ён тыя заробкі Панясе аддасць **бацьком** [1, т. 6, с. 376]; На Сымона, як на дзіва, Пан паказвае **паном** [1, т. 6, с. 396].

Што датычыць форм адзіночнага ліку, то варыянтныя формы назоўнікаў сустракаюцца пераважна ў творным склоне. Напрыклад:

**гарою – гарой:** За **гарою** дудка грае [1, т. 1, с. 258]; І ціхутка замірае Дзесь у полі за **гарой** [1, т. 1, с. 258];

**слязою – слязой:** Не адзін раз твае вочкі заплывуць **слязою** [1, т. 2, с. 231]; Плача дробнаю **слязой** [1, т. 1, с. 258];

**кроўю – крывёю:** Гарачаю **кроўю** напоены дол [1, т. 2, с. 345]; **Крывёю** нявіннай умыліся доли [1, т. 2, с. 276];

**песняй – песняю:** Шмат пугін схадзіў ён з **песняй** [1, т. 2, с. 86]; Вольная праца нас адарае **Песняю** радасных дзён [1, т. 2, с. 96];

**смугай – смугою:** **Смугай** спавіта ўся ты! [1, т. 1, с. 291]; Гібела,гнулася ў прыгоне Пад вечным страхам і **смугою** [1, т. 2, с. 40].

Канчаткі –ой (-ою) пад націскам і –ай (-аю) не пад націскам для назоўнікаў з цвёрдай асновай з яўляюцца нормай у сучаснай беларускай мове.

Значна радзей сустракаюцца варыянтныя формы назоўнікаў у месным склоне адзіночнага ліку. У якасці варыянтных у паэзіі Якуба Коласа ўжываюцца канчаткі –і, –ю. Напрыклад:

**краю – краі:** Дзе, у якім **краю** Так прывольна маю [1, т. 2, с. 133]; Ды быў слуга ў сваім **краю** [1, т. 2, с. 36]; Дай мне вестку аб людзях і **краі** [1, т. 2, с. 225]; Дзе ты, дзе, у якім **краі** [1, т. 2, с. 97]; І думаю, што будзе ў нашым **краі** [1, т. 2, с. 212];

**настрою – настроі:** У нейкім радасным **настрою** [1, т. 6, с. 14]; Куды ні глянь – усе ў **настроі** [1, т. 6, с. 219]; У **настроі** новым, хваляванні [1, т. 6, с. 225].

У сучаснай беларускай мове ў якасці літаратурнай нормы замацаваліся толькі канчаткі –і, –ы.

Вялікую ўвагу надаваў Якуб Колас і формаўтварэнню дзеясловаў, таму значную частку варыянтаў складаюць разнастайныя тыпы формаўтварэння дзеясловаў.

Звяртае на сябе ўвагу перш за ўсё варыянтнасць форм дзеясловаў абвеснага ладу цяперашняга часу з націскным канчаткам у 1 асобе множнага ліку. У паэтычнай мове Я. Коласа ўжываюцца формы з канчаткамі **-ем, -эм**:

Мы чулі ўладу над сабою, **А пажывем** – яшчэ пачуем [1, т. 6, с. 72]; Але нічога не **даб’емся** [1, т. 6, с. 72]; У нязнанай далі мы **дажджэмся** чаго? [1, т. 1, с. 341]; Мы **разойдземся**. Дарогі нашы розна пабягуць [1, т. 6, с. 390].

Побач з канчаткамі **-ем, -эм** сустракаюцца канчаткі **-ом, -ём**: Што **жывём** у беднаце [1, т. 1, с. 49]; Дружна разам **пабягом** [1, т. 6, с. 116]; Без дарогі **йдзём**, Цяжкі крыж **нясём** [1, т. 1, с. 385]; Мы **пранясём** праз гром, агонь Варожых сіл раскрышым бронь [1, т. 2, с. 199]. Мы рукою прыслонім вочы Ды **зірнём** угору [1, т. 2, с. 80]; Можа ў Ліпы **сціганём** [1, т. 6, с. 344].

Канчаткі **-ом (-ём)** былі кадыфікаваны як літаратурная норма ў “Беларускай граматыцы для школ” Б.Тарашкевіча, але правапіс 1933 года ўзаконіў для беларускай літаратурнай мовы канчаткі **-ем (-эм)**. “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” 1959 года замацавалі адзіныя канчаткі пад націскам для гэтых форм – **-ём, -ом**, якія з’яўляюцца нормай сучаснай беларускай мовы.

Адзінкавымі ў мове паэтычных твораў Я. Коласа з’яўляюцца формы з канчаткам **-мо**, характэрныя народным гаворкам: Няхай Сцёпка не баіцца **аддамо** з падзякай [1, т. 1, с. 5]; І руку мы вам **падамо** [1, т. 2, с. 100]; Быка, карову **прадамо** [1, т. 6, с. 129]; Як восенню шэрыя гускі, І мы **падамося** ў вырай [1, т. 2, с. 206]; Ну, хлопцы: зараз **дамо** жару! [1, т. 6, с. 139].

У форме дзеясловаў 2 асобы множнага ліку абвеснага ладу ў творчасці Якуба Коласа зафіксаваны канчаткі з націскам на апошнім галосным: **-яце (-яцё), -іце (-іцё)**. Напрыклад: **Пльвіяце** вы ў старонку тую [1, т. 1, с. 87]; Мо затым і **жывіаце** вы [1, т. 1, с. 332]; **Леціаце** вы ў свет раздолны [1, т. 6, с. 161]. [1, т. 1, с. 345]; **Леціаце** вы ў край паўднёвы [1, т. 1, с. 358]; Што ўжо з мяне вы **смеяцеся**? [1, т. 6, с. 123]; Калі яго так **баіцеся** І так за службу **берацеся**? [1, т. 6, с. 82]; Вы **ўстаяце** перада мною [1, т. 6, с. 134]; І так панадна **смеяцеся** [1, т. 6, с. 134]; Куды **йдзяце**? – сяброў пытае [1, т. 6, с. 260].

Неабходна адзначыць, што ў сучаснай беларускай мове “дзеясловы абодвух спражэнняў з націскным канчаткам ў 2-й асобе множнага ліку маюць націск на апошнім галосным канчатка: **бераце, крычыце, маўчыце, гледзіце**” [2, с. 215].

Варыянтнае ўжыванне канчаткаў назіраецца ў 2 асобе множнага ліку загаднага ладу. Найбольш характэрны для паэтычнай мовы Коласа формы на **-эце (-еце)**: І за што, **скажэце**, палкамі вас білі [1, т. 1, с. 30]; І горкую праўду ў вочы **скажэце** [1, т. 2, с. 97]; Каму пажаліцца, **скажэце**? [1, т. 6, с. 161]; Яшчэ на дзеда **паглядзеце** [1, т. 6, с. 88]; Набок **вярнеце**, дном ўгору! Пакулле і спіцы! [1, т. 6, с. 91]; **Бярэце** масла, не шкадуйце! [1, т. 6, с. 113]; **А пасядзеце**, пагуляйце [1, т. 6, с. 118]; **Ідзеце** борздзенька, **ідзеце**! [1, т. 6, с. 177]; Усяго шэсць грошаў. **Заплацеце**, тады сабе здаровы, **йдзеце** [1, т. 6, с. 261]. Гэтыя формы захаваліся толькі ў дыялектнай мове.

Кадыфікаваныя формы на **-іце, -ыце** дзеясловаў загаднага ладу 2 асобы множнага ліку таксама ўжываюцца Якубам Коласам, але значна радзей: Бо хто, **скажыце**, хто не ласы На тое салыца і кілбасы [1, т. 6, с. 168]; Святло **нясіце** – у мроку дрэмле Наш мілы краю, наш родны кут [1, т. 2, с. 7]; **Ідзіце** вы долю каваць! [1, т. 2, с. 11]; Сябры! **Сачыце** пільным зрокам [1, т. 2, с. 35].

Варыянтнасць уласціва і формам інфінітыва. Пачатковая форма дзеяслова ў сучаснай беларускай мове ў якасці нарматыўнай выступае ў трох разнавіднасцях: **-ць** (пасля асновы на галосны), **-ці** (пасля асновы на зычны) і **-чы** (пасля асновы на г, к). У творах Якуба Коласа адлюстраваны варыянты пачатковай формы на **-ць і -ці**: Як цяжка **жыць** на свеце [1, т. 2, с. 22]; Вось будзем **жыць** сяк-так памалу [1, т. 6, с. 78]; Дзе ж так вольна **жыці** ў свеце [1, т. 2, с. 110]; Калі сядзець ды так **гадаці**, – Не выседзіш нічога, маці [1, т. 6, с. 28]; А ўжо на свята – што

**казаці?**— паходзіць так каля свінчаці [1, т. 6, с. 181]. Формы інфінітыва на **—ці** вельмі рэдкія ў мове паэта, і іх выкарыстанне звязана перш за ўсё з захаваннем рытму і рыфмы паэтычных радкоў. Напрыклад: А дуб будзе **смуткаваці**, Бо няма яго **дзіцяці**, Бо такая доля іх. Пра перавагу форм на **—ці** сведчаць і колькасныя дадзеныя. Так, дзеяслоў **жыць** зафіксаваны ў разгледжаных паэтычных творах Я. Коласа 19 разоў, а **жыці** толькі два разы.

У мове Якуба Коласа знайшла адлюстраванне варыянтнасць афармлення зваротных дзеясловаў. Гэта дзеясловы з постфіксамі **—ся**, **—ца** і **—цца**, якія з’яўляюцца нормай сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Напрыклад: У Міхала думка **праняслася** [1, т. 6, с. 37]; Ды ты, брат Ганка, не **смуціся**! [1, т. 6, с. 43]; Што ўжо з мяне вы **смеяцесься** [1, т. 6, с. 123]; І цьме ніяк не **паддаецца**, Часамі полымя **прарвецца**, І цьма сярдзіта **схісянецца** [1, т. 6, с. 52]. Але сустракаюцца і выпадкі ўжывання зваротных дзеясловаў на **—сь**, характэрныя рускай мове і народным гаворкам. Асабліва пашыраны гэтыя формы ў паэме “Новая зямля”. Напрыклад: Стаялі гожай чарадою, **Схіліўшысь** к сонцу з галавою [1, т. 6, с. 49]; Што ўжо тут больш ёй не **цярпелась** І бегчы ў свет адтуль **хацелась** [1, т. 6, с. 45]; 3-за груш высокіх **паказалась** Ды за ўзгорачкам **схавалась** [1, т. 6, с. 45]; Каб у галаве ды ўсё **пладзілась**, Каб жыта ў полі **каласілась** [1, т. 6, с. 173]. У большасці выпадкаў формы на **—сь** выкарыстоўваюцца паэтам для стварэння адпаведнага рытму ў вершаваных радках і захавання рыфмы: І ўсе **прыбралісь** і **памылісь**, Міхал з Антосем **падгалілісь** [1, т. 6, с. 172].

У паэзіі Якуба Коласа сустракаюцца адзінкавыя прыклады ўжывання некаторых форм дзеяслова, характэрныя народным гаворкам. Напрыклад: Дарэктар з радасці спявае, Дадому едзе, спачывае [1, т. 6, с. 169]; І месца будзе й корму **хваце** [1, т. 6, с. 229]; Міхал пытае, **жджэ** адказу [1, т. 6, с. 228]; Прайшоў ты вялікі разлог — Прысядзь, **адпачынь** [1, т. 2, с. 117]; **Піш**, Яноль, к бабулі лісты! [1, т. 2, с. 314]; Эх, — цмокаў дзяцка: **Наямося**! [1, т. 6, с. 59] і інш.

Што датычыць дзеепрыслоўяў, то ў мове паэта пераважаюць формы на **—учы (-ючы)**, характэрныя для сучаснай беларускай мовы. Напрыклад: Каб спявалі песні волі, **Держжучы** жалезны плуг [1, т. 6, с. 33]; А як надарыцца часамі Табе, **вандруючы** лясамі, Найсці на неруш [1, т. 6, с. 221]; Ідзе па перадзе Хадыка І, **не шкадуючы** языка, Пасаду хваліць залатую [1, т. 6, с. 231]; Крыж нясе свой, **жывучы** [1, т. 6, с. 306]. Але сустракаем у паэзіі Якуба Коласа і нешматлікія варыянты з суфіксам **—а (-я)**, якія характэрны для рускай мовы: А то растуць, на лес, вась, **глядзя** [1, т. 6, с. 27]; Не будзе нас — другі там сядзе, І не зважаючы, **не глядзя**, Якое месца і выгода [1, т. 6, с. 41].

Выкарыстоўвае пісьменнік характэрныя для беларускай мовы формы дзеепрыметнікаў з суфіксамі **—ан**, **—ян**, **—ен**, **—ён**, **—т**: Ды маўклівы, бы **акуты** Гэтым горам і бядой [1, т. 6, с. 312]; Слухаў хлопчык спеў **нязнаны** І **няспеваны** нікім [1, т. 6, с. 318]; Лес пагражаючы, **нясны**, Зацята **схованы**, **замкнёны** [1, т. 6, с. 274].

Паэт адмоўна ставіўся да дзеепрыметнікаў на **—ем**, **—уч (-юч)**, **—ач (-яч)**, таму формы з гэтымі суфіксамі адзінкавыя. Напрыклад: Над імі дрэвы маладыя У сваёй **пакоючай** цішы Сплылі жывыя салашы [1, т. 6, с. 262]; Лес **пагражаючы**, **нясны** [1, т. 6, с. 274].

Якуб Колас шмат зрабіў для нармалізацыі і развіцця беларускай літаратурнай мовы. У пачатку XX ст., калі пачыналася яго літаратурная дзейнасць, беларуская мова яшчэ не мела сталых літаратурных норм. Таму паэт, добра разумеючы неабходнасць яе нармалізацыі і ўніфікацыі таго разнабою, які наглядаўся ў ёй, уважліва ставіўся да мовы сваіх твораў. Наяўнасць формаўтваральных варыянтаў у яго паэтычнай мове сведчыць пра тое, што паэт знаходзіўся ў пастаянным пошуку адпаведнай формы. Сваёй творчасцю Якуб Колас садзейнічаў узбагачэнню, фарміраванню і замацаванню адпаведных норм сучаснай беларускай мовы.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Колас, Я. Збор твораў: У 12 т. / Я. Колас. — Мінск : Мастацкая літаратура. 1972. — 1976. Спасылкі падаюцца па гэтаму выданню з указаннем у дужках тома і старонкі.

2 Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія / навук. рэд. А. А. Лукашанец. — Мінск : Беларуская навука, 2007. — 351 с.

*The article is devoted to the analysis of the use of variant forms of nouns and verbs in the poetic language of the classic of Belarusian literature Yakub Kolas. The absence of variants indicates that the poet was in constant search for an appropriate form. With his work, Yakub Kolas contributed to the formation and consolidation of the norms of the modern Belarusian language in the language practice.*

УДК 398.8:392.1(476.2-37Хойнікі)

**Т. В. ПІМІНЁНКАВА**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны  
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

## РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННЫЯ АБРАДЫ І ПЕСНІ ХОЙНІКШЧЫНЫ

*У артыкуле разглядаецца шэраг абрадаў і звычаяў радзінна-хрэсьбіннага абрадавага комплексу Хойніцкага раёна. Прадэманстраваны лакальныя адметнасці асобных структурных кампанентаў радзінна-хрэсьбінай абраднасці, мясцовая спецыфіка святкавання хрэсьбін. Прыведзеныя звесткі пра законы і правілы, якімі кіравалася цяжарная жанчына, раскрываюць адметныя рысы народнай педагогікі, звязанай з нараджэннем немаўляці.*

Радзінна-хрэсьбінны комплекс – вялікі пласт абрадаў і звычаяў, якія захоўваюцца на працягу многіх пакаленняў. “Комплекс традыцыйных радзінных звычаяў і абрадаў у азначаны перыяд складаўся з трох цесна звязаных цыклаў: дародавага, родавага і пасляродавага. У першыя два ўваходзілі звычаі, уяўленні, павер’і, абрадавыя дзеянні, накіраваныя на захаванне цяжарнасці і паспяховае завяршэнне родаў. Пасляродавы цыкл, які быў накіраваны на прыняцце нованароджанага ў сямейна-грамадскі калектыў, уключаў у сябе звычаі і абрады імянарачэння дзіцяці, наведвання парадзіхі і нованароджанага, выбару кумоў, абраду далучэння дзіцяці да хатняга ачага, які папярэднічаў царкоўнаму хрышчэнню, а таксама абраднасці, прысвечанай святкаванню хрэсьбін (хрысцін, ксцін, радзін), ачышчэнню дзіцяці; першаму яго пастрыжэнню, кроку, слову, з’яўленню першага зуба” [1, с. 5].

Дародавы цыкл радзінна-хрэсьбінай абраднасці Хойніцкага раёна адлюстроўвае шэраг забарон і засцярог для цяжарнай жанчыны. Так, жанчыне падчас цяжарнасці забаранялася станавіцца на вярхоўку, бо дзіця магло “задушыцца” пупавінай. Нельга было дакрапацца рукамі да цела, калі цяжарная жанчына атрымала апёк, бо дзіця, верылі, магло нарадзіцца з пятнамі на целе: “Калі бярэменная абпекалася, то ей нельга трогаць рукамі галаву ці шэю, покуль не пройдзе шок, бо дзіця можа нарадзіцца с краснай плямай на тым месце” [2, с. 362].

Цікавым фактам дадзенага перыяду з’яўляецца і тое, што цяжарнай жанчыне патрэбна было перамагаць моцнае жаданне да сну, бо ў іншым выпадку гэта магло дрэнна сказацца на нованароджаным: “Як ходзіла бярэменная, то сільна хацела спаць, а баба мая казала: “Не спі, бо прыспіш дзіцяtko” (запісана ў в. Судкова Хойніцкага р-на ад Ядчанка Марыі Фёдараўны, 1948 г. н.).

На ўсёй тэрыторыі Хойніцкага раёна існавала ўяўленне, згодна з якім цяжарнай жанчыне забаранялася прысутнічаць на пахаванні, глядзець на нябожчыка або памерлую жывёлу, бо, паводле народных ўяўленняў, магло здарыцца нешта нядобрае: “Бярэменнай нельга было глядзець на пакойніка ці на памерлую скаціну, такжа хараніць, быць на пахараках”. Калі не было іншага выйсця і цяжарнай патрэбна было прысутнічаць на пахаванні, то прывязвалі да пояса чырвоную ленту або патрэбна было апрануць чырвоную хустку, што лічылася засцярогай ад дрэнных праяў іншага свету.

Шматлікія забароны засцерагалі цяжарную ад спалоху, бо лічылася, што гэта дрэнна паўплывае на дзіця. У такім выпадку абавязковым было “заткнуць за пояс вялікі паляц левай рукі” [2, с. 348]; ад суроку: “Каб людзі не ўраклі, цяжарная, як ідзе ў людзі, павінна апранаць усё да пары: пару сарочак, пару спадніц і г. д. Тады ніхто не ўрачэ” [2, с. 348].

Каб дазнацца, каго чакаюць маладыя бацькі, жыхары Хойнікшчыны варажылі. Лічылася, што патрэбна папрасіць цяжарную жанчыну паказаць рукі: “Калі яна пакажа ладонямі – будзе дэвачка, калі другім бокам – хлопчык” (запісана ў в. Вялікі Бор Хойніцкага раёна ад Харошка Галіны Аляксееўны, 1951 г. н.).

Прыведзеныя законы і правілы адлюстроўваюць традыцыі народнай педагогікі, звязаныя з псіхалагічным станам цяжарнай жанчыны. Калі жанчына адказна прытрымлівалася пэўных забарон, то яна набывала ўпэўненасць у тым, што нараджэнне дзіцяці адбудзецца лёгка і паспяхова, бо псіхалагічна рыхтавала сябе да гэтай падзеі ў сваім жыцці.

Жыхары Хойніцкага раёна верылі, што аб наступіўшых родах павінна ведаць як мага менш людзей, тады яны пройдуць лёгка. Таксама лічылася абавязковым расплэценне кос, развязванне вузлоў і адкрыццё замкоў: “Каб роды былі лёгкамі, то трэба расплесці косы рожаніцэ, развязаць усе вузлы, адкрыць усе замкі” [2, с. 354].

Калі пачыналіся роды, свакроў або нехта з блізкіх родзічаў накіроўваліся да бабкі-павітухі. Звычайна, гэта была жанчына сталага веку (“павінна ўжо буць за пяцьдзясят год” (в. Глінішча)). Бабка-павітуха дапамагала парадзісе як магла. Выконваліся магічныя дзеянні, заснаваныя на веры ў звышнатуральныя сілы: расшпільвалі ўсе гузікі, развязвалі вузлы, паясы, расплталі косы, адкрывалі ўсе замкі. Бабка-павітуха шаптала замовы, пастуквала венікам у столь, нібы звяртаючыся за дапамогай да дамавіка.

Самы багаты на абрады, звычаі, прыкметы і павер’і – пасляродавы перыяд. Ён звязаны з прыняццем нованароджанага ў сям’ю. Тут варта вылучыць абрад, які называецца ў вёсках Хойніцкага раёна “адведкі”. Звязаны ён з наведваннем жанчыны-парадзіхі. Варта адзначыць, што ў “адведкі” прыходзілі толькі замужнія жанчыны і абавязкова з якімі-небудзь стравамі: “Хто родзіць дзіця, дык сабіраюцца тады бабы і ідуць даведацца. Бралі міску мукі, крупу, ілі сухароў напаякуць, ілі якога малака возьмуць, ну што было. Прыходзяць сюды, етая рожаніца саджае за стол. Там іх сабярэцца чалавек пяць-шэсць, а можа і болей. Вуп’юць, тады закусяць, трохі пагуляюць і пайшлі дадому. Ета былі так называемыя вотведы” [2, с. 347].

Структура пасляродавага комплексу прадугледжвае адзін з самых важных і ўрачыстых абрадаў – хрышчэнне. Вялікае значэнне надавалася выбару кумоў, бо менавіта гэтыя людзі выконвалі большую частку абрадаў-рытуалаў: “За куму бралі ад бацькі, а ад маці за кума. Калі першая дзевачка, тады кума была замужам, а то казалі, што дзевачка забярэ судзьбу кумы. Калі бралі за кумоў, то насілі хлеб і соль. Еслі мне прынеслі хлеб і соль, і я адказала, то я аддаю назад. А калі саглашаюся, то забіраю сабе” (запісана ў в. Вялікі Бор Хойніцкага раёна ад Харошка Галіны Аляксееўны, 1951 г. н.), за бабу выбіралі бабку-павітуху, якая прымала роды: “За бабу бралі тожа тую, што была пры родах” [2, с. 355].

У хросных быў вельмі важны абавязак у дзень хрэсьбіна. Яны павінны былі аднесці нованароджанага ў царкву, дзе святар, прытрымліваючыся пэўных патрабаванняў, праводзіў царкоўны абрад хрышчэння дзіцяці: “У дзень нараджэння ці назаўтра дзіця вязуць у царкву хрысціць. Кум з кумою садзяцца на лаве, а хазяйка перад тым закрывае печ засланкаю, каб у дарозе добра паводзілася. Кумы бяруць у дарогу хлеб і соль, каб дзіця багатае было. У царкві кумы хрысцілі дзіця, а як бацюшка састрыжэ ў дзіцяці валосікі, то кум капае на іх воскам і кідае ў купель. Калі валасы адразу патонуць, то дзіця скоро памрэ, а як будуць наверх плаваць, то дзіця будзе шчаслівае” [2, с. 348].

Пасля царквы ўсе вярталіся дадому, дзе чакала застолле. Варта адзначыць, што ганаровымі гасцямі на гэтым свяце былі кум, кума, бабка-павітуха, якіх садзілі на лепшыя месцы і адорвалі падарункамі: “Пасля царквы ўсе садзяцца за стол. Куму, куме і бабе радзіцелі дарылі падаркі” (в. Стралічаў); “Калі кумы з дзіцём вяртаюцца з царквы і ўсе госці збіраюцца ў хаце, парадзіха падносіць бабе падарак, кланяецца ў ногі і кажа: “Прасціце мяне, бабусечка. Дзякуй вам за вашу працу, што не пагрэбавалі мною” [2, с. 361].

Кульмінацый хрэсьбіннага застолля з'яўляецца абрад “бабіна каша”. Лакальнай асаблівасцю радзінна-хрэсьбіннай абраднасці Хойніцкага раёна з'яўляецца наяўнасць трох “каш”: “Да стала ў абавязковым парадку падносілі тры “кашы” (звараная пшаная каша ў гаршку). Спачатку бабіную, потым куміную, а затым кумаву. Гэтыя кашы выкупліваліся гасцямі. На сподачак клалі грошы, падарункі для немаўляці, хто болей дасць, таго і “каша” [2, с. 255]. Магічнае значэнне надавалася разбіванню кашы і чарапкам ад яе: “Гаршчок білі, хваталі чарапкі і прыгаворвалі: “Давайце хватаць чарапкі, штоб малы хутчэй хватаўся ісці”. Разбітыя чарапкі клалі на галовы жанчынам і мужчынам, каб у іх нараджаліся дзеці” [2, с. 255].

Радзінна-хрэсьбінную абраднасць Хойнікшчыны цяжка ўявіць без песні. Песенны рэпертуар надзвычай багаты ў тэматычных адносінах. Вылучаюцца велічальныя песні, прысвечаныя, напрыклад, удзельнікам хрэсьбіннай цырымоніі: маці і бабцы-павітусе, куму і куме:

Не кукуй, зязюлечка, рана,  
Не кажы, што ночачка мала.  
Аленка ўсю ночку не спала,  
Яна к сабе госцікаў звала,  
Любых госцікаў ды бабулю.  
Столькі абрусом засцілала,  
Талеркі сухароў накладала,  
Кубачкі ды віном налівала,  
Яна сваю бабулю частавала.  
Бабулечка на куце сядзела,  
Бабулечка песню запела.  
А первую ды раджоную,  
А другую ды саджоную,  
А трэцюю хрэсьбінную [2, с. 350].

– Чаго ты, кумок  
Чаго, галубок,  
Увесь кут заняў?  
– Я за гэты кут,  
Я за гэты кут  
Чырвонец аддаў.  
– Чаго ж ты, кумка,  
Чаго ж ты, любка,  
Увесь кут заняла?  
– Я за гэты кут,  
Я за гэты кут  
Прынесла адзежы скрут.  
– Чаго ж ты, бабулька,  
Чаго ж ты, рыбулька,  
Увесь кут заняла?  
– Я за гэты кут,  
Я за гэты кут  
Адрэзала ўнучцы пуп [2, с. 350]

Што да застольна-бяседных песень, то яны часта не звязаны з радзіннай абраднасцю:

За лес, за лес сонца коціцца,  
Уся бяседачка расходзіцца,  
Мамка мая дамоў строіцца,  
Я ж малада, пайду правадзіць  
Праз два полі, праз два чыстыя,  
Праз тры рэчкі беражыстыя.  
– Ты свякроўка, мая матачка,  
Калышы маё дзіцятачка.  
– А чорт яго накалышыцца,  
Трое, двое ў калысачцы.

Прайшоўшы доўгі і складаны шлях узнікнення, фарміравання, развіцця, трансфармацыі, маючы беспамылковы механізм адбору і захавання найбольш каштоўнага з усяго таго, што стыхійна стваралі народныя філасофія, мастацтва, этыка, медыцына, традыцыйная радзінная абраднасць Беларусі ў сучасны перыяд уяўляе сабой даволі складаную і стройную сістэму, якая прыстасавана да сённяшніх умоў жыццядзейнасці яе носьбітаў і спажываецца [1, с. 5].

Прааналізаваныя абрады і звычаі радзінна-хрэсьбіннага абрадавага комплексу Хойнікшчыны адлюстроўваюць лакальныя асаблівасці іх функцыянавання, таксама адлюстроўваюць звесткі, якія яшчэ сёння захоўваюцца ў памяці інфарматараў, але ўжо амаль не бытуюць у сённяшняй абрадавай практыцы.

## Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Радзіны: Абрад. Песні / уклад. і сістэм. тэкстаў Р12 Г. А. Пятроўскай, апісанне абрадаў Т. І. Кухаронак; уступ. арт. і камент. Г. А. Пятроўскай, Г. В. Таўлай, Т. І. Кухаронак; рэдкал.: А. С. Фядосік [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1998. — 637 с

2 Радзінна-хрэсьбіныя абрады і звычаі беларусаў (на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўтары-ўкладальнікі В. С. Новак, В. К. Шынкарэнка, А. А. Кастрыца, [і інш.]. – Гомель : Барк, 2013. – 380 с.

*The article discusses a number of rituals and customs of the radinno-baptismal complex of the Khoinik district. The laws and rules that are one of the main aspects of the influence on the psychological state of a pregnant woman are given. Local attractions of the celebration of christenings and “exploration” are demonstrated.*

УДК 811.111'373.7:81'25

**И. А. РУСАЛЕНКО, М. Ю. СЕНЧУК**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны  
медыцынскі ўніверсітэт»)

### СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВОПРОСА О ПЕРЕВОДЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

*Данное исследование базируется на анализе фразеологизмов со значением внешности человека в английском и русском языках. Для сравнительного анализа были выбраны 322 пары фразеологизмов в двух языках. В результатах исследования будут представлены различные варианты перевода фразеологических единиц, а также определён наиболее частый способ перевода в сравниваемых языках.*

При сопоставительном исследовании фразеологической системы нескольких языков большое значение имеет выявление типов межъязыковых соответствий, а также возможных способов перевода фразеологических единиц (ФЕ) с одного языка на другой. Такой интерес к изучению данного вопроса обусловлен несколькими факторами. С одной стороны, это связано с повышенной трудностью перевода ФЕ с одного языка на другой, так как идиоматические выражения всегда являются отражением национально-культурных особенностей, а также содержат информацию о традициях, стереотипах, символах другого народа. С другой стороны, необходимо учитывать тот факт, что перевод всегда имеет важное значение для осуществления знакомства с другой культурой, предполагает передачу не только определенной языковой информации, но также и культурной информации.

Данное исследование базируется на анализе фразеологизмов со значением внешности человека в английском и русском языках. Для сравнительного анализа были выбраны 322 пары фразеологизмов в двух языках.

В результатах исследования будут представлены различные варианты перевода ФЕ. Для достоверной информации были изучены концепции и классификации, которые нашли отражение в монографиях известных лингвистов.

Существует большое количество различных точек зрения относительно возможности применения тех или иных методов перевода при передаче фразеологического оборота одного языка на другой. Многие ученые считают, что перевод фразеологических единиц должен основываться на степени слитности компонентов фразеологизма. Необходимо определить, от-

носится ли фразеологизм к фразеологическим сращениям, единствам, сочетаниям или фразеологическим выражениям. Затем подбирается метод его перевода на другой язык, в соответствии с типом фразеологизма.

Ведущий представитель школы лингвистической теории перевода, В. Н. Комиссаров также изучает проблему эквивалентности фразеологических единиц разных языков [3, с. 215–218]. Ученый выделяет пять основных компонентов, на которые следует опираться при определении межъязыковых фразеологических соответствий: предметный, образный, стилистический, национально-этнический и эмоциональный. Таким образом, можно выделить следующие типы соответствий фразеологических оборотов:

- 1) при переводе с одного языка на другой сохраняются все аспекты значения переводимого оборота;
- 2) при переводе сохраняется семантика, но образ фразеологизма меняется;
- 3) использование пословного перевода или метода калькирования также дает соответствие исходной фразеологической единице [4, с. 223].

Структурно-грамматический уровень позволяет определить структурные модели фразеологизмов, которые являются общими для сравниваемых языков, а также те модели, которые присущи каждому конкретному языку. На компонентном уровне определяются схожие и отличные семантические элементы, входящие в состав сравниваемых фразеологизмов. Известно, что компонентный уровень является наиболее подвижным и своеобразным для фразеологических оборотов обоих сравниваемых языков. Можно выделить три типа межъязыковых отношений:

- 1) Фразеологические эквиваленты (полные и частичные). Данные единицы имеют одинаковую структурно-грамматическую модель и одинаковый состав компонентов. Полными эквивалентами считаются единицы, которые тождественны на всех уровнях языка. Частичные эквиваленты могут иметь различия в структуре, но иметь одинаковое содержание.

Фразеологизмы *an ugly duckling* и *гадкий утенок* являются полными эквивалентами ввиду совпадения их сигнификативно-денотативного значения – «о ком-либо невзрачном, незаметном и т. п., кто впоследствии неожиданно для всех преобразуется внешне и внутренне», а также коннотативного значения. Данные ФЕ относятся к нейтральной лексике, имеют одинаковую структурную организацию, а также практически идентичный компонентный состав. Оба фразеологизма являются номинативными по своей структуре, образованные по модели «прилагательное + существительное». Английская единица употребляется с неопределенным артиклем, но данный факт относится к вышеупомянутым системным особенностям английского языка.

ФЕ *skin and bones* и *кожа да кости* относятся к фразеологическим полным эквивалентам. Сигнификативно-денотативные компоненты значения являются одинаковыми: «чересчур худой, изможденный, тощий». Обе единицы принадлежат к нейтральному стилю, имеют одинаковую образность, а также являются экспрессивными, так как содержат интенсификаторы в своих определениях («чересчур», «extremely»). Эмотивные пометы отсутствуют как у русского, так и у английского оборота. Обе единицы характеризуются отрицательной оценкой. Таким образом, коннотативный макрокомпонент значений также является тождественным. Оба фразеологизма являются номинативными с одинаковым компонентным составом и структурой «сущ. + союз + сущ.».

К группе полных эквивалентов относится еще одна пара фразеологизмов, описывающих чрезмерную худобу человека: *a bag of bones* и *мешок костей*. Как и в предыдущем примере, при сравнении сигнификативно-денотативного и коннотационного макрокомпонента значения обнаруживается их абсолютное тождество. ФЕ имеют отличия на структурном уровне, а именно, в состав английского фразеологизма входит неопределенный артикль, а также предлог «of», выражающий притяжательность. Данные отличия относятся к специфическим особенностям типологического строя двух сопоставляемых языков [1, с. 221–243].

ФЕ со сравнительной структурой *(as) fat as a pig* – *толстый как свинья* и *(as) pale as death* – *бледный как смерть* также являются полными эквивалентами при наличии некоторых разночтений в английской и русской структуре. Английские ФЕ имеют два варианта упо-

требления: возможно использование союза «as» в начале оборота, также возможно употребление эллиптической конструкции, где первый союз «as» опускается. Второе расхождение заключается в присутствии неопределенного артикля в структуре английских оборотов.

Рассмотрим примеры частичных фразеологических эквивалентов, выявленных в данном исследовании.

Английская поговорка «*Appearances are deceptive*», а также ее вариант «*Appearances can be deceptive*» и русская «Внешность обманчива» являются частичными фразеологическими эквивалентами. Обе поговорки появились как фразеологические кальки с латинского языка: *Species decipit*. В энциклопедическом словаре крылатых слов и выражений представлена следующая культурологическая справка: «Также известен авторский вариант этой поговорки времен Древнего Рима из сатир римского писателя-сатирика Ювенала: «*Frontis nulla fides*» – «Внешности – никакой веры». В английском языке в обоих вариантах данной пословицы присутствует глагол. В варианте «*Appearances are deceptive*» используется глагол-связка «to be», отсутствующий в русском варианте. Мы полагаем, что данное отличие относится к системным особенностям английского языка и не может влиять на характер взаимоотношений ФЕ. Во втором варианте английской пословицы «*Appearances can be deceptive*» употребляется глагол «can», который вносит дополнительное значение «возможности, вероятности». Также следует отметить незначительное расхождение на морфологическом уровне. В английском варианте употребляется прилагательное «deceptive», в русском языке мы обнаруживаем краткое прилагательное женского рода «обманчива».

Английская ФЕ *war paint* и русская ФЕ *боевая раскраска* характеризуются наличием компонентов схожей семантики при полном совпадении структуры и значения. Фразеологизмы употребляются для характеристики чрезмерного макияжа на лице, имеют одинаковое значение – «косметика». Оба фразеологизма имеют эмотивную помету «шутливое», а также принадлежат к разговорному стилю речи. Английский компонент «war» переводится как «военный», в состав русского оборота входит многозначный компонент «боевой»: 1) относящийся к ведению боя, войны; 2) готовый к борьбе, воинственный, решительный; 3) смелый, бойкий; 4) очень важный, первостепенный, первоочередной. Несмотря на некоторую разницу в значении компонентов ФЕ, данные обороты относятся к группе частичных эквивалентов [2, с. 156–160].

Приведем еще несколько примеров частичных эквивалентов: *to have one foot in the grave* и *стоять одной ногой в могиле* (о человеке, который выглядит больным и изможденным); *as fair as a rose* и *прекрасна как роза* (о человеке с красивой внешностью); *be not (nothing) much to look at* и *не на что смотреть* (о невзрачном человеке с неяркой внешностью); *(as) pretty as a picture* и *красивый как картинка* (об очень красивом человеке); *goose bumps/goose pimples/goose flesh* и *гусиная кожа* (шероховатость на коже, проявляющаяся внезапно от холода, от страха и вообще нервного раздражения, напоминающая кожу ошпаренного гуся) [5, с. 46].

2) Фразеологические аналоги (полные и частичные). Аналогами являются ФЕ, которые имеют одинаковое или схожее значение, но отличаются полным или частичным несовпадением внутренней формы.

Английская ФЕ *like a drowned rat* и русская единица *как мокрая курица* вступают в отношения полной межъязыковой аналогии. Обе единицы имеют тождественное сигнификативно-денотативное значение: человек, имеющий жалкий вид, подавленный чем-либо, растерянный. Также, обе единицы относятся к разговорному стилю, выражают пренебрежительное отношение к субъекту и характеризуются сходной структурно-грамматической моделью: «союз + прилаг. + сущ.». При этом, данные фразеологизмы строятся на разных образах.

Английский фразеологизм *(as) red as a beetroot*, а также его многочисленные варианты *as red as a beetroot*, *turn as red as a beetroot*, *as red as cherries*, *as red as a poppy*, *as red as a rose*, *as red as a ruby*, *as red as blood* имеют только один фразеологический полный аналог в русском языке – *красный как рак* (покраснеть как рак). Все английские варианты

отличаются между собой образом, взятым за основу (свекла, вишня, мак, роза, рубин, кровь) и не совпадают с русским аналогом, где сравнение строится на сходстве с раком. Сигнификативно-денотативный макрокомпонент полностью совпадает: «о человеке, чье тело или лицо стало очень красным». Коннотативный макрокомпонент значения также совпадает у английских и русских вариантов. Фразеологизмы являются разговорными, а также экспрессивными (имеют интенсификатор «очень» в своем определении).

Английскому фразеологизму *as round as a barrel* соответствует русский аналог *круглый как колобок*. ФЕ имеют одинаковое значение: «о чрезмерно упитанном человеке». Основное отличие данных оборотов заключается в расхождении образов. Английский фразеологизм строится на сравнении полного человека с бочкой (используется лексема «barrel»), русский аналог сравнивает человека, имеющего лишний вес с «колобком» – «уменьшительное от колоб, имеющего значение «круглый хлебец», образованного от коло, лежащего в основе существительного колеса.

Английская ФЕ (*as fit as a fiddle*) и русская единица *свежий как огурчик* относятся ко второму типу полных аналогов. Фразеологизмы характеризуются общностью сигнификативно-денотативного значения: «о бодром человеке, имеющем свежий, здоровый вид». Также необходимо отметить тождественный коннотационный макрокомпонент значения обоих фразеологизмов. Сравнимые единицы являются экспрессивными, имеют положительную оценку и используются в разговорном стиле речи. Обе единицы имеют схожую сравнительную структуру, относятся к классу адъективных фразеологических оборотов, но входящие в состав компоненты отличаются. Образ английского фразеологизма строится на сравнении с музыкальным инструментом (fiddle -скрипка). Образность русского фразеологизма основана на сравнении с овощем (огурцом).

ФЕ *a face as long as a fiddle* (a dismal face) и *делает кислую мину/сделать кислую мину* (ирон. выражать своё неудовольствие, капризничать) также вступают в межъязыковые отношения частичной аналогии, так как, прежде всего, отличаются своим сигнификативно-денотативным значением, о чем свидетельствуют словарные дефиниции. Русская ФЕ указывает на недовольное выражение лица с дополнительным оттенком значения – «капризничать», а также употребляется с иронией, в отличие от английского фразеологизма. Компонентный состав не совпадает, за исключением английской лексемы «face» и русской лексемы «мина», которые имеют смежное значение. Структурно-грамматическая организация рассматриваемых оборотов не совпадает.

К частичным фразеологическим аналогам также можно отнести ФЕ *beer belly/beer gut* и *толстый как бочка*. Оба фразеологизма характеризуют полного человека, но есть некоторые расхождения в их определениях, что соответственно указывает на расхождения в сигнификативно-денотативном компоненте значения: *beer belly/beer gut* - «a person with a protruding belly caused by excessive beer drinking»; *толстый как бочка* – «очень полный человек небольшого роста». И английский и русский фразеологизм принадлежат к разговорному пласту лексики, имеют отрицательную оценку, но полностью отличаются своей образностью, а также не совпадают на компонентном и структурно-организационном уровне.

3) Безэквивалентные ФЕ. Данные единицы не имеют соответствующего по значению фразеологического оборота в сопоставляемом языке.

Рассмотрим примеры безэквивалентных ФЕ, характеризующих внешность человека в английском и русском языках. Английская ФЕ *a Norfolk dumpling* имеет сигнификативно-денотативное значение «толстяк; человек тучной комплекции» и имеет культурно-маркированный компонент в своем составе – топоним Norfolk – название графства в Англии. Данный фразеологизм также может переводиться как «норфолкская клёцка» и употребляется пренебрежительно в отношении жителей Норфолка, чьим любимым блюдом являются клёцки.

Английский фразеологизм *Billy Bunter* (имеет значение – жиртест, толстый, прожорливый и неуклюжий подросток) также относится к лакунарным единицам и отражает национально-культурную специфику английского народа с помощью антропонима в своем

составе. Billy Bunter – имя крупного мальчика из рассказов Фр. Ричардса, который является обладателем большого живота, и с помощью него может растолкать всех окружающих, но при этом готов расплакаться в неприятной или сложной ситуации [6, с. 201].

Разночтения в структурах фразеологических единиц в двух языках основываются на особенностях каждого из языков.

В английском языке к таким системным особенностям относятся следующие:

- два падежа: общий и притяжательный;
- отсутствие категории рода;
- наличие двух артиклей: определенный и неопределенный;
- выражение падежных отношений с помощью конструкций с предлогами, а также с помощью порядка слов;
- употребление глагола-связки.

Для русского языка характерными являются следующие признаки:

- шесть падежей: именительный, родительный, дательный, винительный, творительный и предложный;
- категория рода (мужской, женский, средний);
- отсутствие артиклей;
- категория вида у глаголов (совершенный, несовершенный);
- свободный порядок слов в предложениях и словосочетаниях;
- отсутствие глаголов-связок в составе предложений.

### **Выводы**

Для подробного анализа использовались 322 пары фразеологизмов со значением оценки внешности человека в английском и русском языках. Учитывая вышеизложенные различия в лексической структуре, грамматическом строе, в понятийной сфере у разных народов, возникают трудности при переводе фразеологизмов. При подробном анализе типов межъязыковых соответствий ФЕ в английском и русском языках, было установлено, что наиболее многочисленной группой являются фразеологические аналоги (241 пара), далее следует группа безэквивалентных фразеологизмов (47 пар). Наименьшей по численности является группа фразеологических эквивалентов (34 пары).

### **Список использованной литературы**

- 1 Кунин, А. В. Курс современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1996. – 381 с.
- 2 Кунин, А. В. Фразеология современного английского языка. / А. В. Кунин. – М. : Международные отношения, 1972. – 288 с.
- 3 Ларин, Б. А. Международные отношения / Б. А. Ларин – М. Высшая школа, 1972. – 288 с.
- 4 Телия, В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1992. – 243 с.
- 5 Ball, W.J. Colloquial Idioms. – Longman, London, 1988. – 435 p.
- 6 Crystal, D. The English Language, 2d edition. London, Penguin Books UK, 1990. – 312 p.

*This study is based on the analysis of phraseological units with the meaning of a person's appearance in English and Russian. For comparative analysis 322 pairs of phraseological units in two languages were selected. The results of the study will present various options for the translation of phraseological units, as well as determine the most common method of translation in the compared languages.*

**С. М. САКРАТАРОВА**

(г. Магілёў, ДУА «Сярэдняя школа № 37 г. Магілёва»)

## **МАСТАЦТВА І ЖЫЦЦЁ Ў ПАЭМЕ ЯКУБА КОЛАСА «СЫМОН-МУЗЫКА»**

*У артыкуле раскрываецца вобраз галоўнага героя паэмы – народнага мастака. Сцвярджаецца думка аб тым, што роздум аб вечнасці, бясконцасці свету, філасофская тэма сэнсу жыцця, месца, ролі ў ім чалавека нараджае непаўторны коласаўскі рамантычны стыль.*

У паэме “Сымон-музыка” Якуб Колас прасочвае шляхі, якія павінен прайсці надзелены талентам чалавек, каб заваяваць сваё месца ў грамадстве, разгарнуць і давесці да дасканаласці здольнасці, якімі надзяліла яго прырода.

Прыгадваючы гісторыю стварэння паэмы, аўтар успамінаў: “Не памятаю, пры якіх абставінах мяне зацікавіла адна думка – неразуменне натоўпам сапраўднага мастака. Многія адораныя натуры з народа гінуць, не развіўшы свайго даравання як мастакі” [1, с. 77].

Гэтыя згадкі пераносяць нас у той час, калі простаму чалавеку былі закрыты дарогі да вышынь культуры, калі ён мог авалодаць ёю толькі самастойна, як Сымон-музыка.

Лірычны пачатак паэмы – апісанне пейзажу, які, як ні ў адным іншым творы паэта, хвалюе чытача невыказным хараством, раскошнымі шчодрымі фарбамі. З самага пачатку Якуб Колас характарызуе свайго героя як чалавека выключных мастацкіх здольнасцей, чулай уражлівай душы.

У вырашэнні праблемы жыцця і мастацтва Колас звяртаецца да крыніц народнага светаадчування, наіўнага светабачання. Вось з якім, напрыклад, пытаннем звяртаецца падлетак Сымон да пастуха Курылы:

Дзед! Ці чуе зямля боль,  
Як па ёй саха крывая  
Робіць боразны і роль?  
Як зямельку конік топча,  
Ці баліць ёй? Ці чутно? [2, с. 192]

“Не, не чуе, бо не жыва”, – адказвае гуртавы пастух. Занадта прازیчны ён чалавек, занадта будзённым яго жаданні і імкненням, каб ён задумваўся над такімі пытаннямі. Але ў падпаска надзвычай чулая душа, якую глыбока ўраджаюць малюнкi і праявы навакольнага свету:

На каменьчык сядзе ў збожжы,  
Не схіснецца і маўчыць,  
Ловіць сэрцам спеў прыгожы,  
Як жытцо загаманіць,  
Як зазвоняць, заіграюць  
Мушкі, конікі, жучкі,  
І галоўкай заківаюць,  
Засмяюцца васількі.  
Спеў у сэрцы адклікаўся,  
І так добранька было,  
Што Сымонка сам смяяўся,  
Ўсё смяялася, цвіло [2, с. 180].

Звычайныя прадметы жывой і нежывой прыроды – вецер, хмурынкі на небе, жыта, васількі, конікі, мушкі – выклікаюць у будучага музыкі паэтычнае пачуццё. У яго свядомасці

живое і неживое як бы яднаюцца. Сапраўды, здольнасць рухацца, ствараць музычныя гукі ўласціва не толькі жураўлінаму шнуру ў паднябессі, а і ветру, які вядзе размову з каласамі.

У вобразе Сымона паэт малюе дасціпны народны розум, рэдкі талент, творчаму ўзлёту якога няма граніц. Сымон да ўсяго хоча дайсці сам, яго цікавіць тое, што для многіх людзей з'яўляецца звычайным, раз і назаўсёды дадзеным:

Што ёсць там, за тым, унь, гаем,  
Дзе зляглі нябёс вянец?  
Новы край і край за краем  
І краі ва ўсе канцы!  
І снуецца думка тая,  
Каб пашырыць свой прастор;  
Думка ўсюды залятае:  
За сяло, за хвалі гор  
І на хмаркі кіне вока,  
Што, як гусанькі, плылі,  
Запытае, як далёка  
Тое сонца ад зямлі?  
Як глыбок той прастор немы,  
І ці мерыў яго хто? [2, с. 188]

Вытокі мастацтва ў гармоніі прыгажосці навакольнага свету, які ўздзейнічае на чулую, як бы раскрытую насустрач гэтай гармоніі і прыгажосці, душу таленавітага чалавека. Сам працэс творчасці далёка не пазнаны, схаваны ў глыбінях і тайніках душы. Але не менш загадак і ў навакольным свеце, і менавіта вось гэта загадкавае, таямнічае знаходзіць водгук у самой душы мастака, нараджаючы ў ёй прагу пазнання:

Ды ніхто не знаў тых струнаў,  
Патайных ніцей душы,  
Што злучаюць гук пярунаў  
З немым голасам душы;  
Бо і ў той цішы зацятай  
Ёсць і голас свой і твар,  
Разнастайны і багаты,  
Поўны музыкі і чар [2, с. 191].

Паэму “Сымон-музыка” можна лічыць аўтабіяграфічнай у сэнсе ўнутраных перажыванняў, інтымных пачуццяў самога аўтара. Вось што паведамляў, напрыклад, Колас пра сябе ў лісце да Яўхіма Карскага: «Мне вельмі падабалася сядзець цэлымі часінамі і слухаць, як спяваюць жаваранкі, і гэтыя песні сталі для мяне такімі зразумелымі, блізкімі, роднымі, што мне здавалася, быццам я разумею ўсё, што спявалі гэтыя пташкі. Маё вуха прывыкла адзначаць новыя тоны песень і лавіць асаблівае іх настроў... Яшчэ што мяне моцна цікавіла і заўсёды глыбока западала ў душу – гэта гром і хмары. Асабліва вялікае ўражанне рабіла на мяне навальніца ўночы і зарніцы здалёк надыходзячых хмараў» [3, с. 112].

У паэме «Сымон-музыка» аўтар нібыта бачыў у прыродзе жывую істоту і веў з ёю бясконцую гутарку. Гутарка ідзе на мове настрою, музычнага пачуцця, якое выклікае ў душы паэта тая ці іншая з'ява прыроды. Сымон-музыка, у пэўнай меры двойнік самога паэта, не мог не быць фігурай выключнай, рамантычнай. І паэт не мог паказаць сферу ўнутранага жыцця мастака-самародка, яго высокія парыванні, не звярнуўшыся да рамантычных фарбаў. Вельмі часта Сымон бачыць сябе ва ўяўным свеце, і гэты народжаны фантазіяй свет нічым не адрозніваецца ад рэальнага:

І яму так лёгка стала,  
Як бы што яго ўзняло  
І так ціханька гайдала  
І так лёганька нясло.  
Вось узняўся над крыжамі  
І паплыў, паплыў, паплыў!  
Толькі ветрык за вушамі  
Ціха-ціха заходзіў [2, с. 193].

З’явы навакольнага свету і сваё ўспрыманне іх Сымон пераносіць на прыроду. У паэме даволі паслядоўна прасочваецца супярэчнасць у падтэксце, алегарычных малюнках. Напрыклад, у размовах паміж Сымонам і старым пастухом. Сымон, сам таго не ўсведамляючы, даходзіць да філасофскага асэнсавання жыцця. Ён задумваецца, чаму ў прыродзе пануе гармонія, згода, а ў жыцці супярэчнасць. Адно за адным сыплюцца пытанні, абумоўленыя мастацкай фантазіяй Сымона. Ці чуе дзед, як перамаўляюцца і спяваюць краска з краскай? Хто гоніць па небе хмаркі, і адкуль яны выходзяць? Чаму вецер пая песні ўлетку і жаласна плача ўзімку? І так на працягу ўсяго твора.

Так, прырода шчодро адарыла героя паэмы дапытлівым розумам, незвычайнай чуласцю да ўсіх праяў жыцця. Акрамя роздуму, няспынных разважанняў, духоўных пошукаў, для Сымона больш нічога не існуе. Ён надзвычай цэласная натура. Усе творчыя сілы душы засяроджвае толькі ў адным кірунку. Таму ён і далёкі ад практычнай дзейнасці, не вельмі прыдатны да гаспадаркі, непрыстасаваны да жыцця. Сымонка не падобны да братоў, сяцёр, да іншых вясковых дзяцей. З яго насміхаюцца і кпяць. Так нараджаецца адзінота. Пачуццё болю, пакуты не пакідае героя. Але ведае Сымон і другія, зусім процілеглыя пачуцці – радасць захаплення прыгажосцю, бясконцасцю праяў навакольнага свету.

Якуб Колас часта запыняе ўвагу на ўяўным свеце ў душы героя-музыкі, для якога мара, палёт фантазіі не меншая рэальнасць, чым тыя прадметы, рэчы, з’явы, што яго акружаюць. Паэт проста не мог не абавірацца на паэтыку рамантызму, на рамантычнае светабачанне, светаадчуванне пры вырашэнні праблемы мастака і жыцця. У народным уяўленні музыка – чалавек, які валодае чарадзейнай уладай над іншымі людзьмі. Музыка ўздзейнічае не толькі на людзей, але і на прыроду, якая адгукаецца на майстэрства творцы:

Льюцца гукі ў леснай цішы  
Срэбраплынным ручайком;  
Лес замёр, стаіць, не дыша,  
Не варушачы лісткам;  
Прыпынілі спевы птушкі –  
Скрыпцы ім не ўзяць у тон;  
Толькі пчолкі, чмель і мушкі  
Далучаюць сюды звон [2, с. 219].

Размова пра вобраз Сымона будзе няпоўнай, калі абмежаваць яго толькі паэтычным успрыманнем прыроды. У паэме паказана, як паступова выпрацоўваўся яго погляд на жыццё, складваліся яго грамадскія ідэалы.

Музыка для яго – душэўная неабходнасць, можна сказаць, спосаб існавання на свеце. Але ён не абмяжоўвае яе задачай прыносіць людзям толькі радасць яднання з мастацтвам. Перажыўшы прымус і знявагу ў Шлёмавай карчме, Сымон марыць, як “павандруе ў свет з скрыпулай... каб палёгку людзям даць”. Такія пытанні, народжаныя несправядлівасцю ў грамадстве, узнікаюць у Сымона адно за адным. Ён прыходзіць да думкі, што “проці сілы можна ставіць толькі сілу” [2, с. 231].

Паэма «Сымон-музыка» назаўсёды ўвайшла ў беларускую культуру і працягвае звяртаць на сябе ўвагу чытачоў і творцаў.

Па матывах паэмы напісаны музычныя творы, пастаўлены спектаклі і тэлеспектаклі. На плошчы імя Якуба Коласа ў Мінску ў манументальнай кампазіцыі Заіра Азгура, якая датуецца 1972 годам, побач са скульптурай Я. Коласа адліты ў бронзе і Сымон-музыка.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Бугаёў, Д. Я. Беларуская літаратура : падруч. для 9 кл. сярэдн. шк. / Д. Я. Бугаёў, Е. А. Лявонава. – Мінск : Крыніца, 1997. – 512 с.
- 2 Колас, Я. Выбранае / Я. Колас. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1983. – 375 с.
- 3 Навуменка, І. Якуб Колас : нарыс жыцця і творчасці / І. Я. Навуменка. – Мінск : Народная асвета, 1982. – 208 с.

*The article reveals the image of the protagonist of the poem – a folk musician. The idea is affirmed that reflections on the eternity, infinity of the world, the philosophical theme of the meaning of life, the place, the role of a person in it gives rise to the unique romantic style of Yakub Kolas.*

УДК 811.161.3'42'373:398.6(=161.3.)

**А. А. СТАНКЕВІЧ**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### ІНШАСКАЗАЛЬНАЯ ВЕРБАЛІЗАЦЫЯ ЗМЕСТУ БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ЗАГАДАК ПРА ПРЫЛАДЫ ПРАЦЫ І ПРЫСТАСАВАННІ

Артыкул прысвечаны апісанню спосабаў іншасказальнай вербалізацыі зместу беларускіх народных загадак пра прылады працы і прыстасаванні і іх кагнітыўна-прагматычнай функцыі. У артыкуле разглядаюцца наступныя лінгвістычныя мадэлі кадзіравання дэнатата ў адзначаных загадках: загадкі-метафары, -апісанні, -пытанні, -невялікія мініяцюры, вызначаюцца разнастайныя прыёмы іншасказання іх зместу: антрапаморфны, зааморфны, арнітаморфны, рэчыўны коды ў загадках-метафарах, акрэсліваюцца асноўныя спосабы дэскрыпцыі зашыфраванага прадмета ў загадках-апісаннях, інтэрпрэтуюцца моўныя адметнасці загадак-пытанняў і -мініячюр.

Загадкі ў агульнай сістэме жанраў вуснай народна-паэтычнай творчасці вызначаюцца сваёй ярка выражанай прагматычнай і кагнітыўнай накіраванасцю. Звернутыя непасрэдна да адрасата, яны садзейнічаюць развіццю яго мысленчай здольнасці, фарміраванню навыкаў лагічнага разважання, кемлівасці і дасціпнасці, маюць пазнавальнае значэнне, развіваюць наглядна-вобразнае ўспрыманне прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Адной з самых істотных адметнасцей дыскурсу народных загадак з'яўляецца іншасказальная форма выражэння яго зместу. Загадкай традыцыйна называюць «іншасказальнае вобразнае апісанне якога-небудзь прадмета або з'явы на аснове падабенства паміж утоеным прадметам, які трэба адгадаць, і тым, які замяняе яго ў загадцы» [1, с. 10]. «Для загадкі характэрна своеасаблівае збліжэнне двух, нярэдка далёкіх адзін ад аднаго, прадметаў, з'яў прыроды або жывых істот», – адзначаюць фалькларысты [2, с. 77].

Іншасказальныя вобразы народных загадак вельмі разнастайныя і, як правіла, узяты з паўсядзённага народнага жыцця. Нягледзячы на іншасказальнасць загадкі, яе змест і тэматычны спектр дастаткова канкрэтныя і рэалістычныя. Як сведчыць А. І. Гурскі, «асноўны тэматычны круг загадак звязаны, галоўным чынам, з жыццём селяніна, яго працай, бытам, гаспадаркай» [1, с. 13].

Аб'ектам аналізу ў дадзеным артыкуле з'яўляюцца беларускія народныя загадкі, змешчаныя ў зборніку «Загадкі» (серыя «Беларуская народная творчасць») [3], прадметам аналізу – беларускія народныя загадкі пра прылады працы і прыстасаванні, мэтай – апісанне тыпаў і спосабаў іншасказальнай вербалізацыі зместу беларускіх загадак пра прылады працы і прыстасаванні.

Паводле структурна-семантычнага мадэлявання зместу ў беларускіх народных загадках пра прылады працы і прыстасаванні адзначаюцца наступныя лінгвістычныя мадэлі кадзіравання дэнатата: загадкі-метафары, загадкі-апісанні, загадкі-пытанні, загадкі-невялікія мініяцюры. Паводле формы выкладу зместу загадкі пра прылады працы і прыстасаванні ў большасці з'яўляюцца станоўчымі, зрэдку сустракаюцца і адмоўныя.

Як адзначае В. П. Рагойша, «загадка – фальклорная мініяцюра, якая ў форме пытання падае іншасказальнае вобразнае апісанне пэўных прадметаў ці з'яў. Іншасказальнасць у загадках звычайна ствараецца з дапамогай розных тропай» [4, с. 259]. Найбольш актыўна ў іншасказальнай вербалізацыі зместу аналізуемых загадак удзельнічае метафара.

У многіх загадках пры іншасказальнай вербалізацыі назваў прылад працы і прыстасаванняў выкарыстоўваюцца антрапаморфныя вобразы: «*Крывенькі дзядок усё поле аббегаў. Серп*» [3, № 1665]; «*Стаіць паніч уверх нагамі. Вілы*» [3, № 11691]. Персаніфікацыя ў такіх загадках дапаўняецца, як правіла, дадатковымі прыкметамі загаданага дэнатата: колькаснымі паказчыкамі і характарам дзеяння: «*Ішло братоў дваццаць пяць, цераз зіму сляды знаць. Барана*» [3, № 1603]; «*Адна матка дванаццаць сыноў мае, усё іх нажымае. Граблі*» [3, № 1649]; знешнім выглядам: «*Сухая баба косці гладае. Церніца*» [3, № 1784]; «*У нашага Антонка сярэдзіна тонка. Таўкач*» [3, № 1947]; памерам: «*Бацька з сажань, матка з пядзень, а дзеткі на мязіну. Граблі*» [3, № 1651]; характарам выконваемага дзеяння: «*Еду, еду на сівым дзеду, праеду к лесу – скіну сівака к бесу. Рубель*» [3, № 1692]. Такая характарыстыка зашыфраванага прадмета стварае змешаную парадыгму асацыяцый і дае дадатковую падказку для яго адгадкі.

Сустракаюцца загадкі, у якіх прысутнічаюць міфалагічныя персаніфікаваныя вобразы: «*Баба Яга, віламі нага, увесь свет корміць, а сама галодная. Саха*» [3, № 1574]; «*Дыр-багатыр, дзіравыя вочы. Азярод*» [3, № 1716].

У антрапаморфны код пры іншасказанні ўключаюцца таксама саматызмы, якія адлюстроўваюць падабенства ўтоенай рэаліі з асобнымі часткамі цела чалавека: «*Драўляны нос у зямлю ўрос. Саха*» [3, № 1572]; «*Жалезны нос у зямлю ўрос. Плуг*» [3, № 1580]; «*Рота няма, а зубы маюцца. Граблі*» [3, № 1657]; «*Зубастыя, а не кусаюцца. Граблі*» [3, № 1658]; «*Як травы пад'ем, то зубы ступлю, а як пяску з'ем, то зноў іх найду. Каса*» [3, № 1643]; «*Два кальцы, два канцы, пасярэдзіне пупок. Нажніцы*» [3, № 1844]; «*Ног многа, а еду з поля дамоў на спіне. Барана*» [3, № 1614]; «*Ляжыць на ложку, задраўшы ножку. Прасніца*» [3, № 1795]; «*Нібыта фокуснік той стужкі, ён выкідае з роту стружкі. Рубанак*» [3, № 2698]; «*Са збітаю галавою на сяле ходзіць. Долата*» [3, № 2684].

Надзвычай актыўна ў іншасказанні аналізуемай тэматычнай групы загадак удзельнічаюць зааморфныя вобразы. У такіх загадках таксама выкарыстоўваюцца дадатковыя прыкметы зашыфраваных рэалій, якія ўключаюцца ў алгарытм разгадкі. Яны ўказваюць на дзеянне, знешні выгляд, форму, матэрыял вырабу прылады або прыстасавання, колькасць іх асобных частак, утвараемыя гукі загаданага прадмета: «*Стальны пёс у зямлю ўрос. Плуг*» [3, № 1579]; «*Бегла ваўчкоў дваццаць пяць, перазімаваўшы, слядкі знаць. Барана*» [3, № 1608]; «*Рыба белая хвастом віяла, рады клала. Каса*» [3, № 1628]; «*Гарбаценькі канёк усё поле выездзіў. Серп*» [3, № 1666]; «*Сівы жарабец праз сцену ржэ. Свардзёлак*» [3, № 2686]; «*Рыжыя цяляткі наклалі хвасты на градкі. Цапы*» [3, № 1713]; «*Сабака брэша, а заду восеўкі сыплюцца. Мяліца*» [3, № 1776]; «*Пад дубовым кустом воўк карову трэ. Церніца*» [3, № 1781]; «*Што гэта за свінка: на спіне дзеравяшка, на жываце шчацінка? Шчотка*» [3, № 1790]; «*Воўк (мядзведзь) стаіць, а вушы скачуць. Ступа і таўкач*» [3, № 1943]; «*Сярод хаты стаіць Сямён рагаты. Ткацкі станок*» [3, № 1837].

Метафарычнымі эквівалентамі зашыфраваных рэалій у адзначаных загадках з'яўляюцца прадстаўнікі жывёльнага свету, як дзікія: воўк, мядзведзь, рыба, так і дамашнія: коні, карова, цяляты, свінні, парася, сабака.

Такую ж прыблізна структурна-семантычную мадэль маюць загадкі, у якіх пры іншасказанні выкарыстоўваюцца арнітаморфныя вобразы. Пры іх вербалізацыі таксама адзначаецца характар дзеяння утоенага прадмета, месца яго знаходжання, знешні выгляд, колькасная характарыстыка, утвараемыя ім гукі: «*Пад зямлёю два галубкі брукуюць. Нарогі сахі*» [3, № 1586]; «*Па падзямеллю петушкі скачуць. Лемяшы*» [3, № 1588]; «*Пад зямлёю пеўнік пая. Плуг*» [3, № 1589]; «*Цераз мяжу два галубкі брукуюць. Нарогі сахі*» [3, № 1592]; «*Сізія галубы пад зямлёю лягаюць. Лемяшы*» [3, № 1594]; «*Ляціць пава цераз сплавы, пусціла пярэну пад усяку травіну. Каса*» [3, № 1639]; «*На паліцы дзве сініцы: што дадуць, тое з'ядуць. Жорны*» [3, № 1884]; «*Ляціць гуські, дубовыя наскі, і гавораць: "То-та мы!" Цапы*» [3, № 1705]; «*Сядзіць жораў на купіне, трасеца, калоціцца, а аб ім увесь свет клапоціцца. Млын*» [3, № 1936].

Асацыяцыйнае поле такіх загадак уключае наступныя тыпы намінацыі птушак – субстытутаў загаданых прадметаў: галубкі, пеўнік, пава, гуські, сініцы, жораў.

У асобных загадках, даволі рэдка, выкарыстоўваецца рэчыўны код метафарычнага іншасказання: «*Дзірава плахта ўсё поле накрыла (спісала). Барана*» [3, № 1620]; «*Дзірава радзюжка ўсё поле збегала. Барана*» [3, № 1622]; «*Дзірава радно ўсё поле збегала. Барана*» [3, № 1624].

У складзе аналізуемых загадак прадстаўлена таксама структурна-семантычная мадэль загадкі-апісання. У адрозненне ад іншых тыпаў загадак, у загадках-апісаннях не называецца аб'ект-субстытут, які кадзіруе дэнатат, а ўказваюцца разнастайныя прыкметы зашыфраванага прадмета – яго знешні выгляд, форма, месца знаходжання, прасторавая характарыстыка, дзеянне, час ужывання, будова, матэрыял вырабу, колькасць асобных частак, прызначэнне прылады працы або прыстасавання. Дэскрыпцыя загаданага прадмета ў дадзеным выпадку з'яўляецца комплекснай, уключае некалькі рэлевантных адзнак дэнатата: «*Сагнута ў дугу, летам на луку, зімой на кругу. Каса*» [3, № 1646]; «*Маленькі, гарбаценькі, усё поле праскача, дамоў прыбязыць – цэлы год праляжыць. Серп*» [3, № 1683]; «*Між дубінкі, між ляшчынкі – кусочак скурацінкі. Цэп*» [3, № 1693]; «*Круглая гара, што ні крок, то нара. Напарстак*» [3, № 1874]; «*Сам дзеравяны, а галава жалезная. Малаток*» [3, № 2682]; «*Рыё, капае, люстрамі ззяе. Плуг*» [3, № 1581]; «*Сам худы, а ўсіх корміць. Плуг*» [3, № 1585]; «*Дваццаць пяць у дрэве сядзіць, хлеб горнуць, а хлеба не ядуць. Барана*» [3, № 1608]; «*Трасеца, калоціцца, аб усім свеце забоціцца. Жорны*» [3, № 1880]; «*Стаіць на гары, крыламі махае, супраць ветру грудзі падстаўляе. Вятрак*» [3, № 1917]; «*Кланяецца, кланяецца, а прыйдзе дадому – расцягнеца. Сякера*» [3, № 2663]. Утоеныя прадметы, як відаць з прыкладаў, рэпрэзентуюць рэаліі, якія прысутнічаюць у паўсядзённым жыцці чалавека.

У народных загадках пра прылады працы і прыстасаванні нярэдка выкарыстоўваюцца аказіяналізмы, якія дапамагаюць ствараць яскравыя метафарычныя вобразы – эквіваленты загаданых прадметаў і з'яў. У складзе такіх фальклорных наватвораў прысутнічаюць як намінацыі, матываваныя ўтваральнай асновай, паводле зместу якой можна асэнсаваць іх семантыку: «*Сітавіла-матавіла па-французску гаварыла, па-нямецку шапталала, па-турэцку лепятала. Арфа (млынок для чысткі збожжа)*» [3, № 1916]; «*Братцы-хватуцы. Сястрыцы-палізушкі. Цапы і мётлы*» [3, № 1703]; «*Капыцёш-капыцёш і скрозь землю ідзеш, проці сонца стаў, капыцёш ку зняў. Саха*» [3, № 1576], так і “цёмныя”, незразумелыя словы, што ўносяць элемент моўнай гульні, павышаюць выразнасць выказвання і ўскладняюць зашыфраваны вобраз: «*Мар'янка-курцянка пабегла ў лясочак, пазбірала трасчышча, нагрэла касышча. Сякера*» [№ 2670]; «*На ганах, на ганах, на чатырнаццаці нагах, шалусіны-балусіны з-пад белага мястэчка. Вадзяны млын*» [3, № 1932]; «*Стаіць пані ля дарогі – чаравічкі хандогі: прыйдзе хлопец, за падпашкі хопіць. Саха*» [3, № 1577]; «*У лесе, у лесе тарарай брэша. Сукала*» [3, № 1831].

У некаторых загадках прысутнічае разгорнутае апісанне зашыфраванага прадмета, у якім адзначаецца як яго знешні выгляд, так і характар дзеяння, яго роля ў сельскагаспадарчай працы.

Па сваім эпічным складзе такія загадкі набліжаюцца да казачнага аповеду: «Сам я тонак, як паясок, у мяне востранькі насок, як выйду на поле ваяваці проціў высокенькіх панічоў у злаце, яны мяне паясаюць, а мае востранькія зубкі іх усіх перакусаюць» [3, № 1686]; «Радзіўся я ў цяні, не відзеў ні сонца, ні месяца, дабраліся да мяне людзі, прабілі мне наскрозь грудзі, жалезным абручам мяне падпаясалі і скакаць казалі. Жорны» [3, № 1904]; «Стаіць дом нахлебны, усяму свету патрэбны, а ў тым доме гучы, крычы, на гуры заўлячэ і пра граты ўцячэ. Млын» [3, № 1938].

Паводле формы выкладу зместу загадкі традыцыйна падзяляюць на станоўчыя і адмоўныя. У станоўчых загадваемыя прадметы і іх метафарычныя эквіваленты супастаўляюцца на аснове іх падабенства па розных прыкметах. Структурна-семантычная мадэль адмоўных загадак уключае назвы пэўных дзеянняў, стану, якасцей і ўласцівасцей, не характэрных для загадваемага прадмета. Адмоўныя загадкі засноўваюцца на аналогіі са з’явамі, якія не маюць ніякіх адносін да зашыфраванага прадмета [5]. Такая пабудова загадкі стымулюе мысленчую дзейнасць адрасата, прымушае яго разважаць і ў той жа час папярэджае пра магчымыя памылкі і падказвае правільны шлях разгадкі: «Рагаты, а не бык, хватае, ды не сыт, людзям аддае, сам аддыхаць ідзе. Серп» [3, № 1688]; «Круціцца, верціцца цэлы век, а не чалавек. Млын» [3, № 1918]; «Крыллямі маша, а ляцець не можа. Вятрак» [3, № 1924].

У складзе загадак пра прылады працы і прыстасаванні сустракаюцца і загадкі-пытанні, якія ўзмацняюць ілакуцыйны аспект, падкрэсліваюць маўленчую інтэнцыю аўтара і ажыўляюць змест: «Што ходзіць дагары нагамі? Верацяно» [3, № 1799]; «Што гэта за загадка: сем пальцаў, адна пятка? Млын» [3, № 1942]; «Едзе пціца, нос, як спіца, рые, капае, хто адгадае? Плут» [3, № 1583]; «Што гэта за свінка: на спіне дзеравяшка, на жываце ігчацінка? Шчотка» [3, № 1790].

Акрамя вышэйсказанага, даследчыкі выдзяляюць некалькі тыпаў загадак у залежнасці ад колькасці суадносін загаданых прадметаў і іх метафарычных эквівалентаў [5]. У прааналізаванай тэматычнай групе загадак часцей за ўсё аднаму загаданаму прадмету (дэнатату) адпавядае адзін субстытут. У асобных выпадках некалькі загаданых прадметаў суадносяцца з некалькімі іх метафарычнымі эквівалентамі: «Прайшла парошка – стала дарожка, а як прыляцелі гусі з сямі нагамі – сталі харомы. Каса, граблі, копы» [3, № 1647]; «Матка-курапатка, дзеткі свячоны, а бацька кручоны. Хлеў, снапы, цэп» [3, № 1715]; «Шчука лінява лес уваляла, лес упаў, горад стаў. Каса, трава, стог сена» [3, № 1633]; «За жоўтым парасяткам кішачкі цягнуцца. Чаўнок з пражая» [3, № 1839].

Такім чынам, у беларускіх народных загадках, прысвечаных прыладам працы і прыстасаванням, актыўна выкарыстоўваюцца разнастайныя спосабы іншасказальнай вербалізацыі іх зместу: ужываюцца шматлікія тыпы метафарычнага пераносу ў загадка-метафарах, прысутнічаюць комплексныя парадыхмы дэскрыпцыі знешніх і функцыянальных прыкмет загаданых рэалій у загадках-апісаннях, ужываецца прыём аксюмарану ў адмоўных загадках, падкрэсліваецца ілакуцыйны аспект у загадках-пытаннях.

Энігматычнасць тэксту, якую стварае зашыфраваны змест і іншасказальны сэнс загадкі, узмацняе перлакуцыйны эффект гэтага фальклорнага жанру, садзейнічае актывізацыі лагічнага мыслення адрасата, развіццю яго кемлівасці і дасціпнасці, фарміруе вобразнае ўспрыняццё прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Гурскі, А. І. Беларускія народныя загадкі : загадкі / А. І. Гурскі ; рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : “Навука і тэхніка”, 1972. – С. 5–20.
- 2 Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии / редкол.: К. П. Кабашников (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – 478 с.
- 3 Загадкі. Рэд. А. С. Фядосік. (АН БССР. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. Беларус. нар. творчасць). – Мінск : “Навука і тэхніка”, 1972. – 448 с.
- 4 Рагойша, В. П. Пятэчны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск. : Выш. школа, 1979. – 320 с.

5 Лазутин, С. Г. Поэтика русского фольклора : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов [Электронный ресурс] / С. Г. Лазутин – М. : Высш. школа, 1981. – 221 с. – Режим доступа: [http://www.infoliolib.info/philol/lazutin/2\\_1.html](http://www.infoliolib.info/philol/lazutin/2_1.html). – Дата доступа: 03.11.2022.

*The article is devoted to the description of the methods of allegorical verbalization of the content of Belarusian folk riddles about tools and devices and their cognitive-pragmatic function. The article considers the following linguistic models of denotation coding: riddles-metaphors, -descriptions, -questions, -small miniatures, defines various methods of allegory of their content: anthropomorphic, zoomorphic, ornithomorphic and real codes in riddles-metaphors, defines the main ways of describing the encrypted object in riddles-descriptions, interprets the linguistic features of riddles-questions and -miniatures.*

УДК 811.161.1'27'42

**С. Н. СТАРОДУБЕЦ, О. В. БЕЛУГИНА**

(г. Новозыбков, ФГБОУ ВО «Брянский государственный университет имени акад. И. Г. Петровского», филиал в г. Новозыбкове)

### **СИНКРЕТИЧНЫЕ ТЕКСТЫ В РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ**

*В статье анализируется специфика философских текстов, представляющих собой двусторонние взаимопроникающие образования в русской лингвокультуре. Данные тексты рассматриваются как сложное, пограничное и синтетическое языковое явление, функционирующее в качестве определённых «как-художественных» и «как-философских» текстовых построений, сохраняющих особенности базовых структур (философии и литературы).*

Представление о русской философии было сформулировано в конце IX века родоначальниками кирилло-мефодиевской традиции как «знание вещей божественных и человеческих, насколько может человек приблизиться к Богу, что учит человека делами своими быть по образу и подобию сотворившего его» [6, с. 73]. Как видим, у истоков русского философствования – богословие, имеющее целью своею соединить знание и веру, богословие, определяющее нравственный выбор человека.

Сам Кирилл именовался Философ. Доброжелательно относящийся к наследию античной мудрости, он не разъединял высшую (веру) и внешнюю («еллинскую») философии.

В русле этой традиции – творчество митрополита Киевского Илариона. В «Слове о законе и благодати» через обозначенную в названии антитезу Иларион провозгласил, что разум должен быть источником знания и веры одновременно (в контексте восхваления князя Владимира в связи с принятием христианства). Божественное и земное отнюдь не противопоставлены в «Слове», но в целях осмысленного осознания бытия почти взаимно проникают друг в друга. По мнению А. Д. Сухова, изначально «теология, синкретизированная с философией, взяла на себя значительную долю философского творчества» [7, с. 75].

В XI-XII веках идеологами аскетизма, среди которых – Феодосий Печерский, подвижники Киево-Печерского монастыря – проповедывалась философия, устремленная к истине, однако несколько оторванная от размышлений о жизни. В ряду названных – Кирилл Туровский (XII в.), провозгласивший разум орудием раскрытия истины, возвышающей человека посредством нечувственного познания Бога (религиозный рационализм). Пытаясь наметить точки соприкосновения веры и знания, он, тем не менее, последовательно не рационализировал свое творчество. Это было интеллектуализированное богословие умеренного типа.

В этот же период времени теолого-рационалистическое направление было представлено именами «античников» – Никифора, Кирика Новгородца и Климентя Смолятича, – которые познание истины соотносили только с разумом.

Позднее, в XIII веке, в «Диалектике» Иоанна Дамаскина «философии отводилась вспомогательная роль в защите и разъяснении богословских положений», а «философом считался богословски и разносторонне образованный человек, который, наряду со знанием грамматики, риторики, математики и логики должен был знать и собственно философию» [3, с. 10–11], т.е. античную.

В XIV–XV вв. (после татаро-монгольского ига) на Руси возобновляется интерес к теолого-рационалистическим текстам философского содержания – наследию античной мудрости («Ареопагитики», «Диоптра»). В середине XVI века митрополит Макарий в уникальный свод «Великие Минеи Четьи» включил статьи богословско-догматического, церковно-исторического, антропологического, космологического, естественнонаучного характера, подчеркнув многогранность современного ему видения философских проблем, которые, что очевидно, уже не могли быть ограничены хрестоматийными представлениями о божественном.

В период с XIV по XVI вв. богословские мировоззренческие установки были также определены идеологией нестяжательства и подвижничества. Знаковой личностью в контексте названного мировоззрения был игумен Троицкого монастыря Сергей Радонежский, позднее к сторонникам нестяжателей примкнул и Максим Грек, в творчестве которого тесно переплелись греко-византийские и древнерусские культурные традиции. Хотя и единственный источник великой мудрости он видел в Священном Писании, тем не менее, не отвергал философию внешнюю, считая, что у древнегреческих философов необходимо заимствовать только то, что будет полезно христианскому вероучению. Немаловажен факт того, что философию внешнюю мыслитель сводил к таким дисциплинам, как грамматика, риторика и диалектика.

Продолжатели традиций монашеского аскетизма стали идеологическими противниками иосифлян (Иосиф Волоцкий), которые стремились политизировать религиозные основы православия с целью более тесного сотрудничества со светской властью.

В XVII веке сохраняет актуальность проблематика, определенная Максимом Греком. Особое место в русской мысли XVII века занимают религиозно-философские произведения протопопа Аввакума, который, как известно, выступил против церковной реформы русского общества (старообрядцев).

Бесспорным представляется тот факт, что в Древней Руси не было произведений, которые можно было бы признать чисто философскими, однако «многочисленные мысли и фрагменты философского содержания рассеяны в самых разнообразных по тематике и жанровой принадлежности сочинениях» [3, с. 12]. Экспликация философского смысла средствами религиозно-мистического и эстетико-образного стиля – уникальная черта произведений древнерусских мыслителей. Кроме того, специфика древнерусского корпуса как-философских текстов (на наш взгляд, данный термин может быть вполне уместен для характеристики работ мыслителей, речь о которых шла выше: названный термин определен нами как потенциальное образование по модели термина «как-художественный текст» [5, с. 93]), что немаловажно, в их нравственном содержании.

Таким образом, до XVIII века в России преобладала «внутренняя» философия, которая призвана была заботиться о спасении души, «внешняя», целенаправленная на познание материального мира, занимала зависимое положение.

С XVIII века начинается новый период в развитии русской философско-богословской мысли, профессиональной философской мысли. Первая половина XVIII века связана с государственной и просветительской деятельностью Феофана Прокоповича. Заинтересованность экспериментальными исследованиями, теоретическое обоснование петровских реформ, пропаганда передовых философских и социологических воззрений – все эти элементы его учения предопределили развитие философской мысли второй половины XVIII века.

Знаковая фигура в философии XVIII века, бесспорно, М. В. Ломоносов. Исповедуя естественнонаучный реализм, М. В. Ломоносов применил свою «корпускулярную философию» к различным отраслям знаний.

XVIII век ознаменован развитием и светской философии (В. Н. Татищева и А. Д. Кантемира). Особое место занимают концепция государства Российского (В. Н. Татищев) и мышления о природе и человеке (А. Д. Кантемир). Именно в XVIII веке происходит последовательное разграничение философии и теологии.

XIX век олицетворяет собой новый этап в русской философии, который связан с множеством философских направлений, в основе своей соотнесенных как с идеализмом, так и материализмом. Философские салоны и кружки стали местом острой полемики в вопросах политики, мировосприятия (кружки, возглавляемые М. В. Петрашевским, Н. В. Станкевичем, кружок Любомудров, славянофилов и западников). Русская философия в этот период включала в себя ряд направлений: декабристское, монархическое, западническое и славянофильское, революционно-демократическое, атеистическое, теологическое, философию космизма.

«Русский духовный ренессанс» – культурное явление начала XX века, нашедшее свое продолжение в русской эмиграции (вплоть до середины XX века).

Соглашаясь с А. Д. Суховым, подчеркиваем: «Русское философское зарубежье – явление не уникальное. И все же по своим размерам, значимости созданного там, по степени влияния на национальную философию в целом оно не имеет прецедента в истории философии» [7, с. 147].

Н. А. Бердяев, С. Н. Булгаков, Л. Карсавин, Н. Лосский, В. Розанов, Л. Шестов, С. Франк, И. А. Ильин – русские философы-эмигранты, идеологическое достижение которых в области религиозно-философского знания трудно переоценить. В ряду названных персоналий особое место принадлежит Николаю Лосскому, который «своим стремлением строить философию как науку отличается от современников», противопоставивших философию науке и сознательно избравших другой путь – путь художественного, образного выражения [3, с. 458]. Так, Н. А. Бердяев в работе «Смысл творчества» (1914 г.) утверждал: «Философия есть искусство, а не наука. Философия – особое искусство, принципиально отличное от поэзии, музыки или живописи, – искусство познания» [1, с. 269]. В этой связи значительную роль философ отводил интуиции, творческой интуиции, которая «проверяется соборным духом»: «Философия и есть внутреннее познание мира через человека, в то время как наука есть внешнее познание мира вне человека» [9, с. 295].

Нельзя не согласиться с Л. М. Грановской, подчеркивающей, что для философской литературы конца XIX – начала XX вв. был характерен «синтез религии, философии и искусства»: «Философия, являясь результатом субъективного творчества, рассматривается как своеобразная ветвь искусства, родственная поэзии...» [2, с. 36].

Действительно, «русская мысль всегда отличалась импульсивной непосредственностью – она тесно связана с жизнью. Отвлеченным построениям она часто предпочитала живую плоть поэтического образа. Вот почему в развитии оригинальных философских идей в России поэтическая мысль играла такую же роль, как и мысль научная и непосредственно философская. Поэзия в определенные времена и при определенных условиях может стать мудростью высокого значения, философией.

И. С. Тургенев называл Ф. И. Тютчева «мудрецом» и часто ссылаясь на его стихи, как и на изречения любимых философов» [4, с. 9]. Нельзя забывать, конечно же, о прозаических шедеврах философского плана содержания Ф. М. Достоевского, Л. Н. Толстого и других.

Соответственно, двустороннее взаимопроникновение искусства и философии (в том числе религиозной философии) определяет в русской лингвокультуре сферу пограничных синтетических «как-художественных» и «как-философских» текстовых построений, не размывающих специфики базовых структур (собственно литературы и собственно философии).

### Список использованной литературы

1 Бердяев, Н. А. Смысл творчества / Н. А. Бердяев // Философия свободы. Смысл творчества. – М. : Правда, 1989. – С. 254–580.

2 Грановская, Л. М. Русский язык в рассеянии. Очерки по языку русской эмиграции первой волны / Л. М. Грановская. – М. : ИРЯ, 1995. – 142 с.

3 История русской философии: учеб. для вузов / редкол.: М. А. Маслин [и др.]. – М. : Республика, 2001. – 639 с.

4 Колесников, А. С. Философия и литература: современный дискурс / А. С. Колесников // История философии, культура и мировоззрение. К 60-летию профессора А. С. Колесникова. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – С. 8–36.

5 Лукин, В. А. «Как-художественный» текст и его структура [Текст] / В. А. Лукин // Языки культура. Факты и ценности (К 70-летию Ю. С. Степанова). – М. : Языки славянской культуры, 2001. – С. 585–595.

6 Сказание о начале славянской письменности. – М. : Наука., 1981 – 198 с.

7 Сухов, А. Д. Русская философия: особенности, традиции, исторические судьбы / А. Д. Сухов. – М. : ИФРАН, 1995. – 157 с.

*The article analyzes the specifics of philosophical texts, which are bilateral interpenetrating formations in Russian linguistic culture. These texts are considered as a complex, borderline and synthetic linguistic phenomenon, functioning as certain “as-artistic” and “as-philosophical” text constructions, preserving the features of the basic structures (philosophy and literature).*

УДК 821.161.3'06-3:177.6

**Т. А. ФІЦНЕР**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### **ФЕНОМЕН КАХАННЯ Ў АСЭНСАВАННІ СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ**

*У артыкуле прааналізаваны творы сучасных айчынных аўтараў пра каханне. Для аналізу наўмысна абраны творы як аўтараў-мужчын, так і аўтараў-жанчын, што дае магчымасць параўнаць адносіны пісьменнікаў да феномену кахання, міжполавых стасункаў і нормаў паводзінаў полаў у сучасным грамадстве. Сцвярджаецца, што ад полу аўтара залежыць стаўленне да ўзаемадачынненняў створаных герояў і гераінь у мастацкіх тэкстах.*

Каханне і міжполавая ўзаемаадносіны – тэма, якая прысутнічае ў творчасці кожнага мастака слова, не залежна ад яго полавай прыналежнасці. Аб'ектам даследавання з'яўляецца кніга “Самая чароўная кветка” [1], у якой прадстаўлены творы сучасных беларускіх пісьменнікаў і пісьменніц пра каханне. У анатацыі да кнігі каханне трактуецца як пачуццё, “што хвалюе сэрца, высакародзіць душу, робіць жыццё радасным ці прыносіць трывогі і пакуты, становіцца прычынай жыццёвай драмы”. На думку ж псіхологаў, каханне ўсяго толькі ілюзія, бо “грунтуецца на памылковай ацэнцы партнёра” [2, с. 67]. Пагаджаемся, што пачуццё гэтае неадназначнае і ўцягвае ў такія ж неадназначныя, але больш шырокія і складаныя адносіны прадстаўнікоў абодвух полаў.

Як вядома, міфы, аднойчы створаныя культурай і размножаныя ў шматлікіх тэкстах, маюць уласцівасць уплываць на падсвядомасць індывідаў (мужчын і жанчын) на працягу многіх стагоддзяў. Адным з такіх міфаў, на думку К. Мілет, з'яўляецца біблейны міф “пра грэхападзенне” [3, с. 34], які рэгламентуе паводзіны полаў. “Грахоўнасць” Евы, яе “віна” ў тым, што “рай страчаны”, аўтаматычна пераносіцца на ўсіх жанчын будучых пакаленняў. І гэтая “віна” не меншае праз стагоддзі. Разважаючы пра факт наяўнасці гендарна-нейтральнай (агульначалавечай) і гендарна-матываванай віны, расійская даследчыца

Т. Ровенская [4] зазначае, што апошняя найбольш характэрна менавіта жанчынам. Яна даводзіць, што грамадства кантральное жанчыну пры дапамозе “даведзенага да фарсу” хрысціянскага комплексу віны. У грахоўнасці жанчыны зацікаўленыя найперш мужчыны, аднак яны таксама сталі закладнікамі гэтага міфа, бо недавер да жанчыны часам перарастае ў фобію, што зусім не спрыяе наладжванню стасункаў паміж поламі. Менавіта такую выснову пацвярджаюць ніжэй разгледжаныя творы пісьменнікаў.

У апавяданні **“Кропка на карце”** [1, с. 94–99] **В. Гапеевым** па-мастацку даследуецца псіхалогія патэнцыяльнага халасцяка. Саракагадовы Віктар пазнаёміўся з жанчынай праз газетную рубрыку “Знаёмствы” і, пасля ліставання, якое доўжылася тры месяцы, паехаў да яе. “<...> У іх усё атрымалася. Не пошла, а шчыра. Без прытворстваў, без штучнасці, з увагай да жаданняў адно аднаго. Па-дамашняму цёпла і па-вясковаму спакойна...” [1, с. 99]. Нягледзячы на гэта, герой апавядання вельмі трывожыцца: “Віктар адчуваў сябе ў нечым падманутым. Вось толькі ў чым – зразумець не мог. Усё як быццам было добра, а прадчуванне нейкай бяды, няшчасця жыло, варушылася калючым шарыкам. Была нейкая пагроза. Якая? Каб жа ведаць...” [1, с. 99]. Герой свядома шукае падман. Бяду, няшчасце, пагрозу, падман яму, як лёгка здагадацца, нясе жанчына з яе шчырым жаданнем мець сям’ю: мужа і дзяцей. Для героя В. Гапеева адстойванне сваёй адзіноты ёсць перамога. Віктар менавіта такім чынам на працягу ўсяго твора і выйграваў у паядынках з жанчынамі. Не факт, што ён не будзе адстойваць сваю адзіноту і на гэты раз, бо адчуваць сябе “ў пастцы” герою невыносна. У чым прычына? Паталагічная няўпэўненасць героя ў сабе, недавер да жанчыны? Боязь будаваць доўгатэрміновыя адносіны? Як вынікае з тэксту, вінаватая ў такім стане рэчаў усё роўна жанчына, бо спакушае яна: “Узгадаў, як яна ўмела зацягнула яго ў ложак. Быццам і сама першая сябе прапанавала, але ж прымусіла яго да яе ісці!” [1, с. 99]. Такі сцэнарый жыцця (будучыя бязвыніковыя знаёмствы праз газетныя аб’явы) дзесьці гадоў таму Віктару прадказала зацяжараўшая ад яго і пакінутая ім жанчына, патлумачыўшы гэта наступным чынам: “Бо ты ніколі нікога не палюбіш. У цябе наперадзе толькі разлік” [1, с. 94].

Грамадскія нормы паводзінаў больш строгія ў адносінах да жанчыны. Калі ад мужчыны чакаецца актыўнасць у пошуку каханай, дазваляецца большая свабода ў адносінах з супрацьлеглым полам, назапашванне вопыту, то жанчыне прадпісваецца цнатлівасць, пасіўнасць: чаканне адзінага, які “й на печы знойдзе”. У адваротным выпадку жанчына адразу апынаецца па другі бок мяжы святая / блудніца. Пацверджаннем такой сацыяльнай нормы, на наш погляд, з’яўляецца апавяданне **А. Федарэнкі “Вецер”** [1, с. 260–263]. У цэнтры мастацкага даследавання аўтара-апавядальніка – “прыгожы, высокі, статны”, гадоў трыццаці мужчына, які выпівае “хоць патроху, але часта, забягаючы перыядычна ў кавярню, балазе работа дазваляе – працуе ён побач, паркоўшчыкам” [1, с. 260]. Мужчына прадстаўляецца наведвальнікам кавярні сапраўдным прозвішчам – Вецер. Таксама называе сябе і няўдачнікам-рыфмаплётам, і непрызнаным геніем, і графаманам. Менавіта Вецер расказвае апавядальніку сваю гісторыю: гісторыю юнака-паэта, што “трапіў у пастку” пад назвай Аксана. З тых часоў не толькі яго талент, а і ўсё ягонае жыццё змарнавалася... Без “допінгу” герой не можа існаваць і дня. Штовечар п’янага мужчыну з кавярні забірае жанчына. Пазіцыя аўтара ў адносінах да героя, быццам нейтральная, на першы погляд, зводзіцца да вядомага выразу “шукайце жанчыну”... Бо менавіта жанчына, дакладней жонка Ветра Аксана, вінаватая ў дэградацыі героя, бо здраджвае яму. Ці так усё на самой справе? Ужо згадвалася, што традыцыйна мужчынам не забараняецца назапашваць вопыт міжполавых стасункаў да шлюбу, шукаць сваю жанчыну. “Яна была для мяне ўсяго толькі гульнёй, баўленнем часу... Цэлае жыццё – сапраўднае! – наперадзе, а гэта так, падрыхтоўка, прэлюдыя, размінка, назапашванне матэрыялу, набыццё вопыту... Аб чым бы яна ні загаварыла, я ўсё пераводзіў у жарт, у сцёб” [1, с. 261], – апавядае Вецер. “Патроху я ўжо і тады бухаў” [1, с. 261], – дадае герой, якому на час знаёмства з Аксанай было толькі 17 гадоў. Ці не было гэта пачаткам дэградацыі, у якой абвінавачваецца жонка? Можа ахвяра не ён? У гэтым акцэнтуюцца ўвага на такіх рысах характару героя, як бязвольнасць

і пасіўнасць: “І развесціся – неяк лянота, ды і не бачу прычын, усё адно наступная будзе такая ж, усе яны аднолькавыя для мяне цяпер. Такія планы, талент, жыццё – усё загубіла!” [1, с. 262]. Але чаму Аксана не кідае мужа-п’яніцу? Яе стрымлівае дадзенае абяцанне “не кіну любога”? Ці яна ўсё яшчэ кахае Ветра? Але навошта тады здраджвае яму? Ці гэта толькі п’яныя фантазіі Ветра? Пытанні застаюцца без адказаў, бо аўтар не даў магчымасці выказацца гераіні, не ставіў гэта сабе на мэце. Чытач ведае толькі “праўду героя”.

І. Саўкіна зазначае, што “калі мы прызнаём прынцыповую рознасць паміж мужчынам і жанчынай, то, напэўна, неабходна прызнаць і тое, што саманазіранне, самавыяўленне жанчыны ў літаратуры, яе погляд на свет і на сябе ў свеце ў чымсьці, а можа і істотным чынам, адрозніваецца ад мужчынскага” [5]. Гэта тычыцца і разумення феномену кахання, і наогул міжполавых стасункаў. У тэкстах пісьменніц (у адрозненне ад аўтараў-мужчын) жаночыя вобразы больш псіхалагічна вывераныя, іх учынкі больш матываваныя. А прычыну няспраўджанага кахання і неўладкаванага асабістага жыцця гераінь аўтаркі найперш бачаць у паводзінах мужчын, больш дакладней – у іх нявернасці, што і выяўляюць ніжэй прааналізаваныя творы. Так, апавяданне **В. Кадзетавай “На Радаўніцу”** [1, с. 117–121] падае вобраз мужчыны, які стаўся ахвярай асабістай сексуальнасці ці бесхарактарнасці. Усё сваё “дарослае” жыццё ён, па сутнасці, пражыў з дзвюма жанчынамі: жонкай і каханкай. Спачатку ён здрадзіў другой (ажаніўся), а потым усё жыццё здраджваў першай (хадзіў да каханкі). І так і не змог пакінуць ні адну з іх. Свае паводзіны герой тлумачыць брату наступным чынам: “Я Хадоску шкадую. І характарам яна добрая, і гаспадыня неблагая, і маці клапатлівая. Але ж прэсная нейкая. А Марыля... Ты каб ноч з ёю пабыў, дык назаўсёды запомніў бы” [1, с. 120]. Марыля, якая была каханкай Васіля да яго шлюбу з Хадоскай, засталася ў гэтай ролі і надалей, дараваўшы яму і шлюб з Хадоскай, і смерць ненароджанага дзіцяці. Чаму Васіль не ажаніўся з ёю? Чаму высватаў у суседняй вёсцы Хадоску? Дзяўчына нічога не ведала пра мінулае свайго жаніха, аднак, хоць і ненаўмысна, перайшла дарогу Марылі, а ў выніку стала ахвярай адносін Васіля і Марылі.

Ці задавальняла гэтая сітуацыя жанчын? Хадоска, якая аднойчы ўсё ж праявіла характар і сабрала рэчы мужа, каб ён выбіраўся да Марылі, пазней змірылася з такім станам рэчаў. Аднак, як зазначае пісьменніца, з таго часу “ў Хадосчынай душы нібы амярцвела ўсё” [1, с. 121]. А пра Марылю ў тэксце сказана, што замуж яна не выйшла. “І дзяцей у яе таксама не было. Ці не з-за таго, даўняга? А можа, саромелася?” [1, с. 121]. Жылі жанчыны па-суседству, але нават ніколі не віталіся. Крыху прымірыла іх толькі смерць Васіля – не стала мужчыны, знікла і прычына непрыязні жанчын адна да адной.

Зусім па-іншаму, упэўніўшыся ў здрадзе мужа, паводзіць сябе гераіня апавядання **Т. Мушыńskiej “Бабіна лета”** [1, с. 187–192]. Рашучая, валявая, рашэнне Тамара прымае аднойчы і назаўсёды: “<...> з Алегам жыць больш не змагу” [1, с. 189]. Як і ў папярэднім творы, мужчына, сустракаючыся са сваёй будучай жонкай, “меў іншую жанчыну” [1, с. 189]. А калі яна часова паехала на вёску з мэтай аздаравіць сына, муж зноў не застаўся без жаночай увагі. Гісторыя атрымалася даволі банальная: вярнуўшыся ноччу з хворым сынам, Тамара застае мужа “на канапе з нейкай дзеўкай. Абое – у чым маці нарадзіла” [1, с. 189]. Здрада мужа дадае духоўнай моцы жанчыне, высвечвае лепшыя якасці яе характару. Тамару не палохае ні той факт, што ў яе маленькі сын на руках, ні тое, што яна “другі раз цяжарная...” [1, с. 189]. Маральную падтрымку гераіня атрымлівае з боку маці: “Трэба нарадзіць другое. Я дапамагу” [1, с. 190]. Усё ў Тамары ўдалося: і дзеці прыстойныя выраслі, і пакахала яна, і замуж яшчэ выйшла і нават нарадзіла трэцяга сына. Мужу-зdraдніку менш пашчасціла. Ён расплочваецца сваім лёсам за парушаную сямейную ідылію: “А мой былы муж яшчэ раз ажаніўся, толькі і там нешта не склалася. Спіўся ён у рэшце рэшт” [1, с. 190].

Такім чынам, сучасныя беларускія аўтары, асэнсоўваючы феномен кахання, выяўляюць адметнасць жаночага і мужчынскага поглядаў на ўзаемаадносіны полаў, фіксуюць сучасныя нормы паводзін полаў, рэпрэзентуюць аўтарскае бачанне праблемы ўзаемаадносін полаў. Як вынікае з твораў, пісьменнікі “віну” за “страчаны рай” ускладаюць, як правіла на жанчыну.

Але часам і яны бачаць прычыну страты Эдэма ў паводзінах моцнай паловы чалавецтва. У жаночых тэкстах сітуацыя кардынальна мяняецца: парушаюць ідэю ва ўзаемаадносінах з каханымі менавіта мужчыны. Нявернасць мужчыны не заўсёды вядзе да разрыву адносін з ім, але абавязкова спустошвае душу жанчыны. Часам лепшы варыянт – расстанне.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Самая чароўная кветка : аповесці, апавяданні / уклад. А. Лесавік. – Мінск : Маст. літ., 2010. – 318 с.
- 2 Некрасов, С. Н. Жизненные сценарии женщин и сексуальность / С. Н. Некрасов, И. В. Возилкин. – Свердловск : Изд-во Уральского университета, 1991. – 168 с.
- 3 Мілет К. Тэорыя сэксуальнай палітыкі / К. Мілет // ARCHE : Кабеты. – 1999. – № 3. – С. 6–41.
- 4 Ровенская, Т. «Виновата ли я...?» или феномен гендерной вины (на материале женской прозы 80-х – начала 90-х годов) / Т. Ровенская // Гендерные исследования. – 1999. – № 3. – С. 214–224.
- 5 Савкина И. «Разве так суждено между людьми?» // Север. – 1990. – № 2. – С. 149.

*The article analyzes the works of modern domestic authors about love. For analysis, the works of both male and female authors were deliberately selected, which makes it possible to compare the attitude of writers to the phenomenon of love, gender relations, norms of gender behavior in modern society. It is argued that the attitude towards the behavior of the created heroes and heroines in literary texts depends on the gender of the author.*

УДК 811.161.3'373.23:398.9

**К. Л. ХАЗАНАВА**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### АБ АНТРАПАМІКОНЕ БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ПРЫКАЗАК І ПРЫМАВАК

У артыкуле разглядаюцца антрапонімы, выяўленыя ў беларускіх народных прыказках і прымаўках, адзначаецца частотнасць ужывання асобных з імён і яе прычыны, выяўляюцца стылістычныя функцыі імён чалавека ў парэміях. Запазычаныя праз царкоўнаславянскую мову імёны-грэцызмы асіміляваліся да беларускай моўнай традыцыі і сталі ўжывацца ў беларускіх народных варыянтах. Паводле гендарнай прыналежнасці ў прыказках і прымаўках колькасца пераважаюць мужчынскія імёны.

Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі з'яўляюцца велізарнай каштоўнай скарбніцай запаветаў народнай мудрасці, рэпрэзентаванай разнастайнымі моўнымі сродкамі выяўленчай выразнасці. У слоўніку беларускіх парэмій захоўваюцца слоўныя адзінкі, што адносяцца да шматлікіх лексіка-тэматычных груп і прапануюць уяўленне пра мову беларусаў мінулага.

Бясспрэчна, што ў фальклору ўвогуле, а ў выніку актыўнага функцыянавання ў прыказках і прымаўках у прыватнасці яскрава адлюстроўваецца лексіка, якая па сваім семантычным нападзенні абазначае рэаліі, найбольш характэрныя для штодзённага жыцця складальнікаў народных вусна-паэтычных твораў. Так, у парэміях фіксуюцца найменні жывёл і раслін, тыповых для беларускай прыроды [1; 2; 3], адзначаюцца назвы папулярных страў у беларускай традыцыйнай кулінарыі [4; 5; 6].

Адметнай лексічнай групай прыказкавага слоўніка беларусаў з'яўляюцца антрапонімы – імёны чалавека.

Для лексічнага напаўнення беларускіх прыказак і прымавак абіраюцца перш за ўсё пашыраныя ў народным карыстанні імёны, якія лёгка рыфмуюцца з іншымі слоўнымі кампанентамі выслоўя: *Пусціўся Мікіма ў валакіту, дык ідзі і назад не аглядайся* [7, с. 543]. Рыфмоўка дапамагае выразнасці і лепшаму запамінанню выразу: *Атаўка – сену дабаўка, да не накасіў Саўка* [8, с. 134].

Імёны людзей у беларускіх народных выразках у большасці адлюстроўваюць актыўна функцыянуючыя і ў мінулым, і зараз антрапонімы, большасць з якіх паводле этымалогіі з’яўляецца запазычанымі лексемамі. Трапіўшы на беларускую глебу ў сувязі з прыняццем хрысціянства, іншамоўнае імя падпала пад асіміляцыю і набыло народнае ўсходнеславянскае гучанне. Так, ад старажытнагрэчаскага *παντελεΐα* ‘дасканаласць’, што ўжывалася як эпітэт Зеўса [9] узнікла царкоўнаславянскае імя *Пантелеймон*, якое ў беларускай народнай традыцыі набыло выгляд *Панцялей*: *Які б ні быў Панцялей, а жыць весялей* [7, с. 618]. Паводле іншых меркаванняў антрапонім паходзіць ад грэчаскага *παν* ‘усе’ і *ελεήμων* ‘міласэрны’ [9].

Грэчаскія карані выяўляе і мужчынскае імя *Фёдар*, што ўзыходзіць да *Θεόδωρος* [10] і паводле паходжання з’яўляецца кампазітам двух слоў: *θεός* ‘Бог’ і *δῶρον* ‘дар, падарунак’ [10]. У якасці кампанента для рыфмоўкі ў выслоўях выкарыстоўваецца дэмінутыўны дэрыват названага імя, што страціў памяншальны кампанент значэння і ўжываецца для перадачы эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі, адлюстроўваючы зневажэнне: *Не косіць Федзька, бо ў торбе рэдзька* [8, с. 131].

Імя Святога апостала Філімона Калоскага таксама стала ўжывальным ва ўсходніх славян з пашырэннем хрысціянства. Для старажытных усходнеславянскіх гаворак зычны [ф] быў чужым і нехарактэрным, з прычыны чаго ў народнай традыцыі зычны [ф] замяняўся іншымі зычнымі, часцей – зычным [п], або спалучэннем зычных [хв]. Рэфлексы такіх замен сустракаем і ў беларускіх прыказках: *Калі (як) шаніце, то (тады) і Халімон таніце* [7, с. 261].

У беларускім фальклоры адметнае прачытанне знайшло імя старазапаветнага прарока Іераміі (старажытнагрэчаскае *Ιερεμίας*) [11]: *Жыві, Ярома, да смерці дома* [7, с. 97]. Сустракаецца ў беларускіх парэміях і мужчынскае імя *Кузьма*: *Бог ведае, чы будучь у нашага Кузьмы грошы* [8, с. 480]; *Няпраўда, што ў Кузьмы грошы, хіба хто яму падкінуў* [8, с. 480].

У большасці выпадкаў названыя мужчынскія імёны першапачаткова былі звязаныя з жыццём і дзейнасцю адпаведных Святых. Пасля распаўсюджання хрысціянства на ўсходнеславянскіх землях царкоўнаславянскія імёны грэчаскага паходжання ў выніку адаптацыі да ўсходнеславянскіх моўных рыс набылі мясцовую народную агаласоўку і сталі часта выкарыстоўвацца пры называнні мужчын. У выніку частотнасці выкарыстання гэтых імёны ўвайшлі ў прыказкі як найменні тыповага прадстаўніка ніжэйшых слаёў насельніцтва. Звычайна ў прыказках і прымаўках імёны *Ярома*, *Кузьма*, *Фама*, *Халімон* ужываюцца як умоўнае абазначэнне простага чалавека і метафарычна перадаюць адмоўныя якасці (ляноту, няздольнасць што-небудзь рабіць).

Ужываюцца названыя антрапонімы і калі неабходна параўнаць некалькі з’яў або асоб: *Я яму пра Фаму (пра Кузьму), а ён мне пра Ярому* [7, с. 97]. Імя *Фама* паходзіць з грэчаскага *Θωμάς* ‘блізнец’ [12].

Спалучэнне імён, прыведзенае ў выразе, сустракаецца ў многіх беларускіх прыказках і прымаўках: *Хіцёр Зміцёр, але (ды) і Саўка не дурань (не дурны)* [7, с. 543].

У беларускай правербіяльнай скарбонцы адзначаюцца варыянты выразаў, адрозныя менавіта паводле антрапонімаў: *Іван ківае на Пятра <а Пётр на Івана>* [7, с. 234] – *Янка ківае на Петруся, а Пятрусь на Янку* [7, с. 630]. На думку І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч, выраз *Іван ківае на Пятра <а Пётр на Івана>* [7, с. 234] мае крыніцай “фразеалагізм *ківаць на Пятра*, які па сферы першапачатковага ўжывання з’яўляецца крылатым выразам з байкі І. А. Крылова «Люстэрка і Малпа»» [7, с. 234]. У беларускай мове сфарміраваўся варыянт выслоўя з беларускімі народнымі варыянтамі мужчынскіх імён *Янка* (Іван) і *Пятрусь* (Пётр).

У некаторых прыказках і прымаўках фіксуюцца мужчынскія імёны, якія былі запазычаныя адносна нядаўна і поўнасьцю яшчэ не адаптаваліся ў беларускай моўнай прасторы. Такія антрапонімы звычайна сустракаюцца ў запазычаных з іншых моў правербіяльных выразках.

Да беларускай моўнай прасторы праз рускую мову трапіў выраз: *Калі гара не ідзе да Магамета, то Магамет ідзе да гары* [7, с. 253]. Паводле паходжання выраз з’яўляецца “паўкалькай з англійскай мовы: *If the hill will not come to Mahomed, Mahomed will go to the hill*” [7, с. 254]. Па словах І.Я. Лепешава і М.А. Якалцэвіч, гэта “цытата з «Маральных і палітычных нарысаў» англійскага філосафа Фрэнсіса Бэкана (1561-1626), дзе гаворыцца і пра легенду, паводле якой, Магамет, заснавальнік іслама, жадаючы даказаць свае незвычайныя магчымасці, загадаў гары, каб яна падышла да яго; калі ж яму гэта не ўдалося, ён сказаў: «Ну што ж! Калі гара не хоча ісці да Магамета, то Магамет пойдзе да яе»” [7, с. 254].

Увага да антрапонімаў, што ўжываюцца ў беларускіх прыказках і прымаўках, прыводзіць да высновы, што паводле гендарных прыналежнасцей пераважаюць мужчынскія імёны. Імёны жанчын фіксуюцца значна радзей: *Села Паланея, думала, што паранее* [7, с. 475]. Імя *Паланея* ўяўляе сабой вынік народнага ўспрыняцця імя *Апалінарыя*, этымалагічнага прыналежнага прыметніка, што адносіцца да імя старажытнагрэчаскага бога Апалона – старажытнагрэчаскае *Ἀπόλλων* [13].

Іншы раз у прыказках спалучаюцца мужчынскае і жаночае імёны: *Калі Зміцер хіцер, дык і Матрона не варона* [7, с. 84–85]. І зноў, як і ў разгледжаных вышэй выпадках, першапачатковыя імёны хрысціянскіх Святых у прыказцы ўжываюцца як імёны звычайных простых людзей. Пашыранасць імён у пэўны перыяд развіцця грамадства дала падставы для выкарыстання імені для перадачы тыповасці пэўнай рэаліі, адлюстраванай у парэміі.

Аднак у шматлікіх прыказках і прымаўках імёны захоўваюць сваё першаснае прызначэнне і называюць хрысціянскіх Святых. Сярод беларускіх народных правербіальных выразаў адзначаецца велізарная колькасць выслоўяў, прысвечаных святам і прысвяткам беларускага народнага календара. У падобных прыказках імёны называюць пэўны дзень гадавога каляндарнага цыклу, у які шануюцца гэта Свята. У выразах прапануюцца беларускія народныя варыянты запазычаных імён: *Чакай, баба, Пятра – будзеш сыр есці* [7, с. 578]; *На Мацея зіма (дарога, зямля) пацее* [8, с. 97]; *На Мікіту няма ні зімы, ні лета* [8, с. 98]; *Прышлі Сідары, прышлі і сіверы* [8, с. 101].

Як правіла, прыказкі пра каляндарныя святы ўтрымліваюць пэўныя парады пра паводзіны ў адпаведны дзень календара: *Дзяржы сена да Міколы, не пабайся зімы ніколі* [8, с. 100].

Прыказкі і прымаўкі маюць звесткі пра парады і забароны некаторых дзеянняў пра названыя дні: *З перапалаўной серады можна купацца да Ільі* [8, с. 100]; *На Ганкі сядайце на санкі* [8, с. 115]; *На Барыса за рагач бярыся, а прыдзе Багач – кідай рагач, бяры сявеньку і сей памаленьку* [8, с. 110].

Шматлікія прыказкі і прымаўкі рэкамендуюць, як мэтазгодна праводзіць сяўбу розных сельскагаспадарчых культур, і прызначаюць пэўныя канкрэтныя дні, калі гэта рабіць асабліва карысна: *Прышоў Мікола, не пытай ні ў кога, бяры сявеньку і (ды) сей памаленьку* [7, с. 446]; *Прышоў Алісей – авёс пасей* [8, с. 100]; *Сей лён на Станіслава, вырасце, як лава* [8, с. 100]; *Калі на Юр’я роса, сей грэчку і проса* [7, с. 257]; *Прышоў Баўтрамей (Бартламей) – жыта на зіму сей* [8, с. 110].

Утрымліваюць прыказкі і народныя прыкметы, звязаныя з прысвяткамі: *Калі цёпла на Юр’я, то павінна сена быць і да другога Юр’я ў дурня* [8, с. 112]; *Калі выйдзець рой перад Янам, будзець зямец панам* [8, с. 102]; *Хто на Нупрэя пасее грэч, той будзе бліны печ* [8, с. 102]; *На Тодара раса – канпель паласа* [8, с. 102].

У некаторых парэміях адзначаюцца асаблівасці беларускай прыроды ва ўказаны дзень: *Магдалена – вады на калена* [7, с. 313]; *Каля Уласа сем марозаў: тры да Уласа, адзін на Уласа і тры пасля Уласа* [8, с. 97]; *На Казіміра зіма памірае* [8, с. 97]; *На Мацея зіма слабее* [8, с. 97]; *Святы Вайцеху выпусціў жаўранка з меху* [8, с. 98]; *Дождж на Марка, дык зямля, як скварка* [8, с. 100]; *На Якуба грэе любя* [8, с. 108]; *Магдалена – вады на калена* [8, с. 108]; *Ад Васіліска і салавей блізка* [8, с. 102].

Таксама беларускія парэміі апавядаюць пра асаблівасці сельскагаспадарчай дзейнасці ў названы імем Святога дзень: *Пасля Мацея мужык на полі не пацее* [8, с. 109]; *Прарок Амос цягне ўгору авёс* [8, с. 100]; *На Змітра баба хітра, а на Змітру хоць анучай вытры* [8, с. 112].

Часам у парэміях адзначаюцца варыянты імён: *На Ляксея шчука хвастом ледзь прабіваець* [8, с. 98] – *Аляксей прайшоў* – *лядок пакалоў* [8, с. 98]; *На Святога Гальяша з новых круп каша* [8, с. 108] – *Ілья ў ляшкі налье* [8, с. 108].

У многіх прыказках, што апавядаюць пра традыцыйны народны каляндар, ужываюцца некалькі імён, якія называюць Святых: *Прышоў Пятрок* – *апаў лісток, прышоў Ілля* – *апала два, прышоў Барыс* – *усё пагрыз, прышоў Міхал* – *усіх з поля паспіхаў* [8, с. 105]; *Святы Юрай халодненькі, святы Пятрок галодненькі, а святое Ілья харошае й багатае* [8, с. 99]; *Юстын цягне ўверх каноплі, Харытон – лён* [8, с. 102]; *На Яна нажала, на Пятра напаяла, на Барыса елі, хоць расперажыся* [8, с. 103]; *Кузьма і Дзямян прышлі – на сенакос паілі* [8, с. 106]; *Барыс і Глеб сеюць хлеб* [8, с. 100]; *Вясною Георгі, летам Нікалай з кормам, увосень з мостам, зімою з гвоздзем* [8, с. 113]; *Сава мосце, а Мікола гвоздзе* [8, с. 113].

Прыведзеныя прыказкі і прымаўкі сведчаць пра пераважнае ўжыванне мужчынскіх імён. Жаночыя агіяграфічныя антрапонімы намнога радзейшыя: *Варвары кусок ночы адарвалі* [8, с. 113]; *Пабыла Хімка ў лядах, набачыла працы* [8, с. 115]. Часам сустракаецца спалучэнне мужчынскага і жаночага імя: *Марка да Варка, няхай будзець парка* [8, с. 115].

Як і ў іншых прыказках і прымаўках з антрапонімамі, у парэміях з агіяграфічнымі найменнямі часта імя рыфмуецца з іншымі кампанентамі выслоўя: *Святы Андрэю, канпелькі сею* [8, с. 98]; *Да Міколы няма дабра ніколі* [8, с. 100].

Прыведзены моўны матэрыял паказвае частотнасць ужывання антрапонімаў у беларускіх народных прыказках і прымаўках. Актыўна выкарыстоўваюцца ў парэміях імёны Святых. Па гендарнай прыналежнасці ў прыказках і прымаўках колькасна пераважаюць мужчынскія імёны. Запазычаныя ў большасці з грэчаскай праз царкоўнаславянскую мову ў часы пашырэння хрысціянства імёны на беларускай глебе перажылі фанетычныя і марфалагічныя змены, асіміляваліся да беларускай моўнай традыцыі і сталі ўжывацца ў беларускіх народных варыянтах, часам – у некалькіх. Паколькі паказаныя антрапонімы ў пэўны час ужо трывала замацаваліся ў беларускай моўнай прасторы і надзвычай пашырыліся ў народнай культурнай традыцыі, то з часам у прыказках і прымаўках народныя варыянты імён сталі ўжывацца для абагуленай рэпрэзентацыі простага чалавека і метафарычна перадаваць пэўныя чалавечыя якасці.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Хазанава, К. Л. Зааморфныя вобразы ў беларускіх прыказках і прымаўках / К. Л. Хазанава // *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. Вып. 26 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2019. – С. 327–332.

2 Хазанава, К. Л. Арнітаморфныя вобразы ў беларускіх і ўкраінскіх прыказках і прымаўках / К. Л. Хазанава // *Компаратывні даследаванні слов’янскіх мов і літаратур*. Пам’яті акадэміка Леоніда Булаховскаго: збірнік навуковых прац. – 2019. – Вип. 35. – С. 132–139.

3 Хазанава, К. Л. Прыродны свет у беларускіх і кітайскіх парэміях / К. Л. Хазанава // *Традыцыйная духоўная культура восточнославянских и китайского народов : сборник научных статей ; редкол.: В. И. Коваль (гл. ред.) [и др.]*. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2019. – С. 225–230.

4 Хазанава, К. Л. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі з назвамі хлебабулачных вырабаў / К. Л. Хазанава // *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. Вып. 30 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2021. – С. 326–331.

5 Хазанава, К. Л. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі з нутрыцыялагічнай лексікай / К. Л. Хазанава // *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. – 2021. – № 4 (127). Гуманитарные науки. – С. 166–170.

6 Хазанава, К. Л. Найменні посуду ў беларускіх прыказках і прымаўках / К. Л. Хазанава // *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. Вып. 32 / Цэнтр

даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2022. – С. 463-469.

7 Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 695 с.

8 Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. Кн. 1 / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : «Навука і тэхніка», 1976. – 560 с.

9 Пантелеймон [Электронны ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Пантелеймон>. – Дата доступа: 19.10.2022.

10 Фёдор [Электронны ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фёдор>. – Дата доступа: 19.10.2022.

11 Еремей [Электронны ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Еремей>. – Дата доступа: 19.10.2022.

12 Фома [Электронны ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фома>. – Дата доступа: 19.10.2022.

13 Аполлинария [Электронны ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Аполлинария>. – Дата доступа: 19.10.2022.

*The article research the anthroponyms of Belarusian folk sayings and proverbs, notes the frequency of the use of some of them and its reasons, reveals the stylistic functions of people's names in proverbs. Greek names, borrowed through the Church Slavonic language, assimilated into the Belarusian language tradition and began to be used in Belarusian folk variants. By gender, male names predominate in proverbs and sayings.*

УДК 811.161.3'42'367.335.2:821.161.3-31\*Я.Колас

**Н. П. ЦІМАШЭНКА**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### **УЖЫВАННЕ СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫХ СКАЗАЎ У МОВЕ ТРЫЛОГІ ЯКУБА КОЛАСА «НА РОСТАНЯХ»**

*Аўтар разглядае складаназалежныя сказы, якія з'яўляюцца прадуктыўным сродкам перадачы інфармацыі і сродкам стварэння вобразнасці ў мове трылогіі Якуба Коласа «На ростанях»; характарызуе семантика-сінтаксічныя адносіны паміж часткамі гэтых сінтаксічных канструкцый.*

Творы вядомага беларускага паэта і пісьменніка Якуба Коласа вызначаюцца сваёй непаўторнасцю і адметнасцю не толькі лексічнага, але і сінтаксічнага ладу. Уся творчасць гэтага майстра слова адлюстроўвае нацыянальны каларыт беларускага народа. Мова твораў Якуба Коласа характарызуецца лексічнай, марфалагічнай, сінтаксічнай насычанасцю. Трылогія «На ростанях» не выключэнне. Актуальнасць даследавання заключаецца ў тым, што складаназалежныя сказы, пашыраныя ў мове, вылучаюцца сваёй прадуктыўнасцю і ў тэксце рамана гэтага аўтара. Складаны сказ больш інфарматыўны за два простыя, што ўваходзяць у яго склад. Наша маўленне робіцца больш насычаным, таму што сэнсавыя адносіны паміж часткамі рознабаковыя ў структуры складаназалежнага сказа. Такія сказы дапамагаюць больш дакладна, у поўнай меры, эмацыянальна перадаць пачуцці, думкі аўтара і герояў кнігі.

Складаны сказ, у якім пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў або злучальных слоў аб'ядноўваюцца сінтаксічна нераўнапраўныя прэдыкатыўныя часткі, называецца складаназалежным. Складаназалежны сказ складаецца, як правіла, з дзвюх нераўнапраўных прэдыкатыўных частак, з якіх адна частка паясняе другую і сінтаксічна ёй пад-

парадкоўваецца. Фармальным паказчыкам гэтай залежнасці выступаюць падпарадкавальныя злучнікі і злучальныя словы, якія знаходзяцца ў даданай частцы: *Яму здалася, **што** яго новыя знаёмыя чымся занепакоены...* [1, с. 296]; *Колькі разоў падкрэслівала пані падлоўчая, **што** яна вельмі паважае пана Лабановіча і лічыць яго як бы за роднага* [1, с. 89]. У складаназалежных сказах, якія ўжываюцца на старонках трылогіі, даданая частка, як правіла, знаходзіцца пасля галоўнай: *Не ведаем мы, чаго на свеце жывем* [1, с. 8]; *А вы ведаеце, а. Кірыл, калега знаходзіць, што ў нас тут большая глуш, чым Цельшына* [1, с. 24]; *Вы думаеце, яны, гэта быдлё, зразумеюць, што вы для іх будзеце старацца, вучыць іх?* [1, с. 25]. Ужыванне даданай часткі ў сярэдзіне ці ў пачатку складаназалежнага сказа – менш пашыраная з’ява ў мове аналізуемага твора: *Сялян іншых вёсак, якія жылі больш пры палях, яны называлі палянамі і гэтым самым як бы адрознівалі іх ад сябе, жыхароў лесу* [1, с. 13]; *Як засядуць, дык на ўсю ноч* [1, с. 325]. Неабходна дадаць, што на старонках трылогіі “На ростанях” вельмі часта сустракаюцца складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі: *А настаўнік, яшчэ зусім малады хлопец<sup>1</sup>, які нядаўна прыехаў у першую сваю шкoлку ў глухой палескай вёсцы<sup>2</sup>, ледзь-ледзь усміхнуўся сам сабе, пэўны ў тым<sup>1</sup>, **што** старая няйменна раскажа пра здарэнне з нячыстай сілай<sup>3</sup>* [1, с. 7]; *Я вам, панічок, не буду многа казаць<sup>1</sup>, бо вы ўсё роўна не верыце<sup>2</sup>, **хоць**, можа, і верыце часам, але кажаце<sup>3</sup>, **што** не верыце<sup>4</sup>* [1, с. 7]; *Адно толькі шкада<sup>1</sup>, **што** наша жыццё несумерна малое для таго<sup>2</sup>, каб начытацца гэтай кнігай<sup>3</sup>* [1, с. 10].

Паміж галоўнай і даданай часткамі могуць выражацца розныя віды семантыка-сінтаксічных адносін. Яны абумоўлены зместам галоўнай часткі і перш за ўсё тым, які член галоўнай часткі паясняецца і якімі моўнымі сродкамі ажыццяўляецца гэта паясненне. У залежнасці ад гэтага паміж галоўнай і даданай часткамі існуюць розныя віды семантыка-сінтаксічных адносін: суб’ектныя, працэсуальныя (прэдыкатыўныя), аб’ектныя, азначальныя (атрыбутыўныя) і акалічнасныя. Мэта нашага даследавання – выявіць і ахарактарызаваць складаназалежныя сказы, якія з’яўляюцца прадуктыўным сродкам перадачы інфармацыі і сродкам стварэння вобразнасці ў мове трылогіі Якуба Коласа.

У аналізаваным творы беларускага класіка прадстаўлены ўсе тыпы даданых частак. Разгледзім іх ужыванне ў мове трылогіі “На ростанях”.

Даданая дзейнікавая частка служыць для выражэння суб’ектных адносін. У аналізаваным творы яна кампенсуе адсутны дзейнік у галоўнай частцы або раскрывае канкрэтны змест дзейніка галоўнай часткі, выражанага ўказальным займеннікам (*той, тая* і г. д.). Даданая дзейнікавая частка звязваецца з галоўнай, як правіла, пры дапамозе злучнікаў і злучальных слоў *хто, што*: *А дрэнна, бабуля, што трэба ўміраць!* [1, с. 8]; *А горай за ўсё гэта тое, што перад смерцю мы бездапаможныя і слабыя і не маем спосабу адхіліць яе ад сябе або хоць адаліць час яе прыходу* [1, с. 11]; *Лабановічу здалася, што яна чымся ўгневана* [1, с. 22]; *І той, хто становіцца цяпер на калені перад царскім поездам, пойдзе з колем на самога цара* [1, с. 291]. Гэты тып даданай часткі часта ўжывае Якуб Колас у трылогіі “На ростанях”.

Даданая выказнікаявая частка служыць для выражэння прэдыкатыўных адносін. Яна канкрэтызуе значэнне выказніка галоўнай часткі, выражанага займеннікамі *такі, гэтакі, той*. У сучаснай літаратурнай мове даданая выказнікаявая частка аб’ядноўваецца з галоўнай пры дапамозе, як правіла, злучальных слоў *хто, што, які* і інш., але ў мове трылогіі сродкам сувязі выступае злучнік *што*: *У тым жа і штука, што вы многа чаго не ведаеце* [1, с. 291]. Гэты тып даданай часткі не характэрны для мовы аналізуемага твора.

Даданая азначальная частка ахарактызуе прадмет ці прымету прадмета, пра які паведамляецца ў галоўнай частцы. Сам прадмет абазначаны назоўнікам, а яго прымета – указальным займеннікам (*той, такі, гэтакі*). Для сувязі даданай азначальнай часткі з галоўнай ужываюцца, як правіла, злучальныя словы *што, які* і інш.: *Яму вельмі падабаліся такія гутаркі з гэтымі простымі людзьмі, якія яшчэ так мала адышліся ад часоў першапачатковай людскай культуры* [1, с. 7]; *Вось той паніч, што быў перад вамі, бывала пойдзе куды: ці да пана падлоўчага, або да Курульчука на будку* [1, с. 9]; *На стале гарэла лямпа пад светлым абажурам і ляжала разгорнутая кніга, якую чытаў настаўнік* [1, с. 9]; *Ёсць важныя дзве*

часціны, з якіх складаецца жыццё і яго глыбокі сэнс і характэр – чалавек і прырода [1, с. 10]; *Бо прырода – найцікавейшая кніга, якая разгорнута прад вачамі кожнага з нас* [1, с. 10]; *Пэўна, і вы, дзядзька Сцяпан, маеце дзетак, якіх трэба ў школьцы вучыць?* [1, с. 15]; *Ён лічыў сябе вельмі цікавым кавалерам, з якім такому настаўніку змагацца ніякім чынам немагчыма* [1, с. 45]; *Лабановіч адчуваў у сэрцы журботу аб Палессі, на тых вобразах, што далёка засталіся ззаду* [1, с. 321]; *Усяго вучняў у дзвюх старэйшых групах, з якімі належала весці заняткі Лабановічу, налічвалася каля пяцідзiesiąці* [1, с. 325]. Гэта адзін з самых прадуктыўных тыпаў, які ўжывае Якуб Колас у сваім творы. Асабліва дзейсным сінтаксічным сродкам такі тып даданай выступае пры характарыстыцы і апісанні галоўных герояў і навакольнага асяроддзя. Неабходна адзначыць, што даволі часта пры сувязі даданай азначальнай з асноўнай часткай сказа пісьменнік выкарыстоўвае злучнікі і злучальныя словы, якія ўносяць у сэнсавыя адносіны паміж часткамі дадатковыя адценні: *Лабановіч зрушыў з месца і пайшоў у той бок, куды пальцеў і зараз жа знік магутны поезд* [1, с. 49] (дадатковае адценне месца); *Настаўнік падышоў да таго месца, дзе спаткаўся з незнаёмай дзяўчынай* [1, с. 49] (дадатковае адценне месца); *У яго было такое пачуццё, як бы ён быў тут зняважаны і пакрыўджаны* [1, с. 46] (дадатковае адценне параўнання); *Не вельмі ўважны да набажэнства і а. Мікалай, асабліва на вячэрнях, калі народу ў царкве мала* [1, с. 270] (дадатковае адценне часу).

Даданая дапаўняльная частка канкрэтызуе дапаўненне галоўнай часткі, выражанае ўказальным займеннікам (*той, тая, тое, тыя*) ці азначальным займеннікам (*кожны, усякі, усе, усё*); выконвае ролю дапаўнення ў адносінах да выказніка галоўнай часткі. Даданая дапаўняльная частка звязваецца з галоўнай пры дапамозе злучнікаў і злучальных слоў *хто, што* і інш.: *Вы зусім не тое гаворыце, што думаеце* [1, с. 25]; *А ўсё-такі, а. Кірыл, вы многа лепшы за тых, хто пра народ гаворыць высокія словы* [1, с. 27]; *Лабановіч пачуў, што на душы ў яго неспакойна* [1, с. 47]; *Па яе фігуры адразу трудна было вызначыць, што перамагае ў ёй: таўшчыня ці вышыня* [1, с. 49]; *Разгледзеўшы панну Марыну зблізку, Лабановіч знайшоў, што такой слаўнай дзяўчыны ён яшчэ ні разу не бачыў* [1, с. 50]; *Кабеты змоўклі, слухаючы, што скажа ён* [1, с. 51]; *Дзяўчынка пазірала на настаўніка, не ведаючы, што адказаць на гэтае пытанне* [1, с. 218]; *Будзьце ж гаспадарамі над усім, што на зямлі* [1, с. 256]; *На што ты еў тое, што я табе не дазволіў?* [1, с. 257]. Даданая дапаўняльная частка з'яўляецца прадуктыўным тыпам у структуры складаназалежных сказаў, якія сустракаюцца на старонках кнігі.

Даданая частка спосабам дзеяння паказвае, якім чынам або якім спосабам ажыццяўляецца тое, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы. Яна раскрывае змест акалічнасці спосабам дзеяння, якая выражана прыслоўем *так* у галоўнай частцы. Радзей адносіцца да дзеяслова-выказніка галоўнай часткі. Асноўнымі сродкамі сувязі такіх частак у трылогіі выступае злучнік *што*: *Але думкі яго так разышліся, што ён мусіў загарнуць кнігу ды зноў стаў хадзіць па пакоіку і думаць* [1, с. 10]; *Бабка так расчулілася, што слёзы пакаціліся па яе сухіх маршчыністых шчоках* [1, с. 388]. Даданая частка спосабам дзеяння рэдка ўжываецца ў даным творы.

Даданая частка месца служыць для выражэння прасторавых адносін з галоўнай часткай. Даданая частка змяшчае ўказанне на месца ці прастору, дзе адбываецца або знаходзіцца тое, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы. Яна кампенсуе акалічнасць месца пры выказніку ў галоўнай частцы або паясняе ці ўдакладняе змест такой акалічнасці, якая выражана прыслоўямі тыпу *тут, там, туды, адтуль* і г. д. Для сувязі прэдыкатыўных частак у мове трылогіі, як правіла, ужываецца злучальныя словы *дзе*: *Туды далей, пад Татарку, сышлі, дзе месца глушэй і лесу болей* [1, с. 14]; *І пэўна там, дзе думаеце вы жыць, вам будзе лепей* [1, с. 135]. Даданая частка месца не з'яўляецца прадуктыўным тыпам у структуры складаназалежных сказаў, што ўжываюцца ў трылогіі.

Даданая частка часу служыць для выражэння часавых адносін з галоўнай часткай. Даданая частка паказвае на час ажыццяўлення таго, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы. Для сувязі прэдыкатыўных частак Якуб Колас ужывае злучнікі *калі, пакуль (покі)*: *Дык вось, панічыку, быў ён там – на вячоркі туды хадзіў, покі не жаніўся* [1, с. 7]; *Жыве чалавек*

*і жыве, пакуль бог яму прызначае [1, с. 8]; А калі ў яго памяці гублялася якая-небудзь шрубка, стараста раптоўна спыняўся сярод вуліцы, пазіраў на паперы, пазіраў доўга і напружана [1, с. 30]; Ён мусіў дасядзець да вечара, пакуль Бабініч не ўстаў, хістаючыся, і не знік за дзвярамі надоўга [1, с. 51]; Вечарам, калі ён заставаўся адзін, апаноўвалі розныя думкі [1, с. 466]; Калі Лабановіч прыйшоў, у зале было амаль пуста [1, с. 575].* Даданая частка часу з'яўляецца прадуктыўным тыпам у тэксе трылогіі.

Даданая частка прычыны служыць для выражэння прычынных адносін з галоўнай часткай. Даданая частка кампенсуе акалічнасць прычыны пры выказніку ў галоўнай частцы. Для сувязі прэдыкатыўных частак у мове трылогіі ўжываецца злучнік *бо*: *Але адкладваць няма сэнсу, бо не здолее выпайніць праграму [1, с. 11]; Так, гэта трэба зрабіць, бо ўжо даўно час брацца за навучанне дзяцей [1, с. 11]; Па яго цэле прабегла дрыготка, бо гэты вобраз смерці вынік зусім неспадзявана [1, с. 11]; Цэлае мора высокай парывэлай травы засталася зімаваць тут, бо сюды не зойдзе ні гавяда, ні чалавек з касой [1, с. 15]; Яна была шчаслівейшая ад яе, бо мела жаніха ў асобе тутэйшага ўрадніка [1, с. 22]; Але словы яго падалі на камяністы грунт і засыхалі, не даўшы прорасці, бо ніхто на іх не адгукнуўся [1, с. 183]; На пана і на дзяка таксама не забывайцеся, бо яны за вас мяне моляць [1, с. 257]; Усюды чарнелі сляды вучнёўскай пісаніны, бо доўгія гады сцены гэтыя выконвалі ролю прамакальнай паперы [1, с. 265].* Гэты тып даданай можна аднесці да прадуктыўных, паколькі вельмі часта аўтар трылогіі ўключае тлумачэнні герояў або сам тлумачыць іх учынкi.

Даданая частка мэты служыць для выражэння мэтавых адносін з галоўнай часткай. Даданая частка раскрывае мэту або прызначэнне таго, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы. Для сувязі прэдыкатыўных частак Якуб Колас ужывае традыцыйны для выражэння такіх адносін злучнік *каб*: *А ты, бабуля, пашапчы, каб я ад іх адварнуўся [1, с. 9]; А давайце пачнем па парадку, каб нікому не было крыўдна [1, с. 19]; Я заходзіў да пана, каб разам з панам Сухаваравым паехаць [1, с. 106]; Іх вядуць берагам Піны каля Высоцкага, каб усе бачылі ганьбенне іх і пакаранне [1, с. 314].*

Даданая частка ўмовы служыць для выражэння ўмоўных адносін з галоўнай часткай. Даданая частка паказвае, пры якіх абставінах адбываецца або можа адбывацца дзеянне, названае ў галоўнай частцы. Даданая частка ўмовы звязваецца з галоўнай пры дапамозе злучніка *калі*: *Ты, Мат'ёна, калі я не п'іду, астаў абед на вячэю [1, с. 19]; Калі патрэбныя старасту асобы не сустракаліся, ён падыходзіў да акна, стукаў пальцамі ў шыбы [1, с. 28]; А калі адпаліць хто што-небудзь вельмі сакавітае, тады стараста замахае абедзвюма рукамі і смяецца, круцячы галавою [1, с. 226].*

Даданая частка ўступкі служыць для выражэння ўступальных адносін з галоўнай часткай. У гэтым выпадку змест даданай часткі супярэчыць фактам, з'явам або падзеям, пра якія паведамляецца ў галоўнай. Гэтыя з'явы і падзеі існуюць, адбываюцца нібы насуперак таму, пра што гаворыцца ў даданай частцы. Даданая ўступальная частка звязваецца з галоўнай у тэксе трылогіі пры дапамозе злучніка *хоць*: *Яго не затрымлівалі, хоць з далікатнасці папрасілі заходзіць [1, с. 23]; Хоць патуранне было і шкодна з педагогічнага боку, але пераадолець гэту сваю слабасць не мог ніякім чынам [1, с. 43]; Уся гэта справа для яго была незразумелаю, хоць у значнай меры пралівала святло на прыезд Саханюка [1, с. 79].*

Даданая параўнальная частка служыць для выражэння параўнальных адносін з галоўнай часткай. Даданая параўнальная звязваецца з галоўнай часткай пры дапамозе злучнікаў *як*, *нібы*, *нібыта*: *Таксама забягалі яны і ў кухню, нібыта напіцца вады [1, с. 31]; Кабеты таксама разрумяніліся, як тыя пірагі пад вялікдзень у добрае гаспадыні [1, с. 51]; Усё цяпер знікла, нібы гэтыя вочы і бровы адвялі іх і пахавалі на веку [1, с. 113].*

Даданая частка меры і ступені служыць для выражэння адпаведных адносін, яна ўжываецца пісьменнікам на старонках трылогіі ў адзінкавых выпадках. Сродкам сувязі ў такіх сказах выступае злучнік *што*: *Усё гэта ён зрабіў так быстра, што трудна было ўсачыць за рухамі [1, с. 320].*

Даданая далучальная частка, якая нясе дадатковую інфармацыю, таксама сустракаецца рэдка ў тэксе трылогіі: *Кавалеры з далікатнасці ўдзялялі ёй шмат увагі, што прыдавала ёй гонару і здавальнення* [1, с. 106]. Сродкам сувязі выступае злучальнае слова *што*.

Такім чынам, складаназалежныя сказы з рознымі відамі даданых частак шырока прадстаўлены сярод іншых складаных сказаў у мове трылогіі Якуба Коласа “На ростанях”. Асабліва частотнымі (прадуктыўнымі) з’яўляюцца наступныя даданыя часткі: азначальная, дапаўняльная, даданая прычыны. Менш распаўсюджана ўжыванне даданых дзейніковых, мэтавых, часавых, уступальных. Адзінкавымі прыкладамі прадстаўлены складаназалежныя сказы з даданымі выказнікавымі, далучальнымі, меры і ступені.

У складаназалежных сказах могуць аб’ядноўвацца тры і больш прэдыкатыўныя часткі, паміж якімі выражаюцца розныя віды семантыка-сінтаксічных адносін. Складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі ў адпаведнасці з іх структурай і ўзаемаадносінамі паміж часткамі падзяляюцца на дзве групы: складаназалежныя сказы з сузалежным падпарадкаваннем і складаназалежныя сказы з паслядоўным падпарадкаваннем. Пры паслядоўным падпарадкаванні некалькіх даданых частак кожная наступная частка падпарадкавана сваёй папярэдняй. Такім чынам, кожная даданая частка, за выключэннем апошняй, з’яўляецца і галоўнай у адносінах да наступнай. Такого тыпу сінтаксічныя канструкцыі шырока прадстаўлены сярод складаназалежных сказаў у мове трылогіі “На ростанях”: *Лабановіч уздыхнуў лягчэй, як бы з яго плячэй зваліўся нейкі цяжар, бо дарога, траская і караністая, і лес усё ж такі дакучылі яму* [1, с. 17]; *Ім і дазвалялася шмат таго, чаго не павінны былі рабіць звычайныя вучні, бо ў Лабановіча ў школе наогул быў строгі парадак* [1, с. 43]; *Панна Людміла ўжо колькі разоў памыкалася падысці да Лабановіча, бо страціла надзею на тое, што ён калі-небудзь падыдзе да яе сам* [1, с. 107]; *Ён адчуў тое самае, што адчувае не зусім добра падрыхтаваны вучань, калі яго нечакана выкліча настаўнік* [1, с. 297]. У складаназалежных сказах з сузалежным падпарадкаваннем усе даданыя залежаць ад адной галоўнай: *Я хачу бліжэй прыгледзецца, як людзі жывуць, чым жывуць і што яны думаюць* [1, с. 267]. Такі тып не адносіцца да прадуктыўных у мове трылогіі. На старонках аналізуемага твора пісьменнік даволі часта выкарыстоўвае складаназалежныя сказы са змешаным падпарадкаваннем, калі сузалежнае і паслядоўнае падпарадкаванне прадстаўлены адначасова: *Яму было прыемна пачуваць, што ён цяпер у гэтым цёплым і прытульным пакоіку, дзе прыветна і так многазначна гарыць лямпа над белым абажурам, дзе ўсё так ціха і спакойна і нішто не перабівае думак* [1, с. 10]; *Гэта яму крыху і ўдалося, бо Лабановіч быў хлопец крэпкі, моцна зросся з зямлёю і жыццём, любіў гэтае жыццё, на парозе якога ён стаяў і росквіт якога для яго толькі што зачынаўся* [1, с. 12]; *Калі нападаўся зручны пункт, адкуль расчыняўся шырокі краявід, ён прыпыняўся і некалькі хвілін любавалася малюнкамі, што паўставалі перад вачамі* [1, с. 390].

Такім чынам, складаназалежныя сказы – важны і дзейсны сродак характарыстыкі герояў, апісання прыроды і абстаноўкі, пры якой адбываюцца падзеі твора, перадачы інфармацыі рознага тыпу ў мове трылогіі Якуба Коласа “На ростанях”.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Колас, Я. На ростанях. Трылогія / Я. Колас. – Мінск : Беларусь, 1968. – 612 с.

*The author examines complex sentences, which are a productive means of transmitting information and a means of creating imagery in the language of the Yakub Kolas trilogy “On the crossroads”; characterizes the semantic-syntactic relations between the parts of these syntactic constructions.*

**С. Б. ЦЫБАКОВА**

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины»)

## **ПОЭТИКА ПРАВОСЛАВНОЙ СКАЗОЧНОЙ ПОВЕСТИ НАДЕЖДЫ ВЕСЕЛОВСКОЙ «СОКРОВИЩА»**

*В статье раскрывается своеобразие поэтики православной сказочной повести Надежды Веселовской «Сокровища». Рассматривается функционирование в произведении переосмысленных автором с христианской точки зрения мотивов колдовства, помощника, а также волшебных предметов, которые являются типичными для фольклорной волшебной сказки. Устанавливается значение агиографической традиции в художественной трансформации мотива помощника, в усилении дидактического звучания основного идейно-художественного смысла, выраженного в сказочной повести православным писателем-педагогом.*

«Сокровища» – сказочная повесть современного православного писателя и педагога Надежды Веселовской, представляющая собой одну из жанровых разновидностей литературной сказки, которая, как считает Л. В. Овчинникова, есть «многожанровый вид литературы, построенный на художественном синтезе более сложного порядка, чем жанровый» [1, с. 102]. Произведение Надежды Веселовской предназначено, в первую очередь, для православных читателей, как взрослых, так и детей, поскольку в нем раскрывается христианское понимание смысла человеческой жизни, определяемое возвышенными евангельскими заповедями. Характерные для фольклорной волшебной сказки мотивы и реалии автор сказочной повести трансформирует таким образом, чтобы доступно, прежде всего, для детей младшего школьного возраста разъяснить, что есть ценности материальные, а что – духовные, небесные. Цель статьи заключается в определении ключевых особенностей поэтики сказочной повести Надежды Веселовской «Сокровища», обусловленных взаимодействием в авторском художественном сознании народно-сказочной традиции и евангельских идеалов, учения Православной церкви о мире и человеке.

Главные персонажи произведения – четвероклассницы Настя Фомина, Ксюша Малютина и Маша Буракова, которые являются сквозными образами в других сказочных повестях, а также рассказах Надежды Веселовской («Василиса в лягушачьей шкурке», «Ленкина осень», «Подарки к рождеству», «Каждый человек», «Корзинка с фруктами» и др.). Как и в художественном мире волшебной сказки, символическую функцию в поэтике православной сказочной повести выполняет число «три». С каждой из школьниц-подруг происходит необычная история, обусловленная влиянием демонической силы. В бумажном свертке, навязанном ведьмой, проникшей в школу под видом уборщицы, они обнаруживают странные вещицы – пожелтевшую салфетку, кривую монетку и перчаточный палец. Вскоре девочки поддаются магическому искушению и, используя волшебные предметы, попадают в беду, в опасные для своей жизни ситуации. Христианские Святые Анастасия Узорешительница, Ксения Петербургская и Мария Египетская, чьи имена носят героини, приходят на помощь своим подопечным, вызволяя их из беды.

Традиционные для волшебной сказки мотивы колдовства и помощника, чудесные предметы, значение которых переосмысливается Надеждой Веселовской с точки зрения христианского отношения к магии и колдовству, составляют наиболее примечательные компоненты поэтики ее сказочной повести. Черного цвета перчаточный палец, доставшийся Ксюше, обладает свойством широко известной сказочной шапки-невидимки. Салфетка, которую забрала склонная к чревоугодию Маша, – аналог скатерти-самобранки. Монетка имеет функциональное сходство со скатертью-самобранкой, занесенной В. Я. Проппом в группу сказочных волшебных предметов, определенных им как «дающие вечное изобилие» [2, с. 282]. Монетка обеспечивает своего владельца стольким количеством золотых монет, сколько он пожелает.

Природа чудесного раскрывается Надеждой Веселовской в зависимости от источника своего происхождения: «На свете бывают чудеса: светлые – от Бога, черные – от нечистой силы (это и есть колдовство). А все остальное подчиняется законам природы» [3, с. 99]. Автор сказочной повести утверждает несовместимость веры в Бога и колдовства. В беседе с четвероклассниками православный священник (батюшка), также выступающий одним из сквозных персонажей ряда произведений Надежды Веселовской о детях, разъясняет: «Всякое колдовство – обман <...>. И добрые ведьмы – ложь, и “клевы” Гарри Поттер...» [3, с. 147].

Монетка, салфетка, перчаточный палец являются персонификациями отрицательных душевных склонностей Насти, Ксюши и Маши (сребролюбие, чревоугодие, тщеславие, любопытство и др.). Девочки, как и три героя сказки братьев Гримм, рассказанной учительницей Аллой Артемовной, принявших от лесной ведьмы монетку, салфеточку и «отрезанный от перчатки кожаный палец» [3, с. 85], оказываются во власти демонического соблазна, когда эгоистические чувства берут верх над добрыми побуждениями. На собственном горьком опыте подруги убеждаются, что доставшиеся им магические предметы могут приносить только зло, даже если их и используют с благими намерениями. Так, новая золотая монетка, отданная Настей нищему старику-инвалиду, неожиданно превращается в дешевый блестящий кружок, вызывая у несчастного человека раздражение и обиду. Колдовские золотые монеты, которые девочка хочет обменять в банке на «обычные деньги, бумажные» [3, с. 129], чтобы, как святая Анастасия Узорешительница помогать бедным и больным людям, становятся внезапно у всех на глазах кружками из шоколада, обернутыми фольгой. Выйти из банка так, что и внимания на нее никто не обратил в связи со странным происшествием, девочке помогает Святая, о самоотверженных деяниях которой в тюрьмах, где находились пленники, Насте рассказывал ее крестный. Маша, раздав детям из бедной многодетной семьи и старушкам, жившим в ее дворе, всевозможные пирожные, заказанные у салфетки-самобранки, слышит вдруг за своей спиной шепот: «Гляди, как Бураковы жить стали... Весь двор сладостями завалили... Не иначе отец с матерью воруют...» [3, с. 120]. Миражом оказываются и жареные антрекоты, салаты, осетрина, сладкое, фрукты, которыми Маша хотела угостить свою бабушку: «Но неожиданно все разрешилось само собой: после того как бабуля перекрестилась да еще помянула Господа, вся прекрасная еда на столе куда-то исчезла» [3, с. 115]. Колдовство терпит поражение перед крестным знаменем, покаянием, божественной силой святости.

Монетка, салфетка и перчаточный палец – зловещие и смертоносные вещи. То, как обременительно и опасно не иметь зримого облика, испытывает на себе Ксюша. Ее путешествие на Смоленское кладбище в Петербурге, неподалеку от которого находится часовня, где хранятся мощи блаженной Ксении Петербуржской, заканчивается благополучно лишь благодаря неоднократной помощи Святой. Максимально доходчиво для детского сознания Надежда Веселовская изображает различные ситуации, иллюстрирующие отрицательные стороны жизни человека-невидимки, акцентируя тем самым идею могущества Бога – Творца и бессилие перед божественными законами колдовских чар. Так, надев на руку «свой волшебный палец» [3, с. 112], девочка едва не попадает под колеса автомобиля, «поскольку водитель, как и все остальные, Ксюшу не видел и думал, что дорога впереди пустая» [3, с. 122].

Блаженная Ксения Петербуржская, преподобная Мария Египетская и великомученица Анастасия Узорешительница показаны в произведении как чудотворные спасительницы детей. От своего крестного Настя слышит следующее наставление: «Самое правильное, когда человек берет пример со Святых. Например, со своего Святого, в честь которого назван...» [3, с. 106]. «Может быть, судьба ее святой, блаженной Ксении Петербуржской, в честь которой Ксюшу крестили, связана со странствиями?» – размышляет девочка после того, когда узнает, как ее имя переводится на русский язык [3, с. 109]. «Когда я увидела, что тебя долго нет, сейчас же за канон. Наша Святая всегда приходит на помощь...» – утверждает благочестивая Машина бабушка в одной из бесед с внучкой [3, с. 141].

Сказочный мотив помощника Надежда Веселовская переосмысляет, связывая его с агиографической традицией Православной церкви. Сверхъестественные способности небес-

ных спасительниц детей обусловлены святостью их жизни, полным единением с благодатной волей Божией, в то время как колдовство – преступление против Божественного миропорядка. О прожившей сорок семь лет в пустыне «на крошке хлеба да на горьком соке из трав» [3, с. 117] Марии Египетской Машина бабушка говорит: «Такой святости достигла, что, когда молилась, на полметра от земли отрывалась и стояла на воздухе!» [3, с. 118]. Вопреки законам природы Святая не умерла от истощения, поскольку «когда совершается чудо, законы на время отступают» [3, с. 117]. «Ведь это Господь сотворил мир со всеми законами, значит, Ему и распоряжаться!» – убеждена бабушка-христианка. В одном из эпизодов сказочной повести перед смертельно испуганной Машей и ее обидчиками Святая появляется из стены здания. Ее облик отличается яркой необычностью и содержит портретные детали, которые соотносятся с особенностями ее многолетней подвижнической жизни: «страшная худоба, загар, как в африканской пустыне, длинные выгоревшие волосы... А во взгляде столько внутренней силы, что из глаз этой женщины как будто струятся потоки жаркого света» [3, с. 140]. Включение агиографических компонентов в поэтику православной сказочной повести способствует усилению дидактического звучания выраженного в ней основного идейно-художественного смысла, придает произведению жанрово-стилевое своеобразие.

Греховная сущность колдовства раскрывается Надеждой Веселовской во взаимодействии с утверждением христианских истин, евангельских нравственных установок. Избавившись от навязанных ведьмой вредоносных вещей, девочки принимают участие в беседе с батюшкой, который и произносит известные слова из Нагорной проповеди Иисуса Христа: **«Не собирайте себе сокровищ на земле, где моль и ржа истребляют и где воры подкапываются и крадут; но собирайте себе сокровища на небесах»** [3, с. 148]. К приведенному выше евангельскому речению восходит заглавие сказочной повести, заключающее в себе ключевую авторскую мысль о безмерном приоритете «небесных сокровищ» перед земными, вещественными благами. В беседе со священником четвероклассники рассуждают над тем, «какие сокровища относятся к земным, а какие – к небесным» [3, с. 148]. Батюшка объясняет детям, в чем заключаются признаки «земных сокровищ» и почему Иисус Христос не велел собирать их. В отличие от временных материальных благ «небесные сокровища», которые христианский святой апостол Павел определил «как любовь, милосердие, сострадание, кротость, терпение» [3, с. 149], вечны, заветаны Богом и имеют вследствие этого первостепенное значение для спасения души. «Вообще можно сказать, что каждый добрый поступок – небесное сокровище», – заключает батюшка [3, с. 149].

Надежда Веселовская стремится донести до сознания своих читателей идею духовно-нравственного смысла обыденной жизни, в которой есть «много способов СОБИРАТЬ НЕБЕСНЫЕ СОКРОВИЩА» [3, с. 152]. Колдовство поэтому в идейно-тематическом контексте произведения – путь индивидуалистического самообмана, заблуждения, нередко пустой и праздной фантазии, ведущий к нравственной деградации, гибели души, препятствующий обретению «небесных сокровищ», а также осознанию красоты и гармонии Божьего мира. Данная мысль выражена в завершающих произведение философско-лирических строках:

Суеты неоглядной ради,  
За особой гоняясь судьбой,  
Мы отталкиваем не глядя  
Жизнь, что льется сама собой...

Но когда-нибудь ненароком,  
Чем нечаянней, тем сильнее  
Нас пронзит светозарным током  
Ощущенье обычных дней [3, с. 152].

Подводя итоги, отметим, что одна из главных особенностей поэтики православной сказочной повести «Сокровища» Надежды Веселовской – сверхъестественное, компонента-

ми которого являются типичные для волшебной сказки мотив колдовства и чудесные предметы. Последние переосмысливаются автором – православным педагогом – в качестве атрибутов демонического зла, магии, их использование показано как грех, преступление против законов Бога. Изображение чудесной помощи, оказанной Святыми детям, попавшим в ловушку ведьмы, выходит за пределы поэтики сказочной фантастики и включает в себе агиографический жанрово-стилевой код. Ярko выраженная черта поэтики рассмотренной православной сказочной повести – дидактизм, проявляющийся в беседах персонажей, содержащих мотивы житий Святых и евангельские учительные речения.

### Список использованной литературы

- 1 Овчинникова, Л. В. Русская литературная сказка XX века : история, классификация, поэтика : учебное пособие / Л. В. Овчинникова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 312 с.
- 2 Пропп, В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2021. – 544 с.
- 3 Веселовская, Н. Сокровища / Н. Веселовская. – М. : Риза, 2014. – 272 с. : ил.

*The article considers the variety of the poetics of the fairy story “The Treasure” by Nadezhda Veselovskaya. It focuses on the aspects of functioning of the motives of the magic and assistant interpreted by the author from the Christian perspective as well as magic items that are typical of a folklore magic story. The meaning of the hagiographical tradition in the artistic transformation of the motive of the assistant has been established, which is about the intensification of the didactic potential of the major high-principled artistic idea expressed by the orthodox writer and pedagogue in the fairy story.*

УДК 811.161.3'282.2 (476.2): 664.8.036.62

**С. В. ЧАЙКОВА**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

### НАЙМЕННІ БУТЭЛЬКІ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У артыкуле аналізуецца літаратурныя і дыялектныя найменні бутэльні, якія зафіксаваны ў гомельскіх гаворках. Акрэсліваюцца мовы, у якіх ужываецца дадзеная назва; вызначаецца этымалогія ўнармаваных адзінак, ілюструецца выкарыстанне разнастайных варыянтаў і сінанімічных лексем у розных раёнах Гомельшчыны, падаюцца значэнні мноства значных дыялектызмаў і словы-аманімы.

Вывучэнне дыялектнай лексікі заўсёды з'яўляецца актуальным, бо народныя найменні – гэта невычэрпная крыніца літаратурнай мовы; прадметы, якія яны называюць, утрымліваюць у сабе інфармацыю пра штодзённую дзейнасць чалавека, якая дазваляла людзям забяспечваць сябе самым неабходным для жыцця.

Асабліваю актуальнасць набыло вывучэнне дыялектнай лексікі ў апошні час, бо ўзнікла неабходнасць захаваць народныя словы тых вёсак, што былі выселены ў сувязі з чарнобыльскай аварыяй. Ды і наогул трэба захаваць словы нашых продкаў, якія жылі, нараджалі дзяцей, працавалі і давалі свае, трапныя і ёмкія, найменні паўсядзённым рэчам.

Аб'ектам нашага даследавання паслужылі найменні аднаго з прадметаў гаспадарчага побыту – *бутэльні* – у гаворках Гомельшчыны. Назва ‘шкляннай пасудзіны для вадкасцей,

звычайна цыліндрычнай формы з вузкім горлам' [8, 1, с. 425] прыйшла з польскай мовы (фанетычная прыкмета – цвёрды *m* перад *e* – *mэ*), дзе *butelka* – суфіксальнае ўтварэнне ад запазычанага з французскай мовы слова *bouteille* [11, 1, с. 425], [7, с. 82–83].

Акрамя адзначаных вышэй беларускай, французскай і польскай моў, дадзеная лексема ўжываецца ў многіх мовах свету: рускай – *бутылка*, украінскай (дыял.) – *бутилка*, англійскай – *bottle*, італьянскай – *bottiglia*, іспанскай – *botella*, ірландскай – *buidéal*, латышскай – *butelis*, казахскай (лацініца) – *bótelke*, кіргізскай – *бетелке*, афрыкаанс – *bottel*, баскскай – *botila*, баснійскай – *bočica*, гаіцянскай – *boutèu*, галісійскай – *botella*, себуанскай – *botelya*, сунданскай – *botol*, удмуртскай – *бутылкаос*, якутскай – *бутыылка*, эсперанто (штучная мова) – *botelo*.

У гомельскіх гаворках намінацыя ўжываецца ў варыянтах *буты́лка* (Ельск., Нар.) [10, с. 187], *буты́ка* (*Ты дедушка, ты лябедушка! Бері бутыкі, іді за горелкою* (Гом.) [5, с. 23]. На Тураўшчыне назва *бутэ́лька* выкарыстоўваюцца для наймення глянца: *Бутэ́лька з гліны для горэлкі була колісь. Бутэ́лька з вухом така* [9, 1, с. 99].

Са значэннем ‘бутэ́лька’ ў Лельчыцкім раёне ўжываецца слова *шкля́нка*: *Крыўяну коўбасу можна наліваць церэз сцекло со шкля́нкі. Вупіў шкля́нку горэлкі і хоч бу шчо* [2, с. 150]. Тут жа зафіксавана лексема паходжаннем з лацінскай мовы *кв́рта* (лац. *quarta* ‘чвёрць’) [11, 5, с. 7] для літровай бутэ́лкі або літровага кубка [10, с. 191].

Сінанімічнай да слова *бутэ́лька* з’яўляецца назва *пля́шка*, якая згодна з Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы мае значэнне ‘шкляная пасудзіна з вузкім горлам, якая служыць для захоўвання вадкасці’ [8, 4, с. 283]. Вучоныя-этымолагі адзначаюць, што ст.-бел. *пля́ша*, *фля́ша*, *фля́жка*, *хвля́ша* са значэннем ‘пляшка, бутэ́лька’, зафіксаванае помнікамі старабеларускай пісьменнасці (1538 г.), запазычана са ст.-польск. *flasza*, якое паходзіць са с.-в.-ням. *vlasche*, ст.-в.-ням. *flasca*, сучаснае ням. *Flasche* [11, 11, с. 252–253].

Дадзеная адзінка ўжываецца ў літаратурным варыянце ў многіх раёнах Гомельшчыны (разам з памяншальнай формай *пля́шачка*): *Пустые яшчыкі з пустымі пля́шкамі. Узела шэсць пля́шак, да каўбас, да сягно. Пля́шачку віна возьме. Дам табе пля́шачку гарэлкі і іді* (Лоеўск.) [12, с. 270], *Ее ж человек вуп’е пля́шку горэлкі, зоп’е водою з колюгі – і пуйшоў. Узяў бу на покос молока ў пля́шку* (Лельч.) [2, с. 100.], *Возьмі на покус пля́шку молока* (Маз.) [1, с. 46], (Ельск., Нар.) [10, с. 187]. На Тураўшчыне ўжываецца як літаратурны варыянт *пля́шка* (*Што ж то Змітрова дочка носіць, як бу літрову пля́шку. Узела дзве пля́шкі воды-газоўкі*), так і фанетычны варыянт *пля́жка* (*Пля́жок дзве піва возьмі. Сват паставіў гарцову пля́жку гарэлкі*) [9, 4, с. 64]. У Жыткавіцкім раёне зафіксаваны фанетычны варыянт *пля́ўшка*: *Продавец, а вы пля́ўшкі прынімаеце?* [3, 6, с. 195].

Вялікая бутэ́лька ў літаратурнай мове мае найменне *бу́тля* [8, 1, с. 425]. На Тураўшчыне гэтая назва выкарыстоўваецца для наймення глянца: *Бу́тля з вушком, чэрэваценька така і дзюбочок маленькі* [9, 1, с. 98]. У розных раёнах Гомельшчыны фіксуюцца марфалагічныя варыянты: *бу́таль*: *Налі бу́таль вады* (Гом., Жытк.), *Бу́тлі-то тры літра, чэцверць па-гасударственнаму* (Рэч.), *Нашы бу́тлі ўсе оплеценые* (Нар.) [3, 3, с. 203], *У нас бу́таль – девяць паўлітраў. Сеголета паставіла поўны бу́таль вішань, а да весны не будзе: деці пацэгаюць. Два бу́тлі па десяти літраў водкі пахавалі ў кухвайкі* (Лоеўск.) [12, с. 60], [10, с. 187], *Нарабіла з вішань поўны буталь наліўкі* (Браг.) [1, с. 14]; *бу́цел*: *Наліла бу́цел варэння на зіму* (Браг.) [1, с. 14], *Бу́цел заткалом затыкаюць. То я ж поўны бу́цел бражкі нарабіла* (Лельч.) [2, с. 15]; *бу́тэл*: *У бу́тэл олеі злівалі. Колісь олеі білі і лілі ў бу́тлы. Настойку робім у бу́тлах* (Лельч.) [2, с. 15]; *бу́цель* ‘вялікая шкляная пасудзіна, аплеценая лазой для вады, гарэлкі, газы і інш.’ (Ельск., Нар.) і памяншальная форма – *бу́тлік* (Лельч.) [10, с. 187].

Акрамя таго, для аплеценай бутлі існуюць намінацыі *оплетанька* (Жытк.) [10, с. 197], *плёцена*: *Чого ж ты плёцена не прынёс?* (Лельч.) [2, с. 99], *плецёнка*: *Ту плецёнку з корчоўкою ужэ стаўляе на стол* (Тур.) [9, 4, с. 59]. Як сведчаць лінгвісты, дадзеныя словы з’яўляюцца праславянскімі: *\*pletъnъka* < *\*pletъnъ(jъ)*; гэтая адпрыметнікавае ўтварэнне ад слова *плесці*; руск. *плетёнка* ‘запечны кошык для бялізны’; польск. *plecionka*, *plecianka* ‘кошык’, ‘пляшка, аплеценая лазой’; чэш. *pletenska* [11, 11, с. 249–250]. У беларускай унармаванай мове

зафіксавана назва *пляцёнка*, але са значэннем не пасудзіны, а кашолкі, якая мае значэнне ‘плецены выраб з лучыны, лазы і пад. для захоўвання і пераноскі чаго-небудзь’ [8, 4, с. 282].

Для ‘аплеценай лазой бутлі для гарэлкі на 7 л’ на Тураўшчыне выкарыстоўваецца намінацыя *журавэль*: *Журавэль – гарцова пляшка* (Тур.) [9, 2, с. 67]. Дарэчы, гэта лексема ў іншых раёнах нашай вобласці можа выкарыстоўвацца і для неаплеценай бутлі ёмістасцю 3 літры: *Журавэль з гарэлкай паставілі ў каморку. На вяселлі ў Ціта мо дзесяць жураўлёў гарэлкі пашло* (Б.-Каш., Гом.) [3, 4, с. 143] разам з варыянтам *журáў*: *Цэлы журáў гарэлкі наліў* (Лоеўск.) [12, с. 116]; *У вугле стаяў журáў настойкі* (Раг.) [3, 4, с. 143].

Відавочна, што назвы бутэлькі *журавэль* і *журáў* узніклі як семантычны перанос паводле формы (высокая бутэлька) ад адпаведных слоў са значэннем ‘птушка’ [11, 3, с. 248].

Са значэннем ‘бутля ад 3 да 6 літраў’ у Лоеўскім раёне зафіксаваны сінонім *манáх*: *Цэлы манáх масла ружэйнага наліў. Деўкі дасталі маю настойку у манáсі і усю вунілі – цэлых п’яць літраў* [12, с. 189]. Вялікая бутэлька для захавання газы ў Ельскім раёне мае найменні *пяцерык* і *пацерык* [10, с. 198].

У літаратурнай мове *бўсел* – гэта ‘высокая бутэлька гарэлкі’ [8, 1, с. 425]. У дыялектнай мове жыхароў Гомельшчыны ўжываецца літаратурная адзінка: *Бутылка пяць літраў – эта бўсел зваўся* (Б.-Каш., Ветк., Светл.) [3, 3, с. 202–203] і яе памяншальная форма – *бўслік*: *У бўслік налівалі тры літры* (Б.-Каш.) [3, 3, с. 203]. У “Этымалагічным слоўніку” беларускай мовы падаецца меркаванне, што назва *бўслік* са значэннем ‘100 грамаў гарэлкі’ “...можа мець сувязь са словамі *бусаваць*, *бусáць* ‘п’янстваваць’ (параўн. яшчэ рус. *буслáй* ‘чалавек, які любіць пагуляць, павесяліцца, гуляка’)”. Не выключаецца таксама і сувязь са словам *бўсел*, пры гэтым ставіцца пытанне, “...якая тут матывацыя?” [11, 1, с. 423]. На нашу думку, у аснове гэтай назвы ўсё ж такі ляжыць метафарычны перанос па падабенству: вялікі і высокі прадмет, падобны на птушку. У гомельскіх гаворках сустракаецца фанетычны варыянт – *бўсял*: *Ні забуцьце, дзеткі, бўсял вады ўзяць на сена* (Жлоб.) [6, с. 114], а таксама сінонім – *гарц*: *Тры літры бутылка, бусел такі, дак гарц зваўся* (Ветк.) [3, 3, с. 231].

З паметай *размоўнае* ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” падаецца лексема *чацвярцінка* для наймення ‘бутэлькі ёмістасцю ў адну чацвёртую частку літра’ [8, 5/2, с. 311].

Для маленькіх бутэлчак у гомельскіх гаворках ужываюцца дыялектызмы *чэцвертушка*: *Бач, де чэцвертушка стаіць і не раздавілася, нічога усветачку. Схаді і купі чэцвертушку – лаўка прыехала* (Лоеўск.) [12, с. 410]; *чвэртка* (Нар.) [10, с. 202], *поўчвэртка* (Нар.) [10, с. 198]; *асьмушка*: *Былі пляшкі асьмушкі з водкаю* (Рэч.) [3, 3, с. 179]; *жулік*: *Бабуля сустрэла сваю ўнучку і паслала ў лаўку за жулікам, бо да іх прыехалі госці* (Ельск.) [3, 4, с. 143]; *чурáк*: *Мо далі б молока хоч чурáк, а то дзіця хворэ* (Лельч.) [3, 10, с. 125]; *байстручóк*: *Е усякіе пляшкі: велікая пляшка – трохчэцвертная, сотка – байстручóк. Налі бо у байстручóк малака діцяці* (Лоеўск.) [12, с. 44], (Тур.) [9, 1, с. 38].

Адно з устарэлых значэнняў слова *сóтка* – ‘мера гарэлкі ў адну сотую частку вядра, а таксама бутэлька такой ёмістасці’ [8, 5/1, с. 235]. З такім значэннем – ‘бутэлька, пляшка ў 100 грамаў гарэлкі’ – слова таксама ўжываецца ў гомельскіх гаворках: *От прынесла сóтку, іді да выні. Сóткі рэдка цепер прадаюць, а болей паўлітры* (Лоеўск.) [12, с. 333], (Ельск., Нар.) [10, с. 200].

У Тлумачальным слоўніку беларускай мовы пададзена найменне з паметай *размоўнае* для невялікай бутэлькі гарэлкі – *чакўшка* [8, 5/2, с. 289]. Такое слова не фіксуецца ў слоўніках розных раёнаў Гомельшчыны ці матэрыялах да іх або асобных артыкулах у дыялекталагічных зборніках, аднак, трэба сказаць, што аўтару гэтага артыкула яно вядома са слоў бабулі і маці, а таксама іншых інфармантаў – ураджэнцаў Гомельскага раёна, як назва бутэлчкі ёмістасцю 250 г. (і неабавязкова для гарэлкі) у формах *чэкўшка* і *чыкўшка*: *Сыночку чэкўшку малака брала ў саседкі, на большы грошай не было. Масла разліўное было, дык часта толькі чыкўшку купляла*. Відавочна ўжыванне гэтай лексемы па-за межамі Гомельскага рэгіёна.

Сярод народна-дыялектных найменняў бутэлькі назіраецца полісемія. Мнагазначнымі з’яўляюцца намінацыі, што выступаюць з адным значэннем – ‘пасудзіна, ёмістасць’, якія, аднак, з’яўляюцца рознымі па прызначэнні:

**асьмушка** 1) ‘мера і ёмістасць (у тры пуды)’: *Намалаціў асьмушку усяго* (Светл.) і 2) ‘чацвярцінка (гарэлкі)’ (Рэч.) [3, 3, с. 179];

**буцель** 1) ‘вялікая шкляная пасудзіна, аплеценая лазой для вады, гарэлкі, газы і інш.’ і 2) ‘гліняны збанок з вузкім горлам, у якім бралі ў поле ваду’ (Ельск., Нар.) [10, с. 187];

**буслік** 1) ‘бутэлька (тры літры)’ (Б.-Каш.) і 2) ‘чарка (100 грам)’: *Я ж пахмяліўся, выпіў адзін буслік* (Жлоб.) [3, 3, с. 203];

**гарц** 1) ‘бутэль (трохлітровы)’ (Ветк.) і 2) ‘гарнец’: *Насытаў гарц крупаў* (Б.-Каш.) [3, 3, с. 231];

**кварт** 1) ‘літровая бутэлька, літровы кубак’ і 2) ‘бляшаны ці медны кубак (агульная назва)’ (Лельч.) [10, с. 191];

**шклянк** 1) ‘бутэлька’ і 2) ‘стакан’: *Урані з’ела тры вускарыкі і вупіла шклянку чаю* (Лельч.) [2, с. 150].

Акрамя полісеміі, у аналізуемай групе дыялектнай лексікі назіраецца з’ява аманіміі. Аманімічнымі з’яўляюцца дыялектныя адзінкі, сярод якіх адна з лексем – найменне бутэлькі:

**байстручók**<sup>1</sup> – ‘маленькая бутэлька’ (Лоеўск.) [12, с. 44], **байстручók**<sup>2</sup> – ‘пазашлюбнае дзіця’: *Бач, екі байстручók ужэ вурас, дагледіць маткі* (Лоеўск.) [12, с. 44], *Дзеўка суседа радзіла байстручók* (Петр.) [3, 3, с. 182], *Байстручók нагуляла да годзе сама-саменькая* (Тур.) [9, 1, с. 38] і **байстручók**<sup>3</sup> – гэта ‘падушка (маленькая)’: *На маленькія падушкі кажучь у нас байстручók* (Браг.) [3, 3, с. 182];

**бўсел**<sup>1</sup> – ‘бутэлька (пяцілітровая)’ (Б.-Каш., Ветк., Светл.) і **бўсел**<sup>2</sup> – ‘птушка’: *Прыляцеў бўсел* (Ветк.) [3, 3, с. 202];

**бўтля**<sup>1</sup> – ‘гляк’ і **бўтля**<sup>2</sup> – ‘пасаж у гульні ў баланту (дзіцячая гульня ў цурку)’ (Тур.) [9, 1, с. 98, с. 40];

**жулік**<sup>1</sup> – ‘бутэлька (0, 25 л)’ (Ельск.) [3, 4, с. 143] і **жулік**<sup>2</sup> – ‘прайдзісвет, падманшчык’: *Жулікі абманулі мяне, а я наверыла іх брахні* (Жлоб., Карм., Чач.) [3, 4, с. 143];

**журавель**<sup>1</sup> – ‘аплеценая лазой бутля для гарэлкі (на 7 л)’, **журавель**<sup>2</sup> – ‘птушка’: *Яйка ў жураўля недобрыя і журавель<sup>3</sup> – ‘журавель (для даставання вады)’: *Журавель у колодзеці колісь буў* (Тур.) [9, 2, с. 67].*

**жураў**<sup>1</sup> – ‘трохлітровы буталь’ (Лоеўск.) [12, с. 116], (Раг.) [3, 4, с. 143] і **жураў**<sup>2</sup> – ‘журавель’: *Ходіць жураў на поплаву. Журавы лецяць пад сонцам і курлычуць* (Лоеўск.) [12, с. 116], *Жураў нясе сятаўку ў вырай* (Светл.), *Журавы ўжэ на балоту ходзяць* (Браг., Калінк.) [3, 4, с. 143];

**плецёнк**<sup>1</sup> – ‘аплеценая бутля’, **плецёнк**<sup>2</sup> – ‘вязка’: *Поплела ў плецёнкі цыбулю. Оснуе, а далё сплече основу ў плецёнку. Кросна плетом у плецёнку і плецёнк<sup>3</sup> – ‘будынак з плеченымі сценкамі’: *Плецёнк веліка була, дзе сено лежало* (Тур.) [9, 4, с. 59];*

**пляшка**<sup>1</sup> – ‘бутэлька’ (Лоеўск.) і **пляшка**<sup>2</sup> – ‘шкло да лампы’: *Пачысці пляшку да надень на лампу. Запалі лампу. – Де тая пляшка, што учора купіла?* (Лоеўск.) [12, с. 270];

**сóтка**<sup>1</sup> – ‘бутэлька, пляшка (100 грамаў гарэлкі)’ і **сóтка**<sup>2</sup> – ‘1/100 гектара’: *Ты мне дабаў шчэ адну сóтку горóда* (Лоеўск.) [12, с. 333].

Лексемы бутэлька і бутля з’яўляюцца адным з кампанентаў наступных фразеалагізмаў: **глядзец** (**заглядаць, заглядываць**) **у бутэльку** – ‘выпіваць, напівацца’ [4, 1, с. 271], **лезці (палезці) у бутэльку** – ‘раздражняцца, злавацца на каго-небудзь, звычайна беспадстаўна’ [4, 1, с. 567], **выпускаць (выпусціць) джына з бутлі (бутэлькі)** – ‘выклікаць які-небудзь непрыемны неабарачальны працэс, рабіць што-небудзь неспадзяванае, рызыкаўнае’ [4, 1, с. 225].

Прааналізаваўшы назвы посуду ў гаворках Гомельшчыны, неабходна зрабіць наступныя высновы. Літаратурнае найменне **бутэлька** было запазычана праз польскую мову з французскай мовы, дыялектызм **кварт** паходзіць з лацінскай мовы, лексема **пляшка** прыйшла да нас праз польскую мову са старажытнай нямецкай мовы; разам з тым многія дыялектныя назвы ўтварыліся на ўласным моўным матэрыяле і маюць празрыстую семантычную структуру (**бўсел** (**бўслік**), **журавель**, **жураў**, **оплетанка**, **плёцена**, **сóтка**, **чэцвертушка**, **поўчвэртка** і інш.); этымалогія некаторых не вызначана.

Такім чынам, для намінацыі назвы пасудзіны са значэннем ‘бутэлька’ ў гаворках Гомельшчыны шырока ўжываюцца народныя найменні, якія найчасцей прадстаўлены фанетычнымі, марфалагічнымі і словаўтваральнымі варыянтамі, а таксама лексічнымі сінонімамі.

## Скарачэнні назваў раёнаў і рэгіёна

Гомельская вобласць: Б-Каш. – Буда-Кашалёўскі, Браг. – Брагінскі, Ветк. – Веткаўскі, Гом. – Гомельскі, Жлоб. – Жлобінскі, Жытк. – Жыткавіцкі, Ельск. – Ельскі, Калінк. – Калінкавіцкі, Карм. – Кармянскі, Лельч. – Лельчыцкі, Лоеўск. – Лоеўскі, Маз. – Мазырскі, Нар. – Нараўлянскі, Петр. – Петрыкаўскі, Раг. – Рагачоўскі, Рэч. – Рэчыцкі, Светл. – Светлагорскі, Чач. – Чачэрскі; Тур. – Тураўшчына.

## Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Купрыенка, В. А. Матэрыялы да слоўніка гаворак Мазырскага Палесся: вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта беларускага аддзялення / В. А. Купрыенка, В. В. Шур – Мазыр : Мазырскі дзяржаўны педагагічны інстытут, 1996. – 70 с.

2 Кучук І. М. Палескі слоўнік: Лельчыцкі раён / І. М. Кучук, А. К. Малюк. – Мазыр : МазДПІ імя Н. К. Крупскай, 2000. – 156 с.

3 Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны. – У кн.: Беларуская мова і мовазнаўства. Міжвуз. зборнік. Беларуская мова. – Мінск : Выдавецтва БДУ імя У. І. Леніна.

Вып. 3. А – Д. – 1975. – 264 с.;

Вып. 4. Е – К. – 1976. – 276 с.;

Вып. 6. П. – 1978. – 240 с.;

Вып. 10. Х – Я. – 1982. – 160 с.

4 Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2 т. Т. 1. А – Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭН, 1993. – 590 с.

5 Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры / пад рэд. У. В. Анічэнкі. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1983. – 174 с.

6 Рагаўцоў, В. І. 3 лексікі стрэшынскіх гаворак / В. І. Рагаўцоў // Жывое слова ; рэд. Ю. Ф. Мацкевіч, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – С.113–121.

7 Сцяцко, П. У. Народная лексіка і словаўтварэнне / П. У. Сцяцко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.

8 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. / пад агульн. рэд. акад. АН БССР К. К. Атраховіча (Кандрата Крапівы)].

Т. 1. А – В / рэд. тома М. Р. Лобан. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1977. – 608 с.;

Т. 4. П – Р / рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1980. – 768 с.;

Т. 5. Кн. 1. С – У / рэд. тома М. Р. Суднік. – Мінск : выдавецтва “Бел. Сав. Энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1982. – 663 с.;

Т. 5. Кн. 2. У – Я / рэд. тома М. Р. Суднік. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1984. – 608 с.

9 Тураўскі слоўнік. У 5-ці т.

Т. 1. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 255 с.;

Т. 2. Д – К / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 271 с.;

Т. 4. П – Р / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін, П. А. Міхайлаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 360 с.

10 Цыхун, Г. А. Палескія назвы посуду, бочак, кошыкаў і іншых ёмістасцей / Г. А. Цыхун // 3 народнага слоўніка ; рэд. А. А. Крывіцкі, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 352 с. – С. 184–203.

11 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. У 14 т.

Т. 1. А – Б / уклад. В. У. Мартынаў, А. Я. Супрун, Г. А. Цыхун [і інш.] ; рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 440 с.;

Т. 3. Г – І / Р. У. Краўчук, В. У. Мартынаў, А. Я. Супрун, Н. І. Івашына ; рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 408 с.;

Т. 5. К – Л / уклад. В. У. Мартынаў, І. І. Лучыц-Федарэц ; рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 320 с.;

Т. 11. Р – С / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; уклад. В. Л. Авілава [і інш.] ; рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – 333 с.

12 Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

*The literary and dialect names of a bottle recorded in Gomel dialects are analyzed in the article. The languages in which this name is used are defined, the etymology of normed units is determined, the use of various types and synonymous lexemes in different districts of Gomel region is illustrated, the meanings of multivalued dialecticisms and homonymous words are presented.*

УДК 821.161.3.09

**К. М. ЧАРОТА**

(г. Мінск, ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»)

## **ВОБРАЗ АЎГУСТА КРАМЕРА ЯК ЗНАЧНАЕ МАСТАЦКАЕ АДКРЫЦЦЁ Ў ТВОРЧАСЦІ І. НАВУМЕНКІ**

*У артыкуле сцвярджаецца думка аб тым, што вобраз бургамістра з ваеннай трылогіі І. Навуменкі з’яўляецца значным мастацкім адкрыццём як у творчасці пісьменніка, так і ва ўсёй беларускай пасляваеннай прозе. Аўгуста Крамера можна назваць самабытным персанажам, якога цяжка адназначна аднесці да станоўчых або адмоўных героеў твора. Па фармальных паказчыках, з’яўляючыся антаганістам, здраднікам, які добраахвотна згаджаецца заняць пасаду нямецкага бургамістра на акупіраванай тэрыторыі Бацькавічаў, Аўгуст Эрнэставіч насуперак абставінам імкнецца застацца сумленным чалавекам, дапамагаючы па магчымасці мясцовым жыхарам.*

Вобраз бургамістра Аўгуста Крамера з ваеннай трылогіі І. Навуменкі, аб’яднаную самім аўтарам “адной назвай – “Акупацыя” [1, с. 109], у якую ўвайшлі раманы: “Сасна пры дарозе” (1962), “Вечер у соснах (1967)” і “Сорак трэці” (1973), шматлікія даследчыкі адносілі не толькі “да значных мастацкіх адкрыццяў” [2, с. 263] у творчасці пісьменніка, але і называлі “несумненнай творчай удачай усёй беларускай пасляваеннай прозы” [3, с. 14]. “Беларускі немец”, або “фольксдойч”, Аўгуст Эрнэставіч з’яўляецца глыбокім, складаным, шматгранным, супярэчлівым персанажам, якога цяжка адназначна аднесці да станоўчых або адмоўных героеў твора.

Крамер, хоць і без асаблівага імпэту, але згаджаецца заняць пасаду нямецкага бургамістра на акупіраванай тэрыторыі Бацькавічаў, з’яўляючыся, па фармальных паказчыках, здраднікам. Але насуперак абставінам бургамістр імкнецца быць, у першую чаргу, сумленным чалавекам, спрабуючы па магчымасці рабіць добрыя справы мясцовым жыхарам. З аднаго боку, былы леспрамгасаўскі прыёмшчык выконвае сваё абяцанне не караць тых, хто добраахвотна вярнуўся з няўдалага партызанства ў лесе – менавіта дзякуючы яго пратэкцыі выпусцілі з турмы і галоўнага героя трылогіі Міцю Птаха, якога чакала смяротнае пакаранне. З іншага боку, з маўклівай згоды бургамістра карнікі ўсчынялі расправы не толькі над так званымі “ляснымі бандытамі”, а і над мірным насельніцтвам, не шкадуючы ні жанчын, ні дзяцей Бацькавіцкага раёна. Акрамя таго, Аўгуст Эрнэставіч сваімі заклікамі да мірнага суіснавання з акупацыйнай нямецкай уладай ускосна дапамагаў фашыстам “прыглушыць полымя народнай вайны” [2, с. 265].

Агульнавядома, што асновай раманнай трылогіі Івана Якаўлевіча сталі падзеі, у якіх ён прымаў непасрэдны ўдзел або быў іх сведкам, таму невыпадкова, што і большасць персанажаў у яго ваеннай трылогіі маюць рэальныя прататыпы. У сваім даследаванні пад назвай “Гістарычная аснова ваеннай трылогіі Івана Якаўлевіча: прататыпы герояў” [4] В. А. Сяргеева адзначала, што ў раманнага персанажа Аўгуста Эрнэставіча Крамера існуе прататып – Фрыдрых Карлавіч Іонас. Даследчыца прыйшла да такой высновы, абапіраючыся на ўспаміны аднавяскоўцаў Івана Навуменкі, якія былі сведкамі падзей, адлюстраваных пісьменнікам на старонках сваёй ваеннай трылогіі. У якасці доказаў сваёй тэорыі В. Сяргеева прыводзіць факты біяграфіі Ф. Іонаса, якія супадаюць з падзеямі, што адбываліся з А. Крамерам у творы І. Навуменкі. Як і раманны персанаж, Фрыдрых Карлавіч Іонас з’яўляўся немцам па нацыянальнасці і займаў пасаду бургамістра падчас акупацыі нямецка-фашысцкімі захопнікамі ў жніўні 1941 года г. Васілевічы – малой радзімы пісьменніка, назву якой Іван Якаўлевіч у рамане замяніў на Бацькавічы. Іонас выратаваў яўрэйскую жанчыну з дзецьмі, прыгавораных людзей да растрэлу, і, нягледзячы на тое, што ён не проста працаваў на немцаў, а займаў дастаткова высокую пасаду, што рабіла яго фактычна саўдзельнікам усіх усчыненых фашыстамі злачынстваў, падчас суда над былым бургамістрам, памятаючы пра ўсе яго добрыя ўчынкі, “палова Васілевічаў паехала ратаваць яго ад растрэлу – і выратавалі” [4, с. 29].

Сам Іван Якаўлевіч пра гісторыю стварэння персанажа А. Крамера, распавядаў, што яму “расказвалі пра двух-трох такіх бургамістраў, і я ўявіў сабе аднаго, найбольш тыповага. Што гэта за чалавек? Напаўрускі, напаўнемец, па натуры някепскі, але трапіў у складаную сітуацыю. Ён заўсёды, канечне, захоча прымірыць варожыя бакі, каб менш крыві было. А логіка рэчаў такая, што прыйшоў фашызм, і карэнныя інтарэсы савецкіх людзей і фашыстаў сутыкнуліся. Інакш не магло быць, і насуперак намаганням Крамера, хай ён будзе па натуры добры чалавек, ён робіць дрэнную справу, бо логіка рэчаў вядзе да барацьбы” [1, с. 113].

Трэба адзначыць, што ваенная проза І. Навуменкі непарыўна звязана з развіццём усёй ваеннай беларускай літаратуры, таму натуральна, што пры стварэнні вобраза Аўгуста Крамера празаік абапіраўся і на вопыт сваіх папярэднікаў, якія рабілі спробу ствараць падобныя вобразы, яшчэ раней за Івана Якаўлевіча. Так, Іван Шамякін у рамане “Глыбокая плынь” (1946-1949) выяўляе вобраз Ларывона Бугая, маўклівага і непрыкметнага чалавека, які становіцца старастам добраахвотна, без знешняга прымусу, але пад націскам пэўных абставін, што адбываліся з ім да пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Ларывон быў чалавекам, які “апрача працы, нічым не цікавіўся” [5, с. 73], штодзень працаваў многа і плённа, такім чынам, хутка “пачаў багацець: добра адбудаваўся, тройку добрых коней набыў, тры каровы меў” [5, с. 73]. Усё змянілася пасля пачатку калектывізацыі. Бугай катэгарычна адмовіўся ўступаць у калгас, стаўшы адзіным аднаасобнікам у сельсавеце. Тым не менш, ён усё роўна быў вымушаны аддаць сваю гаспадарку, за што і затаіў крыўду на савецкую ўладу і аднавяскоўцаў.

Яго можна было б беспамылкова аднесці да антаганістаў рамана – здраднікаў, нямецкіх паслугачоў. Аднак некаторыя яго ўчынкі супярэчаць гэтаму і раскрываюць вобраз старасты і з іншага боку. Напрыклад, у эпізодзе, калі большасць сабранага хлеба, які неабходна было здаць на патрэбы нямецкай улады, “калгаснікі ціха падзялілі паміж сабой на прападні і закапалі” [5, с. 9], стараста, ведаючы пра гэта, не прэрэчыў і не паведаміў немцам, як таго патрабавала яго пасада. Падчас выступлення партызана Жэні Лубяна перад аднавяскоўцамі аб сапраўдным становішчы на фронце Ларывон не зрабіў нават спробы затрымаць яго або хаця б прыпыніць гэта выступленне. Ён проста “моўчкі стаяў ззаду, слухаў і нічога не сказаў” [5, с. 13].

Бугай на працягу ўсяго рамана праходзіць складаную ўнутраную эвалюцыю: ад пакрыўджанага мясцовымі жыхарамі і ўладай аднаасобніка да шчырага барацьбіта з нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Стараста пайшоў на працу да акупантаў, кіруючыся імкненнем зноў стаць гаспадаром на сваёй зямлі, як гэта было раней, да калектывізацыі, але, “будучы чалавекам сумленным, праўдзівым”, “хутка зразумеў, што памыліўся” [5, с. 73]. Не мог Ларывон не заўважыць сапраўднай звярынай сутнасці фашыстаў, знаходзячыся ў непасрэднай

блізасці да немцаў і назіраючы за ўсімі тымі шкодамі, якія яны ўсчыняюць мясцовым жыхарам. Да старасты прыйшло ўсведамленне таго, што “не гаспадаром ён стаў, а халуём у чужынцаў, якім ён патрэбны толькі ў тым выпадку, калі будзе прадаваць сваіх людзей” [5, с. 73–74]. Аднак паводзіць сябе такім чынам яму не дазваляла сумленне. З гэтай прычыны, як вынік, Ларывон звязаўся з партызанамі і “сумленна выконваў іх заданні” [5, с. 74], а маладога партызана Яўгена Лубяна, які выступаў перад аднавяскоўцамі, палюбіў “як роднага сына” [5, с. 74]. Важнай падзеяй для канчатковага расчаравання ў акупацыйнай нямецкай уладзе для старасты становіцца азнаямленне са спісам ні ў чым не павінных сямей партызан, якія штурмфюрэр Койфер вырашыў паказальна знішчыць, каб у іншых людзей “адпала жаданне ўцякаць у ласы” [5, с. 72]. У гэтым спісе Ларывон убачыў сям’ю старога пастуха Сяргея Маеўскага, адзінага чалавека, якога “мог бы назваць сваім сябрам” [5, с. 75], бо нават “калі Бугай стаў старастам і ўсе ў вёсцы адварнуліся ад яго, пастух па-ранейшаму заходзіў у хату і размаўляў так, як быццам нічога не здарылася” [5, с. 75]. Ларывон добра разумеў, што здарыцца з усімі членамі сямей, адзначанымі ў спісе, і хаты якіх ён як стараста вымушаны паказаць немцам, але выйсця з дадзенай сітуацыі не знаходзіў. Забойства немца, які пазначае хаты, і ўцёкі ў лес прывялі б толькі яшчэ да большай колькасці ахвяр, бо карнікі маглі б знішчыць не толькі сям’ю самога старасты, але і спаліць усю вёску. Жорсткае забойства старога Маеўскага з жонкай і дачкой на вачах Ларывона Бугая стала апошняй кропляй, што падштурхнула на адкрытае супрацьстаянне фашыстам. Як вынік, стараста забівае немца і памірае сам.

Вобраз старасты Сымона, які таксама можна назваць папярэднікам вобраза бургамістра з трылогіі І. Навуменкі, стварыў Міхась Лынькоў у сваім рамане “Векапомныя дні” (1948-1958). Атрымаўшы прапанову ад нямецкага афіцэра стаць старастам, “ціхі і разважлівы дзед Сымон, выдатны бондар на ўсю акругу” [6, с. 66], спачатку спрабаваў адмовіцца, бо яго абражала нават думка стаць “нямецкім халуём”. Але пад націскам мясцовых жыхароў, аргументам якіх было: “Ці вы хочаце, каб нас усіх з дымам пусцілі?” [6, с. 110] “Ці нам лепей будзе, калі якога гада над намі паставяць?” [6, с. 111] і з настойлівай просьбай Апанаса Рыгоравіча, старшыні сельсавета да вайны і фактычна прадстаўніка савецкай улады на акупіраванай немцамі тэрыторыі, Сымон вымушаны быў згадзіцца.

Знешне стараста дэманстраваў лаяльнасць да нямецкай улады, быццам бы бездакорна і акуратна выконваў усе іх даручэнні. Калі Сымону камендатура загадала збіраць зброю на полі і ў лесе, мясцовыя жыхары пад непасрэдным кіраўніцтвам былога калгаснага бондара выканалі яго дастаткова хутка. У камендатуру быў прывезены “цэлы воз ламачча: падбіты снарадам кулямёт, некалькі патрушчаных вінтовак” [6, с. 232], а паралельна “кучы снарадаў пазакопвалі ў лесе, пахавалі пад ламаччам, ды з добрую сотню скрынак са снарадамі закінулі ў лясную рачулку” [6, с. 232]. Нават нямецкі камендант Вейс хваліў Сымона за добрую службу Германіі і ставіў яго ў якасці прыкладу другім старастам.

І з паліцаямі ў старасты былі знешне сяброўскія адносіны: яны любілі спыняцца ў яго хаце падчас паездак па розных справах, бо вельмі падабаліся ім багатыя пачастункі, на якія гаспадар ніколі не скупіўся. Але “пасля тых пачастункаў паліцаі не бачылі асаблівай удачы ў сваіх справах: то падазроная сям’я, за якой яны ехалі, чамусьці знікала бяследна, то сабраны на пастаўкі хлеб аказваўся раскрадзены” [6, с. 404]. І так, з цягам часу, пра вёску, у якой Сымон займаў пасаду старасты, пайшла пагалоска “як пра партызанскую гасцініцу” [6, с. 406], бо партызаны заўсёды знаходзілі там надзейны прытулак.

Сымона не пакідала думка аб тым, “як бы яму выкруціцца ад старастоўства” [6, с. 406], бо выдатна разумеў, што не сёння, так заўтра нямецкая ўлада раскрые яго тайную гульню і “дазнаюцца ўрэшце немцы аб усіх яго справах” [6, с. 406]. Таму лепшым рашэннем “каб і людзям добра было, ды і самому не дацца ў крыўду ўсім гэтым бобікам і іх гаспадарам” [6, с. 406], стала інсцэніроўка партызанскага захопу і адпраўка яго разам з паліцаямі ў лес.

Такім чынам, згодна з праведзеным даследаваннем, мы прыйшлі да высновы, што самабытны вобраз бургамістра Крамера можна аднесці да значных мастацкіх адкрыццяў як у творчасці І. Навуменкі, так і ва ўсёй беларускай пасляваеннай прозе, пры стварэнні якога прэзентаваўся на творчы вопыт сваіх папярэднікаў.

## Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Навуменка, І. Я. Збор твораў : у 10 т. / І. Я. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент. і паслясл. Н. Пыско. — Мінск : Маст. літ., 2017. — Т. 10 : П'еса, вершы, інтэрв'ю, анкеты, выступленні, водзвывы на дысертацыі, некралогі, аўтабіяграфія, успаміны, дзённікавыя запісы, лісты. — 989 с.

2 Бугаёў, Д. Я. Талент і праца : Літ. крытыка / Д. Я. Бугаёў. — Мінск. : Маст. літ., 1979. — 352 с.

3 Пискун, Л. А. Проза Ивана Науменко. Проблема художественного характера : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.02 / Л. А. Пискун ; Минский ордена Трудового Красного Знамени государственный педагогический ин-т имени А.М. Горького. — Минск, 1990. — 19 с.

4 Сяргеева, В. А. Гістарычная аснова ваеннай трылогіі Івана Якаўлевіча Навуменкі: прататыпы герояў / В. А. Сяргеева. — Рэчыца, 2011. — 31 с.

5 Шамякін, І. Збор твораў : у 23 т. / І. Шамякін ; падрыхт. тэкстаў і камент. Н. Дзенісюк ; пасляслоўе Я. Клімуця. — Мінск : Маст. літ., 2012. — Т. 9 : Глыбокая плынь : раман. — 412 с.

6 Лынькоў, М. Векапомныя дні. Раман у чатырох кнігах. Кніга першая і другая / М. Лынькоў. — Мінск : Беларусь, 1969. — 720 с.

*The article asserts the idea that the image of the burgomaster from I. Naumenka's partisan trilogy is a significant artistic discovery both in the writer's work and in the entire Belarusian post-war prose. August Kramer can be called a new character for Belarusian literature, who is difficult to unequivocally attribute to the positive or negative heroes of the work. According to formal indicators, being an antagonist, a traitor who voluntarily agrees to take the post of German burgomaster in the occupied territory of Batskaviči, August Ernestavich, despite the circumstances, strives to remain an honest person, helping local residents whenever possible.*

УДК [050+070](450):821.161.3.09(092)Купала

### У. І. ЧАРОТА

(г. Мінск, ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»)

### ЯНКА КУПАЛА Ў ІТАЛЬЯНСКІМ ДРУКУ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ ХХ СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разглядаюцца прысвечаныя беларускай літаратуры публікацыі А. Пальміеры, Т. Гуэр'еры, Э. Ло Гата, Дж. Прампаліні, што з'явіліся ў Італіі ў першай паловы ХХ стагоддзя, і аналізуецца, як у іх прадстаўлены Янка Купала, якая характарыстыка і ацэнка даецца яго літаратурнай спадчыне.

У 2008 годзе быў апублікаваны артыкул “Янка Купала ў італьянскіх выданнях” А. Данільчык, у якім даследчыца ўпершыню паспрабавала сістэматызаваць прысвечаныя песняру беларускага народа матэрыял на італьянскай мове [1]. З публікацый, якія з'явіліся ў Італіі ў першай палове мінулага стагоддзя, А. Данільчык падрабязна разглядае толькі артыкул “Беларуская літаратура” (“La letteratura bianco-rutena”) Усевалада Шэбедзева (Scebedev Vsevolod; 1880-1931), надрукаваны ў першым нумары часопіса “L'Europa Orientale” за 1923 год [2]. У дадзеным артыкуле мы вырашылі дапоўніць карціну прысутнасці песняра беларускага народа знойдзенымі намі ў італьянскіх выданнях італьянскамоўнымі публікацыямі і прааналізаваць, як у іх прадстаўлены Янка Купала і якая характарыстыка і ацэнка даюцца яго літаратурнай спадчыне.

Першым па храналогіі згадаем артыкул “Савецкая Беларусь” (“La Bjelorussia sovietista”) Аўрэліа Пальміеры (Palmieri Aurelio; 1870-1926) [3]. “Кароткі, але вычарпальны

па сваёй змястоўнасці нарыс пераважна гістарычнага характару” [4, р. 259], – так яго ахарактарызавала італьянская даследчыца літаратуры Э. Згамбаці. Уласна інфармацыі пра айчыннае прыгожае мастацтва слова ў артыкуле А. Пальміеры падаецца няшмат, але сёе-тое ўсё ж такі ёсць. Пералічваючы тых, хто зрабіў “дзейсны ўнёсак” у адраджэнне Беларусі, аўтар артыкула “Савецкая Беларусь” на першае месца ставіць “таленавітага паэта” Янку Купалу [3, р. 132].

У італьянскім інфармацыйным полі першай паловы XX стагоддзя амаль адсутнічала інфармацыя пра беларускую драматургію. Але гэты “прабел” у 1929 годзе часткова запоўніў Т. Гуэр’еры артыкулам “Беларускі тэатр”, які быў змешчаны ў штотомесячніку “Comoedia” [5]. У названай публікацыі даецца агульны агляд гісторыі развіцця беларускага тэатра з 1910 па 1929 год. Т. Гуэр’еры згадвае “Паўлінку” Я. Купалы, пастаўленую Ф. Ждановічам і паказаную летам 1913 года ў Радашковічах. Паводле італьянскага тэатразнаўца, новы перыяд у гісторыі беларускага нацыянальнага тэатра пачаўся пасля рэвалюцыі 1917 года, калі Мінск стаў новым цэнтрам беларускага палітычнага і культурнага жыцця. Развіццё беларускага тэатральнага мастацтва, на думку Т. Гуэр’еры, у той час было абумоўлена ў першую чаргу дзейнасцю Ф. Ждановіча, які быў адным са стваральнікаў Першага таварыства драмы і камедыі. Аўтар артыкула адзначае, што рэпертуар гэтага таварыства ў той час узбагаціўся п’есамі У. Галубка і Я. Купалы – у прыватнасці, драмай “Раскіданае гняздо”. Што датычыцца той часткі Беларусі, якая знаходзілася пад замежнай акупацыяй, то, па словах італьянца, там умовы не спрыялі развіццю тэатра, таму што лепшыя беларускія п’есы, напісаныя Купалам і Аляхновічам, былі забаронены ўладамі з-за таго, што ў іх пісьменнікі выяўлялі сваё варожае стаўленне да польскага панства.

У папулярызацыю беларускай літаратуры на сваёй радзіме зрабіў свой унёсак і адзін з заснавальнікаў італьянскай славістыкі, літаратуразнаўца і перакладчык Этэрэ Ло Гата (Lo Gatto Ettore; 1890-1983). Яго пярэ належаць кароткі нарыс па гісторыі беларускага мастацтва слова “Маладая літаратура старажытнага народа” (“La giovane letteratura d’un vecchio popolo”, 1928), які быў надрукаваны ў яго зборніку “Нататкі па рускай гісторыі і літаратуры” (1931) [6]. У гэтым нарысе з беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя італьянскі славіст вылучае Янку Купалу, Якуба Коласа і Максіма Багдановіча – “самых што ні ёсць сапраўдных паэтаў, чые імёны хутка сталі вядомымі за мяжой” [6, р. 84].

З канца 1920-х гадоў Э. Ло Гата меў непасрэднае дачыненне да рэалізацыі буйнога нацыянальнага культурнага праекта Італіі – падрыхтоўкі “Італьянскай энцыклапедыі навук, літаратуры і мастацтваў” (скарочаная назва: “Італьянская Энцыклапедыя” або “Энцыклапедыя Трэкані”), 35 тамоў якой былі выдадзены на працягу 1929-1937 гадоў. Для гэтага выдання Э. Ло Гата напісаў артыкул “Янка Купала” [7] і раздзел пра мову і літаратуру ў артыкуле “Беларусь” [8].

Янка Купала ў згаданым асобным артыкуле Э. Ло Гата прадстаўлены як паэт, які ў першай кнізе вершаў, апублікаванай у 1908 г. (“Жалейка” – У. Ч.), адлюстраванымі памкненнямі і барацьбу беларускага селяніна пераважна ў песімістычных танах, прычым такія настроі аўтара яшчэ ўзмацніліся ў наступных зборніках (“Гусяр”, “Шляхам жыцця”) [7, р. 310]. Этэрэ Ло Гата лічыць, што “нацыяналістычныя тэндэнцыі”, якімі насычаны яго вершы, адступаюць на другі план у драматургічных творах (“Паўлінка”, “Раскіданае гняздо” і інш.), і там ужо абарона сялян набывае ліберальна-рэвалюцыйны каларыт. На думку італьянскага даследчыка, толькі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі Янка Купала адмаўляецца ад гэтага “каларыту”, каб праз фазу, якую тагачасная беларуская крытыка называла “дробнабуржуазнай”, наблізіцца да большавіцкіх ідэй. Паводле Э. Ло Гата, песна звязаны з народнай традыцыяй пясняр удасканаліў тэхніку беларускай паэзіі, прыўнёс у яе стыльовую разнастайнасць і ўзбагаціў тэмамі, матывамі. Аўтар адзначае, што Купалавай драматургіі ўласціва тэндэнцыя выкарыстоўваць больш сучасныя формы – такія, напрыклад, як гратэск. Італьянскі славіст падкрэслівае велізарнае значэнне творчасці Купалы для фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, у якую ён увёў шматлікія неалагізмы, а таксама адзначае, што з яго спадчыны чэрпала натхненне маладое пакаленне беларускіх паэтаў.

У раздзеле пра мову і літаратуру артыкула “Беларусь” Э. Ло Гата піша наступнае пра трох класікаў беларускай літаратуры: “Над аморфнай масай шматлікіх спроб узняліся такія што ні ёсць сапраўдныя паэты, як Янка Купала (нар. 1882), Якуб Колас (нар. 1882), Максім Багдановіч – паэты. розныя па сацыяльным паходжанні, не глухія да ўплываў тых большых літаратур, з якімі мелі дачыненні, але ў той жа час не пазбаўленыя арыгінальнасці” [8, р. 338]. І гэта ўся інфармацыя пра Янку Купалу, якая была змешчана ў 30-м томе “Італьянскай энцыклапедыі навук, літаратуры і мастацтваў”.

Хоць гэтая публікацыя Э. Ло Гата і выходзіць за вызначаныя намі ж храналагічныя рамкі даследавання, але, каб завяршыць разгляд яго прац, прысвечаных беларускай літаратуры, звернемся і да яе. Італьянскі славіст напісаў таксама раздзелы па ўсходнеславянскіх літаратурах, якія змешчаны ў 5-м томе шасцітомнай “Гісторыі сучасных літаратур Еўропы і Амерыкі” (1958-1960) пад рэдакцыяй К. Пелегрыні. Італьянская славістка А. Д’Амелія сцвярджае, што гэтыя раздзелы, апублікаваныя толькі ў 1958, былі напісаны Э. Ло Гата яшчэ ў 1943 годзе [9, р. 654]. Акрамя ўжо сказанага пра Я. Купалу ў разгледжаных вышэй публікацыях італьянскага славіста, у раздзеле “Беларуская літаратура” Э. Ло Гата падкрэслівае сувязь песняра беларускага народа, “як і найлепшых яго сучаснікаў”, з “Нашай нівай”, пры гэтым адзначае, што менавіта з яго творчасці пасля рускай рэвалюцыі 1905 года “пачынаецца эпоха росквіту беларускай паэзіі” [10, р. 266]. На думку італьянскага даследчыка, Янка Купала лепш за ўсіх “у сваіх вершах апеў прыгажосць і прыродныя багацці сваёй радзімы” і “перадаў пачуцці рэвалюцыйнага сялянскага класа, змагаючыся, таксама праз паэзію, за нацыянальнае вызваленне беларусаў і асабліва бедных сялян” [10, р. 266]. Этэрэ Ло Гата тлумачыць: уласцівы паэтычнай творчасці Янкі Купалы песімізм, з якім ён ішоў нават насустрач рэвалюцыі 1917 года, быў звязаны з сумненнямі паэта наконт таго, што рэвалюцыйны рух адначасова з вызваленнем селяніна можа прынесці і вызваленне яго радзіме. Разам з тым, італьянскі славіст лічыць, што значэнне паэта для гісторыі беларускай літаратуры звязана “не з ідэалогіяй, а з формаю: беларуская паэзія абавязана яму сваёй тэхнікай, сваёй сучаснай мовай, па-майстэрску выкананымі стылізацыямі народных казак і легенд” [10, р. 266].

У 1933-1938 гадах у турынскім выдавецтве UTET убачыла свет першае выданне трохтомнай “Усеагульнай гісторыі літаратуры” (“Storia universale della letteratura”). Яе аўтар – перакладчык, паэт, публіцыст, гісторык літаратуры Джакама Прампаліні (Prampolini Giacomo; 1898-1975). У гэтай працы італьянскі даследчык прасочвае гісторыю прыгожага пісьменства “ад вытокаў (таксама вусную творчасць) да сучаснасці” “усіх вядомых культур: старажытных і сучасных, вялікіх і малых” [11]. Разглядаючы беларускае мастацтва слова XX стагоддзя, Дж. Прампаліні падкрэслівае значэнне рэвалюцыйнага руху для яго развіцця: “Найбольшы імпульс літаратуры, якая не магла не звяртаць увагі на сацыяльныя праблемы, калі на самой справе хацела быць выразнікам народа, далі хваляванні і выступленні 1905-1906 гадоў. Тады паўстаў упершыню за стагоддзі цэлы шэраг выразнікаў заняўдбанай нацыі” [12, р. 666]. Адным з іх быў Янка Купала. Дж. Прампаліні адзначае, што аўтар зборніка вершаў “Шляхам жыцця” і драмы “Раскіданае гняздо” здолеў пранікнуць у душу беднага, галоднага, прагнага да хлеба і справядлівасці “мужыка”, з якім абыходзіліся як з грубай жывёлінай. На думку замежнага даследчыка, Янка Купала займае ў беларускай літаратуры такое ж самае месца, як Тарас Шаўчэнка ва ўкраінскай. Асобны акцэнт ставіцца на тым, што ў 1917 годзе Купала “далучыўся да бальшавізму і з энтузіязмам апяваў рэвалюцыю, ад якой чакаў свабоды і дабрабыту для свайго народа” [12, р. 666–667].

Гэта ўсе публікацыі на італьянскай мове, у якіх згадваецца Янка Купала або разглядаецца яго творчасць, якія знойдзены намі на дадзены момант.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Данільчык, А. Янка Купала ў італьянскіх выданнях / А. Данільчык // Пра час “Узвышша”: матэрыялы Узвышшаўскіх чытанняў (Мінск, 2007). Вып. 4 / уклад. Г. В. Запартыка, У. Г. Кулажанка ; навук. рэд. М. І. Мушыньскі. – Мінск : РІВШ, 2008. – С. 47–53.

- 2 Scebedev, V. La letteratura bianco-rutena / V. Scebedev // L'Europa Orientale (Roma). – 1923 (Anno III). – № 1. – P. 14–25.
- 3 Palmieri, A. La Bjelorussia Sovietista / A. Palmieri // L'Europa Orientale (Roma). – 1926 (Anno VI). – №3. – P. 129–141.
- 4 Sgambati, E. L'ucrainistica e la bielorusistica in Italia nel settantennio passato (1920-1990) e i loro compiti futuri / E. Sgambati // La slavistica in Italia. Cinquant'anni di studi (1940-1990) / a cura di G. Brogi Bercoff, G. Dell'Agata, P. Marchesani, R. Picchio. – [Roma] : Ministero per i beni culturali e ambientali, 1994. – P. 247–269.
- 5 Guerrieri, T. Il teatro della Russia Bianca / T. Guerrieri // Comoedia: Rassegna mensile del teatro. – 1929 (VII). – № 3 (15 marzo– 15 aprile). – P. 55.
- 6 Lo Gatto, E. La giovane letteratura d'un vecchio popolo / E. Lo Gatto // Note di storia e della letteratura russa / E. Lo Gatto. – Roma : Istituto per l'Europa Orientale, 1931. – P. 81–88.
- 7 E. L. G. [Ettore Lo Gatto]. Kupala Janka / E. Lo Gatto // Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti : [in 35 voll.]. – Roma : Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani, 1933. – Vol. XX. – P. 310.
- 8 E. L. G. [Ettore Lo Gatto]. Russia Bianca: lingua e letteratura / E. Lo Gatto // Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti : [in 35 voll.]. – Roma : Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani, 1936. – Vol. XXX. – P. 337–338.
- 9 D'Amelia, A. À la mémoire de Ettore Lo Gatto / A. D'Amelia, J. Catteau // Revue des études slaves. – 1983. – T. 55. – Fasc. 4. – P. 643–658.
- 10 Lo Gatto, E. La letteratura bielorrussa / E. Lo Gatto // Storia delle letterature moderne d'Europa e d'America : in 6 voll. / diretta da C. Pellegrini. – Milano : Vallardi, 1958. – Vol. 5. – P. 263–267.
- 11 Culeddu, S. Giacomo Prampolini / S. Culeddu // <https://rivistatradurre.it/giacomo-prampolini-milano-1898-pisa-1975/>. – Data di accesso: 27.09.2022.
- 12 Prampolini, G. Le letterature dell'Ukraina e della Russia Bianca / G. Prampolini // Storia universale della letteratura / G. Prampolini. – Torino : Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1938. – Vol. III, parte 3a. – P. 663–667.

*The article examines the publications on Belarusian literature by A. Palmieri, T. Guerrieri, E. Lo Gatto, G. Prampolini, which appeared in Italy in the first half of the 20th century, and it is analyzed how Yanka Kupala is represented in them, and how his literary heritage is characterized and evaluated.*

УДК 811.161.3'42'271:398.92:821.161.3\*Я.Купала

### **3. У. ШВЕДАВА**

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

#### **АБ ЯКАСЦЯХ МАЎЛЕННЯ БЕЛАРУСАЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ МОВЫ ЯНКІ КУПАЛЫ)**

*У артыкуле на матэрыяле фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы разглядаюцца два асноўныя аспекты працэсу гаварэння – ‘што гаварыць’ і ‘як гаварыць’. Кожная фразеалагічная адзінка сваім вобразам, унутранай формай даводзіць ацэнку маўлення, фармулюе выпрацаваныя ў народа правілы ці антыправілы (адзначаецца перавага адмоўнага ў змесце і ацэнцы) арганізацыі маўленчай дзейнасці беларуса, што і было скарыстана Янкам Купалам у яго творах.*

Адметнасцю чалавека з’яўляецца яго валоданне мовай, а таксама здольнасць характарызаваць і даваць ацэнку свайго і чужога маўлення як адметнай дзейнасці чалавека. Менавіта гэта знайшло адлюстраванне ў фразеалагічных адзінках беларускай мовы, якія, як

вядома, фіксуюць найбольш важныя агульначалавечыя і нацыянальна-адметныя ўяўленні пра дабро і зло, становічае і адмоўнае ў паводзінах, характары, дзеяннях чалавека, бо яны як своеасаблівыя адзінкі мовы арыентаваны непасрэдна на чалавека.

Для рэканструкцыі маўлення як фрагмента фразеалагічнай карціны свету беларусаў у межах артыкула абраны фразеалагізмы, аб'яднаныя агульнай семай 'гаварыць', якая прадугледжвае розныя аспекты актуалізацыі агульнага паняцця ў працэсе маўленчай дзейнасці. Асабліва сць фразеалагічных сродкаў прадстаўлення маўленчай дзейнасці чалавека заключаецца ў тым, што менавіта ў іх падкрэсліваюцца, эмацыйна выдзяляюцца два асноўныя аспекты працэсу гаварэння – 'што гаварыць' і 'як гаварыць', паколькі фразеалагізмы актуалізуюць значны аб'ём семантыкі, які не можа быць перададзены адным эквівалентным дзеясловам.

Аб'ектам даследавання вызначаных аспектаў працэсу гаварэння з'яўляюцца фразеалагічныя адзінкі (усяго каля 100), выдзеленыя метадам суцэльнай выбаркі са "Слоўніка фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы" [1].

Функцыянальна-семантычны аналіз больш за палову (55) фразеалагізмаў, якія рэпрэзентуюць аспект 'што гаварыць', дазваляе выдзеліць сярод іх амаль два дзясяткі паказчыкаў зместу маўлення, якія ў сваю чаргу выяўляюць выразную становчую ці адмоўную канатацыю праз абраныя вобразы, унутраную форму, кампанентны склад.

Да пазітыўных паказчыкаў зместу маўлення можна аднесці:

адабрэнне (*добрым словам памінаць* 'выказаць (выказваць) адабрэнне, пахвалу, добра-зычлівасць'; *расцякацца мысляй па дрэву* 'гаварыць, спяваць цудоўна, чароўна ў славу каго-н.; хваліць каго-н.');

адкрытасць меркавання (*на язык браць* 'выказаць словамі тое, што думаецца'; *падаваць голас* 'выяўляць сваю наяўнасць, існаванне, выказаць сваю думку, меркаванне'; *сказаць слова* 'выказаць сваю думку, сваё меркаванне');

гаварыць аб набалелым (*на балючай (на вячэстай) біць струне* 'гаварыць аб самым набалелым, думаць пра тое, што найбольш хвалюе, мучыць каго-н.');

гаварыць новае (*новую песеньку спець* 'паведаміць штосьці новае');

гаварыць праўду (*праўду рэзаць* 'гаварыць так, як ёсць на самой справе, без прыкрас');

выказваць просьбу (*кланяцца ў ногі* 'уніжана прасіць аб чым-н. каго-н.'; *рукі цалаваці* 'вельмі прасіць, маліць каго-н. аб чым-н., быць залежным'; *рукі лізаць* 'вельмі прасіць, маліць; угоднічаць, падхалімнічаць перад кім-н.'; *лапу цалаваць* 'прасіць, маліць што-н., быць пакорным каму-н.'; *ласкі прасіць* 'прасіць чыёй-н. дапамогі або міласці'; з *наклонам ісці* 'прасіць каго-н. аб чым-н., звяртацца з якой-н. справай да каго-н.');

гаварыць прыемнае (*пускаць туман* 'гаварыць прыемнае, добрае з мэтай зачараваць, стварыць добрае ўражанне (звычайна хлопец дзяўчыне)');

выказваць спагаду (*высніць душою* 'выразіць, выказаць што-н., што блізка, дорага каму-н.'; *слоўца даць* 'азвацца прыязна, выказаць спагаду, ласку каму-н.');

Негатыўная ацэнка зместу маўлення прадстаўлена таксама разнастайна паводле вызначаных крытэрыяў адмоўнай характарыстыкі. Сярод іх:

абвінавачваць, абражаць (*у балота таптаць* 'усяляк чарніць, прыніжаць, зневажальна адзвацца, несправядліва абвінавачваць, зніштажаючы годнасць чалавека'; *не шкадуючы памыяць*, *абліваць* 'няславіць, беспадстаўна гаварыць дрэнна пра каго-н.'; *утаптаць у гаць* 'зняславіць, абразіць'; *гразю кідаць* 'незаслужана чарніць, зневажаць'; *злосцяй апляваць* 'абразіць каго-н., выказаць сваю злосць, раздражненне' і інш.);

абгаворваць (*бубніць бубнам* 'жыва перадаваць якую-н. чутку, няславіць, пляткарыць, абгаворваць каго-н.');

гаварыць абы-што, пустасловіць (*контрафалды малоць* 'пярэчыць, гаварыць не тое, што трэба'; з *пустога ў парожняе пераліваць* 'весці пустыя размовы, займацца балбатнёй, пустасловіць'; *малоць языком* 'гаварыць абы-што, пустое, без толку');

рабіць заўвагу, вымову (*прышпіліць хвост* 'зрабіць строгую вымову, паўшчуваць, пакараць каго-н.');

дакараць (*чытаць маралы* ‘выгаворваць, дакараць каго-н.’; *вочы выбраць* ‘папракаць, дакараць каго-н. чым-н.’ і інш.);

гаварыць непрыемнае, злое (*на вока выкідаць* ‘зласліва гаварыць, выгаворваць каму-н. пра што-н. непрыемнае’; *нацяпаць языком* ‘нагаварыць што-н. злое, нядобрае ці лішняе’);

ашукваць (*марочыць мазгі* ‘надакучліва гаварыць што-н. няправільнае, падманваючы каго-н.’; *мазгі заводзіць* ‘заблытваць каго-н., пазбаўляць здольнасці разумна разважаць, уводзіць у зман’);

папракаць (*прытычкі сыпаць* ‘выгаворваць каму-н., даводзячы сваё, папракаць’; *у вочы кідаць* ‘папракаць, дакараць чым-н., рэзка выказваючы, не ўтойваючы’).

У адзначаных амаль 40 фразеалагічных адзінках, што рэпрэзентуюць другі аспект маўлення – ‘як гаварыць’, акцэнтуюцца ўвага на трох аспектах ацэнкі – дадатнай, адмоўнай ці нейтральнай як кампаненце фразеалагічнага значэння кожнай адзінкі, дзякуючы чаму выразна выяўляецца адабрэнне, асуджэнне ці адсутнасць ярка выражанага адабрэння або асуджэння як канстатацыі сацыяльна прынятай ацэнкі маўленчай дзейнасці чалавека. У выніку аналізу фразеалагізмаў, аб’яднаных значэннем ‘гаварыць як’, намі выдзелена шэсць асноўных крытэрыяў якасці маўлення, якія з’яўляюцца важнейшымі для беларуса:

1) *сіла голасу* перадаецца палярнымі ацэначнымі кампанентамі фразеалагічнага значэння ‘ціха’ – ‘гучна’. Прычым фразеалагізмы як з ацэначнай семай ‘ціха’ (напрыклад, *пад нос*), так і з ацэначным кампанентам ‘гучна’ (напрыклад: *як у бубен біць; бухаць грамабойным голасам*) выяўляюць адмоўную ацэнку невыразнаму маўленню ці неапраўдана гучнаму.

Высокая ступень гучнасці маўлення, як можна меркаваць, звязана і з фразеалагізмам *задаць пытлю* ‘моцна правучыць, выгаварыць, энергічна ўздзейнічаць на каго-н.’, паколькі гэта звязана з вымовай, а таксама з абраным вобразам і кампанентным складам: сэнсаўтваральны кампанент *задаць*, “які ў свабодным ужыванні, без дапаўнення, здольны рэалізаваць такое ж значэнне, як і ўвесь фразеалагізм (параўн., напрыклад: “Дам я табе!”..)” і ўстарэлы назоўнік *пыталь*, які мае значэнні ‘машына для пытлявання пшаніцы’, ‘млын для пытлявання’, ‘спецыяльны млынавы мяшок для прасейвання мукі, які механічна прыводзіцца ў рух’ [2, с. 116], што сведчыць пра гучнасць і сілу ўздзеяння;

2) *эмацыянальнасць выражэння* таго, хто гаворыць, выяўляецца ў разнастайнасці эмоцый і пачуццяў у маўленні чалавека. Эмацыйны кваліфікатар ‘гаварыць шчыра, праўдзіва’ замацаваны за фразеалагізмамі *расчыніць душу, адкрыць душу*, у якіх кампанент *душа* сімвалізуе самае галоўнае, сутнасць чалавека, з’яўляецца цэнтрам эмоцый. І калі яна расчынена ці адкрыта, то гэта і выяўляе крытэрыі шчырасці, адкрытасці, праўдзівасці. Гэта ўласціва і фразеалагізмам *праўду кажучы, на праўдзе кажучы*, якія выкарыстоўваюцца ў якасці пабочнага слова з мэтай пераканаць у шчырасці і праўдзівасці выказвання. Значэнне ‘выказаць што-н. з болем, ад душы’ замацавана за фразеалагізмам *выліць слязамі*, вобразны складнік якой *слёзы* сімвалізуе боль, які суправаджае маўленне чалавека. Эмоцыя рашучасці перададзена ў фразеалагізме *як сякерай* (гаварыць) ‘катэгарычна, рашуча, упэўнена’, вобраз якой звязаны з ацэнкай удару сякеры. А вось вобраз, пакладзены ў аснову фразеалагізма *як шылам* ‘балюча, непрыемна востра (казаць што-н. каму-н.)’, выклікае адмоўнае пачуццё непрыемнасці праз параўнанне з вобразам-эталонам шыла, за якім замацавана роля наносіць уколы і такім чынам прычыняць боль. Эмоцыя злосці як кваліфікатара маўлення адной асобы ў адносінах да другой фіксуецца ў значэнні ‘зласліва гаварыць каму-н. пра што-н. непрыемнае’, замацаваным за фразеалагізмам *на вока выкідаць*. Эмацыйны кваліфікатар ацэнкі дзёрзкасці маўлення замацаваны за фразеалагізмам *з рызыкай* ‘дзёрзка, з выклікам (гаварыць што-н.)’. Эмоцыя знявагі перададзена фразеалагізмам *з балотам мяшаць, з гразёй змяшаць* ‘усяляк зневажаць, груба абражаць, прыніжаць каго- ці што-н., несправядліва абвінаваціць’ і ў *вочы кідаць* ‘папракаць, дакараць чым-н., рэзка выказваючы, не ўтойваючы’.

Пэўная ступень удзелу эмоцый у маўленчай дзейнасці можа быць абазначана ў фразеалагічным значэнні дадатковай семай ‘вельмі’. Так, фразеалагізмы з саматычным кампанентам *рукі (рук) цалаваці* ‘вельмі прасіць, маліць каго-н. аб чым-н., быць залежным’, *лізаць рукі* ‘вельмі прасіць, маліць; угоднічаць, падхалімнічаць перад кім-н.’) паказваюць

высокую ступень эмацыйнага паказчыка просьбы: у першым выпадку выяўляецца наяўнасць залежнасці аднаго чалавека ад другога, у другім – наяўнасць падхалімства, ліслівасці і негатыўнай ацэнкі гэтага праз дзеяслоўны кампанент *лізаць*. З адмоўнай ацэнкай успрымаецца і фразеалагізм *кланяцца ў ногі* ‘ўніжана прасіць аб чым-н. каго-н.’, што выяўляе яго ўнутраная форма.

Разнавіднасцю эмацыянальнага паказчыка маўлення выступаюць жэставыя фразеалагізмы *на мігі* (размаўляць) ‘пры дапамозе жэстаў, знакаў’ і *тыкаць пальцамі* ‘адкрыта, публічна асуджаць, ганіць каго-, што-н.’, дзе ў першым адсутнічае ацэнка, а ў другім, наадварот, замацавана негатыўная канатацыя, што імпліцытна звязана з жэстам пальца (-аў), які можна патлумачыць як “можна наслаць на чалавека нячыстую сілу” [3, с. 511];

3) **тэмпаральны паказчык**, які вызначае своечасовасць – несвоечасовасць маўленчай дзейнасці. Станоўчую ацэнку, якая паказвае на маўленне да месца і часу, нясе фразеалагізм *да ладу* ‘дарэчы, у патрэбны момант (сказаць)’, у якім поўнасьцю не страчваецца значэнне кампанента *лад* – ‘згода, парадак, зладжанасць’. Несвоечасовасць маўлення выражана вобразамі фразеалагізмаў як з нейтральнай ацэнкай (*зляцець слоўцу з языка* ‘нечакана выказаць што-н.; сарвацца’; *вылецела слоўцо* ‘міжвольна выказаць, сказаць што-н.’), так і з адмоўнай (*уткнуць свае тры грошы* ‘нечакана і без патрэбы ўмяшацца ў чужую размову, гутарку, справу, калі не просяць’), што звязана з абраным вобразам пра тры грошы;

4) **паказчык розуму**, што і зафіксаваны ў фразеалагічных адзінках як са станоўчай, так і з адмоўнай ацэнкай. Да станоўчых паказчыкаў працэсу маўленчай дзейнасці адносяцца памяць (*з памяці*), дакладнасць маўлення (*слова ў слова*), правільнасць выказаных слоў (як *тапаром* сячэ), трапнасць і дакладнасць (*слова залатое*), абдуманасць (*слоў напуста не кідаць*), красамоўнасць (*расцякацца мыслямі па дрэву*). Да адмоўных паказчыкаў фразеалагізмаў адносяцца нуднасць і бесталковасць гаварэння (*жаваць жавачку*) ці надакучлівасць (*марочыць мазгі*);

5) **колькасны паказчык** як крытэрыі ацэнкі маўлення выяўляецца ў фразеалагізмах з агульным значэннем ‘гаварыць многа’ (*колькокі ўлезе; як латак у млыне*);

6) **паказчык нормы маўлення** звязаны з вобразамі кампаратыўных фразеалагізмаў *як той кажа* і *як кажучь* з агульным значэннем ‘як прынята гаварыць’.

Такім чынам, функцыянальна-семантычны аналіз фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы, што рэпрэзентуюць асноўныя аспекты працэсу гаварэння – ‘што гаварыць’ і ‘як гаварыць’, сведчыць пра рэлевантнасць маўленчай дзейнасці ў фразеалагічнай карціне свету беларусаў. Кожная фразеалагічная адзінка сваім вобразам, унутранай формай даводзіць ацэнку маўлення, фармулюе выпрацаваныя народам правілы і антыправілы з перавагай адмоўнага ў змесце і ацэнцы арганізацыі маўленчай дзейнасці беларуса, што і было скарыстана Янкам Купалам у адборы фразеалагізмаў і іх выкарыстанні ў яго творах.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Ляшчынская, В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007. – 312 с.
- 2 Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004, 448 с.
- 3 Бирих, А. К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов / СПбГУ ; Межкаф. словарный каб. им. Б. А. Ларина; А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанов ; под ред. В. М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 926 с.

*The article examines two main aspects of the speaking process – “what to say” and “how to say” based on the material of phraseological units of the language of Yanka Kupala's works. Each phraseological unit with its image, internal form conveys the assessment of speech, formulates the rules or anti-rules developed by the people (the advantage of the negative in the content and assessment) of the organization of speech activity of a Belarusian, which was used by Yank Kupala in his works.*

Навуковае электроннае выданне

**ВОЛАТЫ НАРОДНАГА СЛОВА:  
ДА 140-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ  
ЯКУБА КОЛАСА І ЯНКІ КУПАЛЫ**

Зборнік навуковых артыкулаў

Падпісана да выкарыстання 14.12.2022.

Аб'ём выдання 1,46 МБ

Выдавец і паліграфічнае выкананне:  
установа адукацыі

“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вырабніка  
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 3/1452 ад 17.04.2017.

Спецыяльны дазвол (ліцэнзія) № 02330 / 450 ад 18.12.2013.

Вул. Советская, 104, 246028, Гомель.

<http://conference.gsu.by>